

Neformalno delo: opredelitev javnopolitičnega problema

Meta Novak

6

Izšlo v knjižni zbirki **Javne politike**

Danica Fink Hafner (ed.)

The Open Method of Coordination: A View from Slovenia

Damjan Lajh, Urška Štremfel

The Reception of the Open Method of Coordination in Slovenia

Matej Knep, Danica Fink Hafner

Eksperimentalna vladavina na področju zelene politike

S. Kustec Lipicer, R. Slabe Erker, T. Bartolj

Javnopolitični ukrepi in modeli športne politike

T. Deželan, J. Pešut, Z. I. Siročić, D. F. Hafner, L. Sutlović, A. Krašovec,

S. Vasiljević, S. Krupljan and A. Velić

Levelling the playing field: monitoring Croatian policies to promote gender equality in politics

Neformalno delo: opredelitev javnopolitičnega problema

Meta Novak

Neformalno delo: opredelitev javnopolitičnega problema

Meta Novak

Knjižna zbirka: JAVNE POLITIKE

Urednica knjižne zbirke: Danica FINK HAFNER

Izdajatelj in založnik: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV

Za založbo: Hermina Krajnc

Copyright © po delih in v celoti FDV 2015, Ljubljana.

Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.

Vse pravice pridržane.

Recenzenta: red. prof. dr. Danica Fink Hafner in

izr. prof. dr. Damjan Lajh

Jezikovni pregled: Dora Mali

Naslovnica: Janko Testen

Prelom: Leon Beton

Ljubljana 2015

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

321.01:331.102.1/.2(497.4)(0.034.2)

NOVAK, Meta

Neformalno delo [Elektronski vir] : opredelitev javnopolitičnega problema /
Meta Novak. - El. knjiga. - Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 2015. -
(Knjižna zbirka Javne politike)

ISBN 978-961-235-702-3 (pdf)

276121344

Uvodna zahvala

Raziskovalno zanimanje za položaj žensk, položaj starejših in neformalno delo se je oblikovalo v času podiplomskega študija na programu Sociologija vsakdanjega življenja Fakultete za družbene vede. Začetni interes in postopno poglobljanje v teme, kot so spolno asimetrična alokacija neformalnega dela, skrbstveno delo, neformalno delo starejših ženk, posledice staranja prebivalstva in spremembe v družini, je prerasel v knjigo pred vami. Raziskovalno delo na Centru za politološke raziskave od leta 2011 pa je osrednje zanimanje knjige dopolnilo in obogatilo s pogledom analize (javnih) politik (policy analize). Na tem mestu bi se rada iskreno zahvalila red. prof. dr. Danici Fink Hafner, predstojnici Centra za politološke raziskave, za spodbudo, koristne napotke in usmeritve v zgodnejšem besedilu knjige ter za strokovno in moralno podporo med pisanjem knjige. Zahvaljujem se tudi red. prof. dr. Nevenki Černigoj Sadar za nekaj koristnih napotkov, ki so mi bili v pomoč predvsem pri pisanju sklepnega dela knjige. Hvala tudi izr. prof. dr. Damjanu Lajhu za strokovne in praktične nasvete pri pisanju knjige.

Seveda so morebitne napake v knjigi zgolj moja odgovornost.

Meta Novak

Ljubljana, maj 2015

Vsebina

Uvodna zahvala.....	v
Predstavitev avtorice.....	xi
1 Uvod.....	1
2 Opredelitev družbenega in javnopolitičnega problema.....	7
3 Neformalno delo.....	25
4 Skrbstveno delo.....	39
5 Neformalno delo starejših žensk.....	51
6 Družbene spremembe.....	59
7 Sklepni del.....	69
Seznam virov in literature.....	81
Stvarno in imensko kazalo.....	89

Podrobna vsebina

Uvodna zahvala.....	v
Predstavitev avtorice.....	xi
1 Uvod	1
2 Opredelitev družbenega in javnopolitičnega problema	7
Opredelitev javnopolitičnega problema.....	7
Opredelitev javnopolitičnega problema v analizi javnih politik.....	13
Teoretični pristopi k opredeljevanju družbenega problema.....	14
Opredelitev neformalnega dela kot javnopolitičnega problema.....	17
Ohranjanje stabilnega družbenega reda s spolno delitvijo dela:.....	18
<i>Durkheim, funkcionalistična teorija in sistemska teorija</i>	18
Neformalno delo kot izražanje spola v družbenih razmerah:.....	20
<i>Goffman in simbolni interakcionizem</i>	20
Menjava dobrin in pogajalska moč posameznika v družbi:.....	22
<i>Teorija socialne izmenjave</i>	22
3 Neformalno delo	25
Opredelitev neformalnega dela žensk kot dela.....	25
Zgodovina neformalnega dela.....	29
Spolna (ne)enakopravnost.....	30
(Ne)plačano delo.....	31
Spolna delitev skrbstvenega dela.....	33
Neformalno delo kot zaposlitev.....	35
Dvojna obremenjenost.....	36
Dvojna navzočnost.....	37

4 Skrbstveno delo	39
Opredelitev skrbstvenega dela.....	39
Kdo bo skrbel.....	40
Delo iz ljubezni.....	43
Skrbstveno delo in obljube za prihodnost.....	46
5 Neformalno delo starejših žensk	51
Starost in delo.....	51
Položaj žensk v starosti	52
Poraba časa pri starejših	53
Starejši in delo v Sloveniji.....	56
Pomen domačega dela pri starejših ženskah.....	57
6 Družbene spremembe	59
Staranje prebivalstva.....	59
Spremembe v družini.....	60
Spreminjanje spolne delitve dela.....	62
Ekonomska in gospodarska kriza.....	64
7 Sklepni del	69
Skrbstveno delo	71
Neformalno delo starejših žensk.....	74
Neformalno delo žensk in družbene spremembe	76
Seznam virov in literature	81
Stvarno in imensko kazalo.....	89

Seznam preglednic in shem

<i>Preglednica 2.1:</i> Razlika med družbenim in javnopolitičnim problemom.....	8
<i>Shema 2.1:</i> Opredelitev javnopolitičnega problema v javnopolitičnem procesu	10
<i>Preglednica 2.2:</i> Faze oblikovanja dnevnega reda.....	11
<i>Shema 3.1:</i> Opredelitev neformalnega dela	27
<i>Preglednica 3.1:</i> Tipologija neformalnega dela.....	28
<i>Preglednica 7.1:</i> Javnopolitične alternativne rešitve spolno neenake delitve neformalnega dela glede na teoretski pristop.....	70

Predstavitev avtorice

Meta NOVAK je doktorica socioloških znanosti in raziskovalka na Centru za politološke raziskave Fakultete za družbene vede. Leta 2008 je diplomirala na Fakulteti za družbene vede na programu sociologija, analitsko teoretska smer, z diplomsko nalogo *Družbeno-ekonomski položaj žensk skozi anketne neodgovore*; zanj je prejela Klinarjevo nagrado. Podiplomski študij je nadaljevala na programu Sociologija vsakdanjega življenja na isti fakulteti in leta 2014 doktorirala z doktorsko disertacijo z naslovom *Vpliv družbenoekonomskega položaja na izražanje političnih mnenj v anketah*. Njeno raziskovalno zanimanje velja položaju žensk, političnemu znanju, političnemu vedenju, interesnemu predstavništvu in civilni družbi. Raziskovalno je sodelovala oz. sodeluje pri mednarodnem projektu *INTEREURO – Primerjalno raziskovanje interesne politike v Evropi* ter pri mednarodnem projektu *Primerjalno raziskovanje organizacijskega razvoja nacionalnih interesnih skupin v Evropi*. Sodelovala je tudi pri dveh evropskih projektih: *Čulim Evropo: učenje evropskih vsebin v podeželskem okolju* ter *Približajmo Evropsko unijo učencem osnovnih šol: razvoj neformalnih učnih pristopov*.

1 Uvod

V knjigi, ki je pred vami, se bomo posvetili začetnemu koraku javnopolitičnega procesa, to je opredeljevanju javnopolitičnega problema. Opredelitev javnopolitičnega problema je ena ključnih dejavnosti javnopolitičnega procesa, obenem pa politologi opozarjajo, da gre za manj raziskano fazo javnopolitičnega procesa. Skozi celotno knjigo bomo ohranili in poudarili razliko med družbenim in javnopolitičnim problemom. Nezaželeno stanje v družbi lahko opredelimo kot družbeni problem, a javnopolitični postane šele takrat, ko vstopi na dnevni red političnih institucij in se zanj začnejo iskati javnopolitične rešitve. Pri opredeljevanju problema neformalnega dela žensk pa nam bo pomagalo prepletanje politologije in sociologije, analize javnih politik ter družboslovnih teorij, ki različno pojasnjujejo družbeno realnost in nastanek družbenih problemov.

Opredelitev družbenega oz. v poznejši fazi, ko vstopi na dnevni red političnih institucij, javnopolitičnega problema bomo opravili na konkretnem aktualnem zgledu. Družbeni problem, ki ga obravnavamo v knjigi, je neformalno delo žensk. V tej knjigi neformalno delo razumemo kot delo, ki je opravljeno v zasebni sferi, znotraj družine, in zajema družinsko delo, domače delo in gospodinjsko delo (Delphy in Leonard 1992; Rener 2000). Neformalno delo zaznamuje spolno neenaka delitev dela, več neformalnega dela opravijo ženske kot moški. Posebej se bomo osredotočili tudi na skrbstveno delo, predvsem v odnosu do starejših, in na neformalno delo starejših žensk. Obstoje neformalnega dela bomo problematizirali v luči družbenih sprememb, kot so demografske spremembe, staranje prebivalstva, spremembe v družini ter, ne nazadnje, ekonomska in gospodarska kriza, ki so znova aktualizirale to problematiko. Slovenska družba se tako kot večina evropskih družb in družb panevropskega sveta stara.

To na splošno pomeni, da delež starejšega prebivalstva že presega delež mladega prebivalstva, povprečna življenjska doba se daljša, umrljivost pa presega rodnost in s tem sposobnost obnavljanja prebivalstva. Skupina starih ljudi znotraj sebe postaja vedno bolj raznolika, tako po obsegu pomoči in podpore, ki jo potrebujejo, kakor tudi v obsegu sposobnosti, zaradi česar je tudi težje definirati, kdo spada v skupino starih ljudi (Hojnik Zupanc 1999: 15). Navadno raziskovalci kot skupino starejših opredelijo upokojeno prebivalstvo, starejše od 65 let (Statistični urad Republike Slovenije 2015). Poleg tega skupino starejših ljudi definira več dejavnikov, ki jih umeščajo v nepriviligiran položaj, kot so prenehanje zaposlitve, večja zdravstvena tveganja, slabši ekonomski položaj, pa tudi nižja stopnja izobrazbe ter večje število starejših žensk in vdov (Hojnik Zupanc 1999: 15). Spremenjena demografska slika kliče po oblikovanju javnih politik predvsem na področju socialne varnosti in zdravja, pa tudi na področju družinskih politik, politik enakih možnosti in politik zaposlovanja, ki bodo uspešno reševale javnopolitične probleme, ki se ob tem formulirajo, in odpravljale težave neenake spolne delitve neformalnega dela. "Prebivalstvo se je postaralo prej, kot se je človeštvo pripravilo na to (Hojnik Zupanc 1999: 39)". Medgeneracijski sporazum prehajanja virov od mlajših k starejšim, od zdravih k bolnim ter od aktivnih k odvisnim, se je izkazal za nevzdržnega in opozarja na morebiten zlom medgeneracijske solidarnosti. To se še posebej kaže v obdobju ekonomske in gospodarske krize, ko varčevalna politika vedno znova odpira vprašanja, povezana z medgeneracijsko solidarnostjo. Obenem se s povečanjem starejšega prebivalstva povečuje tudi potreba po skrbstvenem delu. Komercialnih in kolektivnih storitev za nego in skrb odvisnega, predvsem starejšega dela prebivalstva ni dovolj. Večino tega dela tako še vedno opravijo v okviru družine, ki tudi sama prehaja skozi številne spremembe in reorganizacije. Znotraj družine pa so za skrb zadolžene predvsem ženske, ki s povečanjem potrebe po skrbi za odvisne člane družine postajajo preobremenjene. Podaljševanje življenjske dobe tako pomeni predvsem breme za ženske. To odpira probleme, povezane z neformalnim delom žensk, razvoj spolno asimetrične delitve domačega dela in koncept dvojne obremenjenosti ter dvojne navzočnosti. Ena pomembnih tem postmodernega feminizma je tako med drugim tudi vprašanje skrbi za stare, skrbi za nego, demografske spremembe in skrbstveno delo.

Staranje prebivalstva samo po sebi ni negativen proces. Negativen postane, ko družba nezadostno problematizira posledice tega in se z

njimi ne spopada ustrezno. V takih primerih staranje prebivalstva vodi v določanje družbenih problemov, ki so povezani s staranjem prebivalstva. Negativen del posledic pa pogosto doleti predvsem ženske. Starost, skrbstveno delo in vloga žensk so tako dejavniki, ki se pogosto prepletajo in jih ne moremo obravnavati ločeno. Prav tako družbeni problemi, ki pogosto posegajo na več področij javnih politik. Skrbstveno delo, ki ga opravljajo bolj ali manj ženske, in neformalno delo, ki ga opravljajo starejše ženske, pa je glede na spodnje značilnosti nezaželeno in se že lahko obravnava kot družbeni problem:

1. Starost je življenjsko obdobje, ki se v javnosti konceptualizira predvsem s stališča skrbi in nege. Starejše prebivalstvo pa je v naših očeh obnemoglo, odvisno in nedelavno.
2. Staranje prebivalstva pomeni povečanje skrbstvenega dela. Sodoben razvoj medicine in nege povečuje tudi potrebo po bolj kakovostnem življenju in bolj kakovostni starosti. Povečuje se tudi delež prebivalstva, ki to nego in skrb potrebuje. Večina te nege prevzemajo ženske članice družine: žene, matere, hčere, snahe.
3. Z daljšanjem življenjske dobe se daljša tudi obdobje, ko so ženske primorane opravljati skrbstveno delo. Raziskave kažejo ne samo, da so ženske tiste, ki so bolj obremenjene z nego in skrbjo, temveč da so to predvsem starejše ženske, ki skrbijo za vnuke in tudi ostarele starše. Ker pa so te ženske že izstopile s trga dela in so večinoma upokojenke, se le malokrat sliši o obremenjenosti starejših žensk.
4. Domače, gospodinjsko, neformalno delo je pogosto poimenovano tudi "nevidno delo" (Hrženjak 2007). Ker domače delo ni plačano, je dojeto kot nedelo. Predvsem je v domeni žensk, ki so dvojno obremenjene: tako z domačim delom kot z zaposlitvijo. A njihov prispevek v gospodinjstvu se ne priznava.
5. Ženske v povprečju živijo dlje od moških. Vdove zadnja leta svojega življenja preživijo pogosto same v gospodinjstvu, s pokojnino, ki jim ne zadošča za kakovostno starost; zaradi plačne vrzeli po spolu ženske v povprečju prejemajo nižjo plačo od moških in tako tudi nižjo pokojnino; in z okrnjenim sistemom opore. Partner je pogosto najpomembnejši dajalec opore. Podatki pa kažejo, da so starejša samska ženska gospodinjstva v največjem tveganju, da se znajdejo na robu revščine.
6. Starejše ženske so najbolj nevidna demografska skupina. O njih se ve in piše malo.

Zgornji navedki kažejo, da je tudi demografsko spremembo, kot je podaljševanje življenjske dobe, treba problematizirati in da govor o staranju prebivalstva, skrbstvenem delu, ženskem vprašanju skrbstvenega dela ter neformalnem delu starejših žensk ni pretirana retorika in je o njem treba govoriti.

V drugem poglavju knjige se bomo tako najprej lotili opredelitve družbenega problema ter predstavili proces oblikovanja javnopolitičnega problema. Definirali bomo družbeni problem in javnopolitični problem. Predstavili bomo teoretski pregled možnih pristopov k opredelitvi javnopolitičnega problema in si obravnavo neformalnega dela ogledali a) s funkcionalističnim pristopom in sistemsko teorijo; b) s simbolnim interakcionizmom in c) s teorijo socialne izmenjave. V nadaljevanju knjige bomo problematiko neformalnega dela obravnavali iz perspektive spola. Pogled skozi to perspektivo je pomemben, saj kot opozarjata Elizabeth Frazer in Nicola Lacey, bo v svetu, kjer je spol pomembna kategorija družbene diferenciacije, spol sam po sebi vedno ustvarjal diskurze in bil pomembna dimenzija družbenih praks, v katerih deluje subjekt (Frazer in Lacey v Sevenhuijsen 1998: 56).

V tretjem poglavju se bomo najprej posvetili problematiki spolno neenake delitve neformalnega dela. Opredelili bomo, kaj vse je neformalno delo, in razliko med družinskim delom, domačim delom in gospodinjskim delom. Ogledali si bomo zgodovino gospodinjskega dela ter družbene problematike, ki se pojavljajo pri neformalnem delu, kot so spolna delitev neformalnega in skrbstvenega dela, dvojna obremenjenost in dvojna navzočnost.

V četrtem poglavju se bomo posebej posvetili skrbstvenemu delu, ki predstavlja le del neformalnega dela. Odprli bomo vprašanja, kot so: kdo bo skrbel in zakaj ženske pristajajo na enormno in obremenjujočo količino skrbstvenega dela, ki ga opravljajo.

V petem poglavju knjige nas bo zanimalo, kakšna je vloga in delo starejših žensk. Zanimala nas bo poraba časa pri upokojencih, predvsem pri ženskah, predstavili bomo dosegljive podatke za Slovenijo. Skušali bomo opredeliti neformalno delo starejših žensk. Gre za delo, ki je bilo dolgo nevidno, nepriznано in dojeto kot nedelo. Ko neformalno delo opravlja najbolj družbeno neslišna skupina, to so starejše ženske, o katerih se ne razmišlja kot o ekonomsko pomembnih in aktivnih, to delo postane dvakrat nevidno in popolnoma nepriznано v diskurzu, ki zgolj opozarja na skrb in nego, ki jo starejša populacija prejema in koristi.

V šestem poglavju bomo opredelili družbene spremembe, kot so staranje družbe, spremembe v družini, spremembe v spolni delitvi dela in navzočnost gospodarske, finančne in moralne krize. Spremenljivki, ki v zadnjem času določata družbeni problem neformalnega dela in njegove podoblike, sta tako družbene spremembe ter ekonomska in gospodarska kriza.

V sklepnem poglavju knjige bomo povzeli ključne ugotovitve po posameznih poglavjih, problematizirali bomo prihodnost skrbstvenega dela, nadaljevali s poudarkom na pomenu neformalnega dela starejših žensk in sklenili s spremembami, ki jih v spolno delitev neformalnega dela prinašata ekonomska in gospodarska kriza. Skozi sklepno poglavje bomo ohranili razliko med družbenim in javnopolitičnim problemom, ki jo bomo zastavili v prvem delu knjige. Povzeli bomo tudi nekaj alternativnih rešitev za ta javnopolitični problem, kot jih je predlagala stroka v okviru raziskave starejših v Sloveniji (Hlebec et al. 2010), ter s tem opozorili na vlogo stroke pri opredeljevanju javnopolitičnega problema.

2 Opredelitev družbenega in javnopolitičnega problema

Opredelitev javnopolitičnega problema

V knjigi na zgledu opredelitve neformalnega dela nenehno ohranjamo razliko med *družbenim* in *javnopolitičnim* problemom. *Družbeni problem* je stanje, ki ga vsaj nekateri člani družbe razumejo kot nezaželeno oziroma kot negativno vrednotene razmere v družbi, ki jih je mogoče z ustreznimi javnopolitičnimi ukrepi odpraviti ali vsaj omiliti (Parsons 2005: 21). Obenem pa je obstoj družbenega problema pogojen s sodbo o tem, da določen pojav ni zaželen (Hanberger 2001: 53) in da se zanj išče ustrezna rešitev (Jones 1977: 15). S konceptom *javnopolitični problem*¹ poimenujemo družbeni problem, ki je **vstopil na javnopolitični dnevni red ustreznih institucij**. Opredelitev javnopolitičnega problema je ključna faza pri preučevanju javnih politik (Hogwood in Gunn 1984: 111). Pri tem javne politike razumemo kot proces oziroma niz vladnih odločitev, ki so sprejete z namenom, da naslovijo javne probleme in zanje poiščejo ustrezno rešitev (Stewart et al. 2008: 6). Brez neuspešne identifikacije problema oblikujemo politike z “zatemnjenimi očali” (DeLeon v Knoepfel et al. 2011: 131). Obenem pa je ravno začetna faza javnopolitičnega procesa, to je identifikacija in opredelitev problema, razmeroma manj raziskana (Ripley 1987: 102; Grdešić 1995: 57).

¹ Javnopolitični problem je pri nekaterih avtorjih poimenovan tudi kot javni problem (*public problem*) (npr. Jones 1977; Knoepfel et al. 2011).

Družbeni problem lahko ob izpolnjevanju določenih kriterijev postane javnopolitični problem. Družbeni problem pritegne pozornost akterjev, ki jih problem zadeva, a ne postane predmet javne razprave in posega oblasti (Knoepfel et al. 2011: 145). Motivacija za razrešitev problema, nezadovoljstvo s trenutnim stanjem, želja po premiku iz nezaželenega v zaželeno stanje (Grdešič 1995: 59; Grdešič 2006: 95; Stewart et al. 2008: 68) ter obstoj alternativ za razrešitev problema (Dye 1995: 301) so predpogoji za preoblikovanje družbenega problema v javnopolitični problem. Prav tako javnopolitični problem definira nezmožnost, da ga posameznik razreši sam (Jones 1977: 15). Če je problem lahko razrešen, ne da bi morale biti pri tem izražene zahteve do drugih, ki jih problem neposredno ne zadeva, gre za problem zasebne narave. Ko problem zadeva širši krog, govorimo o javnopolitičnem problemu (Jones 1977: 16). Problem je tako najprej prepoznan kot nezaželen pri posamezniku; ko ta problem kot nezaželen prepozna družba, govorimo o družbenem problemu. Družbeni problem postane javnopolitični problem, ko vstopi na politični dnevni red, ko postane predmet politične razprave in politični akterji prepoznajo potrebo po oblikovanju rešitve za prepoznani problem (Knoepfel et al. 2011: 136–137). Šele takrat se namreč lahko začne proces političnega odločanja o oblikovanju in izvajanju javnih politik. Javnopolitični problem je torej nadgradnja družbenega problema (Gusfield v Knoepfel et al. 2011: 135).

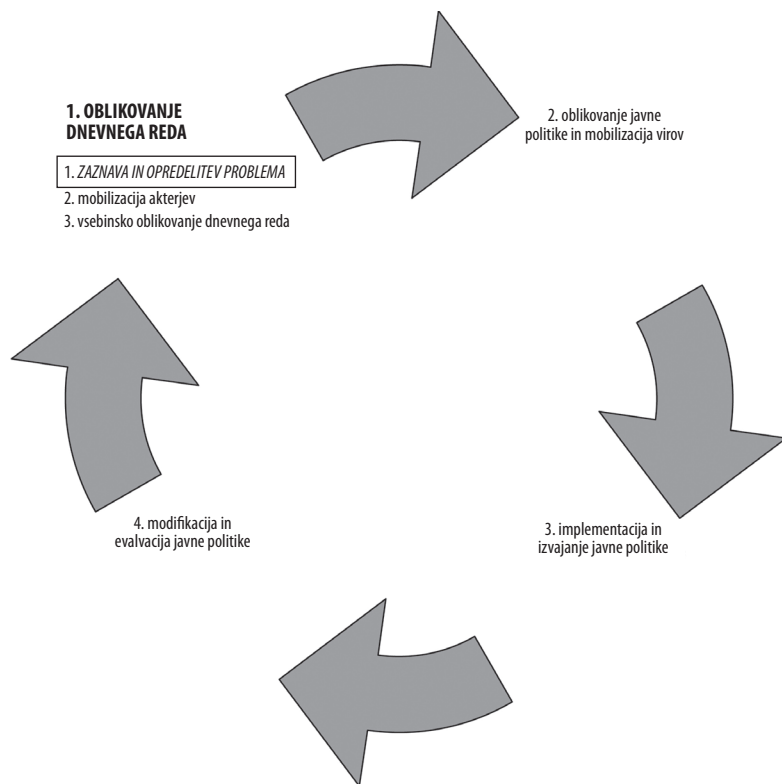
Preglednica 2.1: Razlika med družbenim in javnopolitičnim problemom

težava	družbeni problem	javnopolitični problem	
<ul style="list-style-type: none"> • nezaželeno stanje pri posamezniku 	<ul style="list-style-type: none"> • nezaželen v družbi 	<ul style="list-style-type: none"> • na političnem dnevnem redu • predmet politične razprave • odločevalci prepoznajo potrebo po rešitvi 	določimo lahko: <ul style="list-style-type: none"> • ustrezno javno politiko • javni organ, zadolžen za problem • ciljne skupine • javnopolitične instrumente/ mehanizme

Pri javnopolitičnem problemu je ključna tudi njegova **politična razsežnost** (Knoepfel et al. 2011: 136). Opredelitev javnopolitičnega problema in faza oblikovanja dnevnega reda je izrazito politični proces. Na te dejavnosti namreč vpliva razporeditev moči med deležniki in na splošno v družbi (Hogwood in Gunn 1984: 109). Javnopolitični problem se namreč nikoli preprosto ne “zgodí” (Dye 1995: 301). Zaznavanje problema se pogosto odvija ravno v kontekstu

zainteresiranih deležnikov in prizadevanja interesnih skupin za razrešitev problema (Jones 1977: 34). Različni deležniki: posamezniki, skupine, interesne organizacije, lahko težavo razumejo različno. Le malokateri problem je opredeljen enako in brez konflikta (Hogwood in Gunn 1984: 109). Prav politični konflikt je tisti, ki zagotavlja vidljivost problema in možnosti za njegovo razrešitev (Grdešić 1995: 59). Političnim odločevalcem pa ni treba opredeliti problema, če niso zainteresirani za njegovo rešitev (Grdešić 1995: 60). Vsak družbeni problem ne postane nujno tudi javnopolitični problem in nikoli ne stopi na politični dnevni red (Ripley 1987: 50). Število obstoječih družbenih problemov je namreč skorajda neskončno, predvsem če upoštevamo, da imajo lahko različne družbene skupine različen pogled na posamezen problem (Jones 1977: 26). Stanje v družbi, ki je za neko skupino problem, je lahko za drugo skupino zaželeno stanje (Jones 1977: 15). Pri tem ima ključno vlogo moč akterjev (državnih in nedržavnih deležnikov), ki so zaznali javnopolitični problem ter značilnost družbenega problema (Lajh in Kustec Lipicer 2007: 140). Če se nezaželeno stanje oceni kot stanje, ki ga ni mogoče izboljšati ali kot stanje, ki se ga glede na koristi ne splača spremeniti, takrat lahko odločevalci družbeni problem zavrnejo, in ta nikoli ne postane javnopolitični problem (Grdešić 1995: 60). Razširjenost problema in število prizadetih lahko povečuje verjetnost, da bo problem opredeljen kot javnopolitičen in bo umeščen na dnevni red (Jones 1977: 43; Lajh in Kustec Lipicer 2007: 140; Stewart et al. 2008, 71). Uspešnost umeščenosti na dnevni red pa lahko določa še razširjenost problema; resnost problema – morebitna škoda, ki jo lahko problematika povzroči; emocionalna nabitost in medijska odmevnost družbenega problema; širši družbeni vpliv problematike; če je problematika povezana z odnosi moči in legitimnosti; nujnost problema ter aktualnost tematike. Več uspeha imajo problematike, ki so prepoznane kot aktualne (Stewart et al. 2008: 68; Knoepfel et al. 2011: 138-140). Konflikti, ki lahko nastanejo v fazi opredelitve javnopolitičnega problema, pa se ne odvijajo zgolj okrog izbire problemov, na katere se je vlada odločila odzvati, temveč tudi glede opredelitve in definicije problema, ki bosta obveljali (Dery 2000: 37).

Shema 2.1: Opredelitev javnopolitičnega problema v javnopolitičnem procesu

Javnopolitični problem se navadno definira v fazi oblikovanja dnevnega reda, ki predstavlja ključno fazo oblikovanja in izvajanja javnih politik ter prvo fazo javnopolitičnega procesa (Dye 1995: 301; Lajh in Kustec Lipicer 2007: 126). Javnopolitični proces sestavljajo štiri faze²: (1) oblikovanje dnevnega reda, (2) oblikovanje javne politike in mobilizacija virov, (3) implementacija ali izvajanje javne politike ter (4) prilagoditev in evalvacija javne politike (Ripley 1987: 56; Hanberger 2001: 58; Peyrot in Burns 2010: 288). Za problem je ključno, da je postavljen na dnevni red političnih institucij, drugače se ne more začeti postopek reševanja javnopolitičnega problema. Problem mora

2 Različni avtorji sicer prepoznajo različne faze javnopolitičnega procesa. Ker celoten javnopolitični proces ni predmet te knjige, smo na tem mestu predstavili le tipologijo javnopolitičnega procesa s štirimi fazami.

torej biti najprej prepoznan v javnopolitičnem procesu, šele nato se začne oblikovati ustrezne javne politike (Stewart et al. 2008: 68). Oblikovanje dnevnega reda je zaznamovano z opredelitvijo družbenega problema (Stewart et al. 2008, 68), ki nastopi pred samo fazo oblikovanja dnevnega reda, oziroma predstavlja prvo fazo oblikovanja dnevnega reda. Tako kot si avtorji niso enotni glede samih faz javnopolitičnega problema, so tudi razlikovanja med točkami, ki naj bi jih faza oblikovanja dnevnega reda vsebovala. V grobem se avtorji strinjajo, da faza dnevnega reda zajema zaznavo in opredelitev problema ter mobilizacijo ključnih deležnikov. Po Grdešiču je začetna faza javnopolitičnega procesa sestavljena iz: opredelitve realnosti – opredelitve družbenega problema in njegovih okoliščin; mobilizacije deležnikov, ki jim je v interesu razrešitev družbenega problema; izbire dnevnega reda, določitve legitimnih institucij in vsebine dela (Grdešič 1995: 57). Podobno Ripley kot dejavnosti faze oblikovanja dnevnega reda navaja prepoznanje problema s strani posameznikov ali skupin, odločitev teh deležnikov, da bi vlada morala poseči v ta problem, opredelitev problema ter mobilizacijo podpore za uvrstitev problema na dnevni red (Ripley 1987: 51).

Preglednica 2.2: Faze oblikovanja dnevnega reda

AVTOR	Grdešič (1995: 57)	Ripley (1987: 49)
FAZE OBLIKOVANJA DNEVNEGA REDA	(1) zaznave in opredelitve problema (2) mobilizacije akterjev in (3) vsebinsko oblikovanje dnevnega reda	(1) zavedanje problema; (2) opredelitev problema in (3) mobilizacija podpore za uvrstitev problema na dnevni red.

Glavna težava pri oblikovanju dnevnega reda je pravočasna opredelitev družbenega problema. Rešitev javnopolitičnega problema je namreč odvisna predvsem od ustrezne opredelitve družbenih razmer, pa tudi družbenega problema (Lajh in Kustec Lipicer 2007: 128). Dery pripisuje poseben pomen in moč prav opredelitvi problema in ga zato tudi razlikuje od faze dnevnega reda (Dery 2000: 37). Oblikovanje dnevnega reda je rezultat družbenega delovanja skozi politične in družbene institucije pri opredeljevanju problema in njegovih rešitev. Opredelitev problema zajema tematiko, ki jo prepoznamo kot javnopolitični problem in opredelitev, kako v nadaljevanju naslavljamo ta problem (Dery 2000: 37). Opredelitev problema zajema opredelitev vzrokov, sestavnih delov in posledic. Samo opredelitev tako zajema naslednje faze: (1) zavedanje težave, (2)

interpretacijo težave, (3) povezavo težave z že uveljavljenim znanjem in izdelavo kognitivnega zemljevida (Hogwood in Gunn 1984: 108). Trije pogoji, ki naj bi določili družbeni problem kot javnopolitični, pa so: (1) zahteva po razrešitvi problema določene družbene skupine; (2) razvoj politične razprave in (3) obstoj nasprotnih stališč med organizirano civilno družbo in politično oblastjo (Knoepfel et al. 2011: 136). Družbeni problem tako opredelimo kot javnopolitični problem, ko lahko opredelimo tudi tematike javne politike, določimo zainteresirane deležnike – javni organ, zadolžen za problem, ciljne skupine, upravičence ..., naravo izvedenih političnih ukrepov – razpoložljive vire, cilje in kako je bil problem doslej urejen na normativni, zakonodajni ravni (Smith 2005; Knoepfel et al. 2011: 131). Javnopolitični problem pogosto ni predmet le enega javnopolitičnega področja, temveč hkrati posega na več področij, zato je opredelitev naštetih dejavnikov tako pomembna (Dunn 2008: 75).

Družbeni problem lahko prepoznajo in postavijo na dnevni red prizadeti oz. zainteresirani deležniki, interesne skupine oz. civilna družba ter stroka ali oblikovalci politik (politični odločevalci, stroka znotraj javne uprave, politične stranke) (Dye 1995: 299; Grdešić 1995: 73), oz. se pokažejo nenadoma kot izredni dogodki, krize ali naravne nesreče (Stewart et al. 2008: 77). Deležniki lahko z opozarjanjem na družbeni problem pritiskajo na odločevalce, da zmanjšajo neskladje med nezaželenim in zaželenim družbenim stanjem, oziroma da poiščejo ustrezen rešitev za javnopolitični problem (Fink Hafner 2007: 144). Pomembno vlogo pri opredeljevanju javnopolitičnega problema imata tudi javno mnenje in sistem volitev, ki opozarjata odločevalce na rešitev določenega družbenega problema (Dye 1995: 299). Stroka ima tu pomembno vlogo, ker razpolaga z znanjem. Zapletenost družbenih problemov, tehnične zahteve posameznih problemov, etični dvomi, ki jih prinaša razrešitev problema, pravni in politični dogovori z drugimi (mednarodnimi) entitetami spodbujajo odločevalce, da k razreševanju javnopolitičnega problema vabijo tudi strokovnjake (Grdešić 1995: 73). Vloga strokovnjakov je predvsem oblikovanje idej, razpolaganje s potrebnimi informacijami ter v odnosu do družbe in časa (Grdešić 1995: 74).

Novi družbeni problemi se lahko izrazijo zaradi nastalih družbenih sprememb in spremenjenih smernic (Hogwood in Gunn 1984: 76). Tako je tudi v primeru družbenega problema, ki ga opredeljujemo v tej knjigi. Pri tem se lahko zgodi, da se problem razrašča, dobiva nove razsežnosti, vpletenih je več deležnikov in to nazadnje

privede do spremembe, da ne opazujemo več problema posameznika, temveč družbeni problem (Hogwood in Gunn 1984: 76). Zgled takega družbenega problema je dolgotrajna oskrba starejših. S staranjem prebivalstva se namreč povečuje tudi število družin, ki se sprijemajo s tem problemom. Problemi so lahko tudi že izraženi, a se trenutne javne politike z njimi neuspešno spopadajo in jih neuspešno rešujejo (Hogwood in Gunn 1984: 108). Lahko pa gre tudi za družbene probleme, ki so šele nastali (Hogwood in Gunn 1984: 76–77, 108). Nove probleme je treba kar najhitreje prepoznati, čeprav je ravno pri novih družbenih problemih najmanjša verjetnost, da bodo umeščeni na dnevni red institucij in s tem prepoznani kot javnopolitični problemi (Hogwood in Gunn 1984: 77).

Opredelevitev javnopolitičnega problema v analizi javnih politik

Družbeni problem se lahko kot javnopolitični problem opredeli dvakrat. Najprej v samem javnopolitičnem procesu, in sicer v fazi oblikovanja dnevnega reda oziroma pred njo. Lahko pa na družbeni problem ne opozorijo deležniki in interesne skupine, temveč je problem razkrit v procesu analize javnih politik (Hogwood in Gunn 1984: 115). Analizo javnih politik pri tem razumemo kot opis in razlago vzrokov ter posledic vladnega delovanja. Pri tem je namen take analize bodisi proizvodnja znanja o samem javnopolitičnem procesu ali pridobivanje znanja za sam javnopolitični proces (Stewart et al. 2008: 7). Prvi korak pri oblikovanju politik v procesu analize javnih politik je tako določitev in analiza problema, pri čemer poizkušamo določiti (1) naravo problema, (2) velikost problema, (3) razširjenost problema, (4) vzroke problema, (5) določimo cilje in (6) premislimo o možnih ukrepih (Kraft in Furlong 2010: 127, 135). Opredelevitev problema, definiranje in formuliranje problemskega stanja je odločilni trenutek tudi v analizi javnih politik, razlog neuspešne analize javnih politik je namreč pogosto ravno napačna opredelitev problema (Grdešić 2006: 95; Dunn 2008: 72, 85). Le malo problemov je do potankosti in končno opredeljenih (Hogwood in Gunn 1984: 126). Z novimi informacijami in razumevanjem problema se javnopolitični problem vedno znova redefinira (Stewart et al. 2008: 69). Sam družbeni problem ali pa naša percepcija problema se lahko s časom spremeni, zaradi novih dejstev, spremenjenih vrednot ali kombinacije obojega (Hogwood in Gunn 1984: 127). Vnovično opredeljevanje problema

in spremenjena definicija problema pa lahko vodi k boljšim javnim politikam, ki naslavljajo ta problem (Stewart et al. 2008: 7). Pri opredeljevanju problema v analizi javnih politik je problem vedno družbeni konstrukt (Dery 2000: 40; Grdešić 2006: 95). Problem ne obstaja sam po sebi, ne gre za objektivno dejstvo samo po sebi, temveč za analitični konstrukt oz. konceptualni objekt, kot ga definiramo v procesu analize javnih politik (Dery 2000: 40). V analizi javnih politik govorimo o analitičnem konstrukt problema, v političnem procesu pa o političnem konstrukt problema (Dery 2000: 40). Problem je tako lahko mentalna, organizacijska, družbena, ekonomska ali politična konstrukcija (Grdešić 2006: 95). To, kaj je prepoznano kot legitimna in primerna opredelitev problema, je rezultat političnega procesa (Dery 2000: 40). Konstrukcijo samega problema pa določajo interesni in vrednotni okvirji, ki jih zavzemajo akterji pri opredeljevanju problema (Grdešić 2006: 95). Opredeljevanje javnopolitičnega problema mora tudi zadostiti kriteriju, da je na voljo izvedljiva rešitev oziroma možnost izboljšave problema. V analizi javnih politik se tako definirajo problemi, ki jih velja razrešiti (Dery 2000: 40). Opredelitev družbenega problema mora pri tem odgovoriti na tri vprašanja: (1) odločitve, ki bodo sprejete; (2) rezultati, ki bodo doseženi, in (3) sredstva, ki bodo pri tem izbrana (Schon v Dery 2000: 40).

Za pravočasno prepoznavo družbenega problema v analizi javnih politik politologi priporočajo različne pristope. Tako Hogwood in Gunn (1984: 78–85) priporočita sedem tehnik za prepoznavo družbenega problema: neformalno iskanje informacij o družbenih problemih; iskanje z administrativnimi viri; demografske analize; družbene kazalce in statistične analize; intuitivne tehnike presojanja; pregledovanje strokovne literature in evalvacijo sprejetih politik.

Teoretični pristopi k opredeljevanju družbenega problema

Enako kot družbeni problem je tudi javnopolitični problem družbeno in politično pogojen (Hanberger 2001: 53). Da bi lahko razumeli družbeni problem, moramo razumeti, kako je bil kot tak definiran (Becker v Parsons 2005: 101). Veljavne pristope, ki obravnavajo družbene probleme, lahko razdelimo na podlagi dela Donalda L. Levina (Levine 1995: 298–316), ki razlikuje med družbenimi pojavi, ki so bodisi naravni pojav ali človeški konstrukt. Sociološke teorije, ki družbeni problem razumejo kot konstrukt, ne vidijo družbenega

problema kot objektivnega subjekta, zato se problem ne odkriva, temveč ustvarja (Grdešič 1995: 59). Levine je razvil svojo tipologijo z namenom klasifikacije teorij znotraj sociologije, pri tem pa poudarja, da je mogoče tipologijo prenesti tudi na druga področja družbenih ved (Levine 1995: 301–302). Pri razvoju tipologije je upošteval tri postulate: (1) postulat metodološkega individualizma, ki zagovarja, da so družbeni pojavi kot naravni pojavi najboljše razloženi z analizo delovanja posameznih akterjev, ki jo sestavljajo; (2) postulat družbenega realizma, ki trdi, da je družba nadindividualni naravni pojav, ki ga ni mogoče oklestiti na posamezna, individualna delovanja; ter (3) postulat subjektivnega pomena, ki trdi, da človeškega delovanja ne moremo pojasniti z naravnimi pojavi in mehanizmi, pa naj bodo kolektivni ali individualni, temveč jih lahko pojasnimo prek pomenov, ki jih akterji pripisujejo svojemu delovanju (Levine 1995: 300–301). Skoraj vse sociološke tradicije so upoštevale ti dve dihotomiji, razliko med individualističnim in kolektivističnim pristopom ter razliko med naturalističnim postulatom in nasprotujočimi pristopi, ki vztrajajo, da se različne lastnosti posameznikov kažejo v različnih oblikah – konstruktivistični pristop (Levine, 1995: 301). Podobno tudi Wayne Parsons (2005) pristope k opredelitvi javnopolitičnega problema razdeli na podlagi tega, ali družbeno ontologijo razumejo kot naravno ali kot konstrukt. V nadaljevanju pregled pristopov k obravnavi javnopolitičnih problemov povzemamo po Parsons (2005: 92–110).

- **Pozitivistični pristop** je eden prvih pri definiciji javnopolitičnega problema. Temelj predstavljajo empirične analize družbenih problemov na podlagi katerih naj bi se oblikovalo reševanje teh problemov. Prepoznavanje vzroka družbenega problema je pomenilo tudi reševanje tega problema. Pristop pozitivizma ostaja še danes v rabi pri oblikovanju javnih politik. Med pozitivistične pristope gotovo sodi tudi **funkcionalizem** s predstavniki, kot so Emil Durkheim, Talcott Parsons, Margaret Mead in Bronislaw Malinowski. Funkcionalisti so družbene probleme razumeli kot disfunkcionalne pojave v drugače funkcionalno delujoči družbi. Ker družbeni problemi lahko pomenijo tudi družbene spremembe, imajo zato tudi funkcionalno vlogo in so v nekem smislu razumljeni tudi kot družbena rešitev.
- **Simbolni interakcionizem** je glavni kritik funkcionalističnega pristopa. Njegovi glavni predstavniki in utemeljitelji so John Dewey, William James in G. H. Mead. Osrednjo analizo pri tem pristopu predstavlja določanje, kako se simboli in družbeni pristopi

ustvarjajo v procesu komunikacije. Družbene probleme in realnost tako lahko razumemo samo skozi pomene, ki jih o družbi ustvarjajo posamezniki. Objektivna dejstva niso tista, ki ustvarjajo družbeni problem, ta je posledica opažanj, predstavništev, interesov in vrednosti, ki jim jih pripišejo posamezniki ali družba. Danes imajo pomembno vlogo v konstruktivističnem pristopu mediji in javno mnenje. Mediji z izbiro konfliktnih tematik in senzacionalnim pristopom lahko določeno tematiko konstruirajo v družbeni problem. McCombs in Shaw sta na primeru afere Watergate celo prikazala, kako so bili prav mediji tisti, ki so družbeni problem umestili na dnevni red (v Lajh in Kustec Lipicer 2007: 134).

- **Pristop zgodovinskega poteka** združuje subjektivne sodbe in objektivne okoliščine. Utemeljitelja pristopa sta Richard C. Fuller in Richard R. Mayers. Pri pristopu zgodovinskega poteka je družbeni problem vedno v procesu nastajanja, definirajo pa ga tako objektivne kot subjektivne razsežnosti. Pozneje lahko prepoznamo dve glavni smeri v preučevanju pozitivnega pristopa. To sta pozitivistični/funkcionalistični pristop ter fenomenološki pristop. Gre za smeri, ki smo jih že omenili.
 - Funkcionalistično/pozitivistični pristop razume družbeni probleme kot dejstvo, ki ga lahko izmerimo in hkrati s funkcionalno vlogo služi pri vzdrževanju družbenega reda.
 - Fenomenološki pristop izvira iz simbolnega interakcionizma, družbeni problem razume kot subjektivni družbeni konstrukt. Družbeni problem tako nastane, ko je prepoznan kot nezaželen. Vidnejši teoretiki tega pristopa so C. Wright Mills, Berger in Luckman. Pri pristopu zgodovinskega poteka je razumevanje družbene realnosti kot konstrukta bolj uveljavljen pristop (Parsons 2005: 100). V javnih politikah družbeni problem konstruirajo vedenje deležnikov: javnosti, podjetij, stanovskih skupin, interesnih skupin in skupin pritiska (Mauss v Parsons 2005: 102).
- **Feminizem in javna politika** – pristop obsega področja, kot so odnos žensk do javnih politik, ženske in delo, reprodukcija in ženske ... Ta pristop se osredotoča na majhno moč, ki jo imajo ženske v procesih oblikovanja politike. Osrednja tema našega raziskovanja obsega vse, od skrbstvenega dela do neformalnega dela, ki ga opravljajo starejše ženske. To področje politik je zaradi večje vloge žensk pri opravljanju takega dela zaznamovano s spolno neenakostjo (Parsons 2005: 104). Iz tega razloga bomo

v nadaljevanju pri preučevanju družbenega problema ohranili pristop spola in si najprej ogledali, kako različni teoretski pristopi konkretno pojasnjujejo asimetrično spolno delitev neformalnega dela.

Opredelevitev neformalnega dela kot javnopolitičnega problema

Predmet naše knjige je opredelitev neformalnega dela in njegovih podoblik. Neformalno delo in njegova spolno neenaka delitev se je konstruirala že v 19. stoletju s procesom industrializacije, preučevanje s strani stroke pa se je začelo šele nekako sredi dvajsetega stoletja. Spolno neenaka delitev dela tako ni nov družbeni problem. Toda družbene spremembe v zadnjem času, kot so staranje prebivalstva, spremembe v družini ter ekonomska in gospodarska kriza, so povečale nezaželenost obstoječih rešitev neformalnega in skrbstvenega dela. Pri tem se trenutna ureditev neformalnega in skrbstvenega dela kaže kot nezaželena predvsem v odnosu do žensk in starejših žensk. Skozi knjigo bomo tako vseskozi ohranili obravnavo neformalnega dela skozi vidik spola. Tu nas bo zanimal predvsem vpliv družbenih sprememb na spremenjene razmere neformalnega in skrbstvenega dela, zaradi katerih je neformalno delo družbeni problem. Podrobneje bomo opredelili, zakaj je neformalno delo, skrbstveno delo in neformalno delo starejših žensk družbeni problem in zakaj ženske in starejše ženske lahko trenutno ureditev neformalnega dela razumejo kot nezaželena. Vsaka analiza javnopolitičnega problema in iskanje rešitve za ta problem se začne z opisom družbenega problema (Kraft in Furlong 2010: 126). Preostanek knjige bomo tako prepustili opisu neformalnega dela, v sklepnem delu knjige pa si bomo ogledali, koliko je ta problem že urejen na normativni ravni in s tem že umeščen na javnopolitični dnevni red. Tam, kjer bo mogoče, bomo opis podkrepili z enostavnimi opisnimi statistikami. Ne nazadnje se opisi javnopolitičnih problemov navadno podkrepijo z empiričnimi podatki (Kraft in Furlong 2010: 129). Na žalost se v tej knjigi ne bomo lotili vrednotenja javnopolitične ureditve neformalnega dela, ker to že presega cilje te knjige. Kljub vsemu v sklepu knjige ugotavljamo, da so bile zaznane težnje po ureditvi neformalnega dela spodbujane predvsem s strani stroke. Ker problematika še ni urejena, spodbujamo stroko in politiko k vnovičnemu poizkusu ureditve neformalnega, skrbstvenega dela in dela v starosti.

Začeli bomo s teoretskimi utemeljitvami neformalnega in skrbstvenega dela. Do zdaj smo si pristop različnih teorij do družbenih problemov ogledali na splošno. V nadaljevanju tega poglavja pa si bomo podrobneje ogledali, kako spolno delitev neformalnega dela pojasnjuje funkcionalistična in sistemska teorija, ki obstoj družbenega problema razumeta kot družbeno realnost; simbolni interakcionizem, ki poudarja, da je družbeni problem družbeni konstrukt, in teorija socialne izmenjave.

Ohranjanje stabilnega družbenega reda s spolno delitvijo dela:

Durkheim, funkcionalistična teorija in sistemska teorija

Emile Durkheim je nedvomno sociolog par excellence, eden največjih sociologov v sociološki tradiciji. Zato se mi zdi vmesno in primerno, da si ogledamo, kako bi neformalno delo žensk opredelil in opravičil on.

Za Durkheimov pogled na spol bi lahko rekli, da je tradicionalen. Čeprav naj bi se ženske v preteklosti le malo fizično in psihično razlikovale od moških, se mu zdijo biološke razlike pri spolnih vlogah odločilne (Durkheim v Sydnie 1994: 122–123). Na drugih točkah pa spet zanika biologijo kot vzrok razlik, saj naj bi bila skrivnost tabujev, ki vzdržuje različno življenje moških in žensk, proizvod zgodovine, in ne živalske narave (Durkheim v Lamanna 2004: 3). Tako v delu o prepovedi incesta in izvirih te prepovedi ni v konstituciji ne enega ne drugega spola nič takega, zaradi česar bi bila ločitev nujna. Spola sta se ločila in v družbi tako rekoč ustvarila dve družbi, ker so si pred deset tisoči let naši očetje o krvi nasploh in menstrualni krvi še posebej izdelali svojo predstavo (Durkheim 1992: 136). Njegov sklep je jasen, ženske so drugačne. Pa čeprav so bile razlike družbeno proizvedene (Lamanna 2004: 3).

Poglavitna razlika, ki jo Durkheim prepozna med spoloma, je ta, da se ženske in moški ne udeležujejo kolektivnega življenja enako (Durkheim 1992: 72). Z diferenciacijo in specializacijo lastnosti družbe in posameznikov ženske živijo v civilizirani družbi popolnoma drugače kot moški. Progressivna diferenciacija med spoloma je del zmage družbe nad naravo. Spola se tako ločita po različni temeljni vlogi, ki jo opravljata. Ženske prevzamejo skrb za afektivne funkcije, moški pa za intelektualne (Durkheim v Sydnie 1994: 123). Tako družinsko življenje opredeli kot naravno domeno žensk (Durkheim v Sydnie 1994:

125). V *Annee sociologique* zapiše: "Družina je par excellence žensko področje delovanja." (Durkheim v Lamanna 2004: 3)

Povezava žensk z naravo in moških s kulturo, kot jo vidi Durkheim, ter razlago in opravičenje tega je treba razumeti kot podredivitev žensk moškim in njihovemu delu. S tem, ko se ženske dojema kot bližje naravi, je potiskanje ženske v zasebno in zaprto območje gospodinjstva, doma, upravičeno (Sydie 1994:132). Kot ugotavlja feministična avtorica Ann Oakley (1974), so funkcionalistični teoretiki zagovarjali, da je zatiranje žensk z domačim delom nujno za ohranjanje stabilnega družbenega reda. Vloga voditelja družine tako obsega instrumentalne dejavnosti, kot so odločanje, služenje denarja in upravljanje z zunanjim okoljem. Po drugi strani pa s tem združljiva vloga zajema ekspresivne dejavnosti, kot so izražanje čustvene topline ter integracijo družinskih odnosov (Oakley 1974). Podobnim vlogam moških in žensk je Durkheim nasprotoval, ker so po njegovem pomenile ogrožanje družbene solidarnosti. Reforme je podpiral, dokler niso ogrožale delitve dela. Po njegovi teoriji strukturne diferenciacije diferenciacija vlog tako v modernih družbah utrjuje družbeno solidarnost in je posledično koristna za vse člane družbe (Durkheim v Lamanna 2004: 6). Durkheim v Samomoru sicer priznava, da je ženska tista, ki se žrtvuje, in prevzema slabosti regulacij zakona in ločitve, moški pa je deležen prednosti. A to vidi kot nujo za preživetje družine (Durkheim v Lamanna 2004: 5).

Tu se ne sprašujemo, zakaj posamezne ženske pristajajo na neformalno in skrbstveno delo. Individualni razlogi, kot so navezanost na starše, dogovor s tastom, predanost otrokom, nas ne zanimajo. Po durkheimsko se sprašujemo, zakaj na splošno, univerzalno ženske pristajajo na neformalno in skrbstveno delo. Sistemska teorija namreč razširja pogled od dejanj posameznika in njegovih posledic na širši kontekst, znotraj katerega posamezniki delujejo kot del sistema, del delitve dela znotraj družin, delovnega mesta in skupnosti (Glass 2003: 9). Pristajanje žensk na skrbstveno delo tako lahko razumemo tudi kot potrebo po ohranjanju veljavnega družbenega reda in družbe kot take. Podobno sistemska teorija, ki izhaja iz funkcionalistične paradigme, posameznikovo vedenje razume kot determinirano s potrebami in cilji sistema. Pri tem so posledice vedenja enega človeka odvisne od vedenja drugih ljudi, njihovega specifičnega stanja in stanja v družini nasploh. Delitev dela med spoloma pa je opisana kot funkcionalna v danih razmerah (Glass 2003).

Ženske so torej tiste, ki jih družba žrtvuje za ohranjanje sistema in

statusa quo. In četudi se zavedajo, da bi porazdelitev neformalnega in skrbstvenega dela morda celo izboljšala delovanje družbe, to težko manifestirajo. Tradicionalna gibanja prepričujejo ženske, da je njihov položaj v sferi in zasebnosti naraven, tako je bilo že od nekdaj. Pa tudi, da je funkcionalen. Pa čeprav je konstrukcija gospodinje v nasprotju s splošnim prepričanjem nastala šele v 19. stoletju. Dodatno položaj ohranjajo socialne politike, ki se neuspešno spoprijemajo s povečanim povpraševanjem po skrbstvenem delu. Nezaostna in ne vedno najbolj kakovostna ter predvsem draga oskrba v domovih za ostarele in komercialnih storitvah skrbstveno delo potiska na ramena žensk. Žensk, ki prevzemajo skrbstveno delo za družbeno solidarnost, moderno družbo in diferenciacijo dela v dobro vseh članov družbe ter zavoljo ohranjanja integracije. Kljub poudarjanju enakih dolžnosti, položaja možnosti in pravic obeh spolov pa se opravljanje neformalnega dela ter skrb na ramenih obremenjenih žensk zdi najfunkcionalnejša tudi danes.

Neformalno delo kot izražanje spola v družbenih razmerah:

Goffman in simbolni interakcionizem

Simbolni interakcionizem določa vedenje individuuma z njegovo družbeno vlogo, s čimer je nekoliko predvidljivo, in obenem zagotavlja neki družbeni red. Te družbene vloge so brezčasne. Igranje vlog je predstava z namenom predvidljive interakcije med širokim spektrom posameznikov. Te predstave so potrebne za vzdrževanje družbenega reda in izpolnjevanje rutinskih dolžnosti in obveznosti, ki jih imamo za samoumevne. Najizrazitejše so ravno vloge, ki se vežejo na spol in omogočajo predvidljivost v spolnih razmerjih (Glass 2003: 3).

Erving Goffman je eden od predstavnikov simbolnega interakcionizma, ki s svojo teoretsko usmeritvijo lahko pojasnjuje tudi delitev dela med spoloma in nevidnost dela žensk. Spol in spolna razlika, kot pravi Erving Goffman (1977), se proizvajata, reproducirata in ritualizirata v institucionaliziranih družbenih praksah. V procesu institucionalne refleksivnosti se družbeno okolje organizira tako, da naravni razliki, kot je biološki spol, ki bi lahko bila tudi povsem zanemarljiva, pripiše družbeni pomen. Spol in spolna razlika sta tako del predstave (Rener 2008: 49). "Mirno bi lahko rekli, da spolna identiteta ne obstaja. Obstaja samo shema njenega prikazovanja... Vsa evidenca, ki jo imamo na voljo, so spolne koreografije" (Goffman v Rener 2008: 49).

Opravljanje skrbstvenega dela lahko razumemo kot eno izmed predstav, ki jih posamezniki izvajajo v družbenih razmerah, da bi izrazili svoje sebstvo kot skrbna žena, skrbna hči, skrbna snaha ... Lahko ga razumemo kot del spolnega displeja (*gender display*) (Rener 2008: 45), izražanje spola v družbenih razmerah in veljavnih razmerjih med spoloma, da se v množici razvrstimo, pokažemo, kam sodimo, in sporočimo kulturne značilnosti svojega spola. Oskrbovalke tako lažje kontekstualiziramo in označimo njihovo mesto. Čeprav posameznice dejavno sodelujejo v teh predstavah, performansih, in bi se jim lahko tudi odrekle, je treba razumeti, da so večinoma prisiljene razkazovati tiste samopodobe, katerim ustrezajo v statusni hierarhiji. Z Goffmanom pa lahko razumemo, zakaj ženske pristajajo na neformalno in skrbstveno delo, čeprav je obremenjujoče. Opravljanje neformalnega dela na splošno in skrbstvenega dela je tako lahko le eden od načinov spolnega displeja. Spolna kategorizacija je namreč nujna, spol mora govoriti, če hočemo, da je interakcija uspešna.

Da bi ženska posegla po zaželenem družbenem statusu in najbolj cenjenih strukturnih virih, kot so premoženje, izobrazba, iznajdljivost ..., mora tako izraziti tudi pripadnost svojemu dominantnemu spolu. Izraziti mora svojo moralnost v predstavah in interakcijskih obredih, s katerimi se zavezuje moralnemu redu svoje družbe. V nasprotnem primeru ne bo cenjena za svoje dosežke, temveč stigmatizirana kot odpadnica od svojega spola in veljavnega družbenega reda. V predstave svojega spola so prisiljeni tudi moški. Toda njihove predstave in obredi so drugačni od ženskih. Okviri, ki organizirajo interakcijo med moškimi in ženskami, pa šele ustvarjajo spolno razliko (Rener 2008).

Večina makrostruktur je odvisna od dnevnega vzdrževanja in potrjevanja. S tem, ko ženske vsak dan pristajajo na opravljanje neformalnega dela, skrb za družinske člane in na skrb za starejše z namenom predstave svojega sebstva kot ženske, utrjujejo tudi prevladujočo družbeno organizacijo. Vsakič, ko poskrbijo, da njihova ostarela mati vzame ustrezno zdravilo, ostareli oče obiše zdravnika, obnemogla tašča prejme dietni obrok..., obenem utrjujejo tudi veljavni družbeni red. Nekateri avtorji, kot so Marshall, Plech, Barnett, menijo, da uspešno izvajanje dejavnosti v skladu z družbeno vlogo vodi do pozitivnejših psihičnih in fizičnih posledic, odkloni od normativnih vedenj pa povzročajo stres, občutek krivde in celo nižjo splošno kakovost življenja (Glass 2003). Obremenjenost z neformalnim in s skrbstvenim delom naj bi bila tako celo manj obremenjujoča in stresna, kot če odstopimo od svoje določene družbene vloge in s tem ogrozimo družbeni red.

Menjava dobrin in pogajalska moč posameznika v družbi:

Teorija socialne izmenjave

Teorija socialne izmenjave, ki izhaja iz teorije racionalne izbire, temelji na distribuciji sredstev in pogajalski moči, ki jo imajo posamezniki, in pomembno vpliva na interakcijo z drugimi v njihovem okolju (Glass 2003). Teorija menjave vidi družbeni red kot nenačrtovan izid dejanj menjave med člani družbe. Posameznik tako vstopa v proces menjave in ponudi svojo paleto sredstev vsakič, ko potrebuje dobrine, ki jih poseduje drugi. Izvir reda pa je v posameznikovih individualnih prednostih, ki jih pridobijo skozi menjavo. Zlom procesov menjave pa ima za posledico družbeni konflikt. Preračunljiva dejanja posameznika se dogajajo v sferah družbenega življenja, kot so družina, partnerska zveza, altruistična dejanja... (Marshall 1998: 209).

Teorija menjave je bila široko uporabljena za pojasnjevanje zakonskega vedenja ter delitve dela in skrbi v partnerski zvezi. Načela družbene menjave so tako zelo podobna načelom tržne menjave. Ne nazadnje lahko izvore racionalne teorije izbire najdemo že pri teoriji ekonomista Adama Smitha. Zakonska oziroma partnerska zveza, pa tudi družina je institucija, v kateri se odvijajo številne dolgoročne in tudi vsakdanje interakcije ter izmenjave. Menjalne dobrine pa v tem primeru niso storitve, proizvodi ali denar, temveč intimnost, spolnost, prestiž, emocionalna in fizična skrb ter partnerstvo. Posamezniki bodo stopili v proces menjave, ko potrebujejo dobrine, ki jih imajo drugi. Pri tem ne gre vedno za pošteno ali celo enakovredno menjavo (Glass 2003).

Ženske so v tej izmenjavi vselej tiste, ki so v slabšem pogajalskem položaju, z manjšo močjo in morajo pristajati na slabšo menjavo. Na zakonskem trgu, kjer je večja ponudba žensk kot moških, kjer ločitev ni več tabuizirana in kjer moški na splošno na trgu dela zaslužijo več kot ženske, so ženske postavljene v slabši pogajalski položaj od moških, ko skušajo s pogajanjem doseči, da bi več gospodinskega dela in skrbi prevzeli tudi njihovi možje. Podobno več družinskega in gospodinskega dela opravijo moški, katerih ženske imajo razmeroma večjo moč. Na splošno pa ženske žrtvujejo svojo kariero in prevzamejo odgovornost za skrb za družinske člane in dom. Vse to za boljše življenje njihove družine (Glass 2003). Dokler bo veljala plačna vrzel med spoloma, bo racionalna izbira z namenom povečanja

družinskega dohodka na trg dela za čim več časa poslala tistega, ki lahko prinese večji zaslužek, in ga odrešila družinskega dela skrbi za starejše in otroke ter ga spodbujala pri karieri (Glass 2003: 12).

Prestavljanje skrbstvenega dela v sfero zasebnosti in družine je tako najučinkovitejše in najcenejše tudi za družbo. Zato tolerira, spodbuja in vrednoti skrb za starejše na domu. Obenem pa dopušča sivo ekonomijo neformalne plačane pomoči na domu. Saj se družba zaveda, da lahko posameznikom ponudi in zagotovi le omejene javne oblike oskrbe za starejše in skromne oblike pomoči na domu. Hkrati se zmanjša odgovornost države za skrb za starejše. Vsi skupaj pa pristajajo na pravila in na neenakovredne menjave z namenom, da bi se izognili družbenemu konfliktu.

3 Neformalno delo

Opredelitev neformalnega dela žensk kot dela

Opredelitev družbenega problema je pogosto pomembna, ker lahko različni deležniki problem razumejo različno (Kraft in Frulong 2010: 131). V nadaljevanju bomo tako poizkušali opredeliti problematiko neformalnega dela. Konceptualizacija neformalnega dela žensk v zasebni sferi je zaradi obsega domačega dela precej težavno početje. Poleg tega le malokdo meni, da je treba definirati domače delo, saj prevladuje predpostavka, da je to že splošno znano. Neformalno domače delo je pri tem pogosto povezano z zasebnostjo, pri čemer se zasebnost enači z družino, čeprav plačano delo v javni sferi vpliva na družino, razmerja in vloge v njej (Černigoj-Sadar 1985: 55). Neformalno delo ne zajema zgolj ene dejavnosti. Gre za skupek različnih nalog, ki zahtevajo različne veščine in znanja (Oakley 1974). V sodobnem kapitalističnem sistemu je domače delo opredeljeno kot žensko delo, ki ga ženska opravlja iz ljubezni, zato ni dojeta kot pravo delo, temveč kot delo, ki ga opravljajo v zasebni sferi, in torej ni stvar javnega interesa. Je neproduktivno delo, ki ne ustvarja nove vrednosti, temveč je usmerjeno predvsem v potrošnjo kot neplačano delo (Hrežnjak 2007).

Kot delo je tako dojeta le plačana zaposlitev. Eden glavnih dosežkov teoretskih opredelitev domačega dela je bil zanikanje feminističnih avtoric, da ženske doma ne delajo (Delphy in Leonard 1992). Prve teoretske opredelitve so domače delo opredelile kot delo in mu s

tem dale razlog za preučevanje. Pred tem domače delo nikoli ni bilo predmet socioloških analiz in raziskav (Oakley 1974). Poudarjena je bila neplačljivost domačega dela in to, da ga opravljajo predvsem ženske (Delphy in Leonard 1992).

Ann Oakley (2000), ki je kot ena prvih definirala domače delo kot delo, prej je bilo opredeljeno kot ena od značilnosti ženske vloge v zakonu, je teoretično opredelila značilnosti vloge gospodinje in s tem neformalnega dela žensk v moderni industrijski družbi kot vlogo, ki je dodeljena izključno ženskam, ne pa odraslim obeh spolov, povezana je z ekonomsko odvisnostjo, ima status nedela in je primarna vloga žensk. V zdaj že klasičnem feminističnem delu *Gospodinja* (Oakley 2000) je gospodinjsko delo opredelila kot: (1) žensko delo, (2) ki ima v modernih družbah status nedela, (3) je nujno in neplačano delo in, ne nazadnje, kot (4) delo, ki hkrati vodi v izkoriščanje žensk, ki to nedelo oziroma neformalno delo opravljajo. S tem je domačemu delu dala razlog za preučevanje (Oakley 1974). Proučevanje gospodinjskega dela se tako nanaša predvsem na proučevanje položaja žensk (Oakley 2000). Družinsko delo je namreč v moderni družbi predvsem spolno določeno, pri čemer empirične raziskave v post-modernosti ne odkrivajo bistvenih premikov (Švab 2001). Teoretska opredelitev neformalnega dela, ki temelji na spolu in izjavlja, da je delo v zasebni sferi delo žensk, po drugi strani reproducira spolno delitev dela. Kot neformalno delo v zasebni sferi bi tako moralo biti dojeta vsako delo, ki je opravljeno znotraj gospodinjstva in za gospodinjstvo, ne glede na to, kdo ga opravlja (Delphy in Leonard 1992).

Problem domačega dela je predvsem necenjenost. Gospodinje, ki jih je intervjuvala Ann Oakley (1974), so se zato pogosto želele identificirati drugače kot zgolj gospodinje. Necenjenost njihovega dela se je izražala tudi v odnosu njihovih partnerjev do domačega dela kot nedela (Oakley 1974). Prav odnos, ki ga imamo do domačega dela, je tisti, ki daje vtis, da je domače in gospodinjsko delo neproduktivno in lastnost tega dela kot takega (Delphy in Leonard 1992).

Immanuel Wallerstein (2006), ki na mesto ekonomskega producenta postavi družinsko gospodinjstvo, kot eden redkih opredeljuje pet vrst dohodkov, ki jih lahko prejema gospodinjstvo v modernem svetovnem sistemu. Pri tem gospodinjstvo opredeli zelo široko, kot skupino ljudi, ki si delijo skupni dohodek, ne glede na sorodstvena razmerja in na to, ali živijo skupaj. Teh pet dohodkov je mezdni dohodek oziroma plača, samooskrba, blagovna proizvodnja, renta in transferna plačila. Nas najbolj zanima samooskrba, ki jo definira kot

vse oblike neplačanega neformalnega dela, katere obseg in pomen se strmo povečuje. To je delo, ki ga skupnost opravi sama, namesto da bi produkt kupila ali za delo najela nekoga s trga. Sem sodijo vse oblike gospodinjskega in družinskega dela, vse oblike čustvenega dela in velikanske količine skrbstvenega dela. Na ekonomsko najrazvitejših območjih kapitalistične svetovne ekonomije, kot opozarja Wallerstein (2006), samooskrbna proizvodnja predstavlja velik del dohodkov sodobnega gospodinjstva, tudi do 40% celotnega družbenega bruto produkta, in je je v modernem svetu vse več, na obrobju sveta pa večino družbenega produkta (Kralj 2006; Wallerstein 2006). Immanuel Wallerstein (2006) tako izpostavi tudi ekonomsko pomembnost domačega dela, ki je pogosto prezrta. Ekonomsko pomembne torej niso zgolj storitve, ki jih lahko zamenjamo na trgu, temveč tudi tiste, ki jih opravimo sami in nam jih ni treba iskati na trgu. Domače delo torej ni opredeljeno samo kot delo, temveč kot produktivno delo. Predvsem v obdobju ekonomske in gospodarske krize se pomen samooskrbe in drugih proaktivnih mehanizmov reševanja ekonomske stiske lahko poveča.

Konceptualizacijo in teoretsko opredelitev neformalnega dela žensk v zasebni sferi povzemamo v Shemi 3.1, kjer je predstavljen razvoj teoretske opredelitve domačega dela in teoretski zlom predstava o domačem delu, ki jih ima kapitalistični sistem. Opredelitev domačega dela pod kapitalističnim sistemom smo si izposodili pri Majdi Hrženjak (Hrženjak 2007).

Shema 3.1: Opredelitev neformalnega dela

NEFORMALNO DELO V ZASEBNI SFERI JE ...			
OPREDELITEV KAPITALISTIČNEGA SISTEMA (po Hrženjak 2007)	Ann Oakley (1974)	Delphy in Leonard (1992)	Wallerstein (2006)
1. je nedelo	⇒ je delo		
2. je žensko delo	⇒ dodeljeno samo ženskam	⇒ je delo znotraj gospodinjstva ne glede na spol	
3. je neproduktivno delo	⇒ je ekonomska odvisnost	⇒ je neplačano delo	⇒ je del dohodka

Posamezne predpostavke o neformalnem delu v zasebni sferi, kot jih je nastavil kapitalistični sistem, so bile postopoma zvrnjene s strani sociologov, ki so podrobneje preučevali neformalno delo. Avtorice Tanja Renner (2000) ter Delphy in Leonard (1992) dodatno opredelijo koncept neformalnega dela v zasebni sferi in razvijejo tipologijo,

ki razlikuje med družinskim delom, domačim delom in gospodinjskim delom (glej Preglednica 3.1). Najpogostejša in najbolj razširjena oblika neformalnih dejavnosti, ki zadovoljujejo potrebe vsakdanjega življenja, je družinsko delo. Domače delo je vse neplačano zasebno delo, družinsko delo pa je vse neplačano delo v družinski sferi. Gospodinjsko delo je tisti del družinskega in domačega dela, ki zagotavlja materialno preživetje in obnavljanje delovne sile³ (Rener 2000). Delphy in Leonard (1992) predlagata naslednjo konceptualizacijo: uporabo domačega dela zgolj za vsakdanje naloge, ki omogočajo ohranjanje doma v sodobni družbi. Gospodinjsko delo pokriva vse delo, opravljeno znotraj gospodinjstva, kar zajema domače delo, a ni omejeno zgolj nanj. Pokriva tudi emocionalne in spolne storitve, reprodukcijo družine ter proizvodnjo dobrin, ki jih je mogoče zamenjati na trgu. Družinsko delo je vse neplačano delo, ki ga opravijo tisti, ki so v sorodstvenih ali zakonskih odnosih v položaju odvisnosti (Delphy in Leonard 1992).

Preglednica 3.1: Tipologija neformalnega dela

	DRUŽINSKO DELO	DOMAČE DELO	GOSPODINJSKO DELO
Tanja Rener (2000)	neplačano delo v družinski sferi	neplačano zasebno delo	del družinskega in domačega dela, ki zagotavlja materialno preživetje ter obnavljanje delovne sile
Delphy in Leonard (1992)	neplačano delo, ki ga opravljajo tisti, ki so v sorodstvenih ali zakonskih odnosih v položaju odvisnosti	vsakdanje naloge, ki omogočajo ohranjanje doma v sodobni družbi	delo, opravljeno znotraj gospodinjstva, ki poleg domačega dela pokriva tudi emocionalne in spolne storitve, reprodukcijo družine ter proizvodnjo dobrin za trg

Teoretske opredelitve vseh avtoric so enotne. Pri tem Delphy in Leonard (1992) za družinsko delo izpostavita še element odvisnosti, pri domačem delu pa pomen domačega dela in ne zgolj mesto, kjer se odvija. Dejavniki, ki določajo tipologijo neformalnega dela v sferi zasebnosti so tako:

- mesto, kjer se delo odvija,
- odnosi med izvajalci in neizvajalci dela ter
- pomen dela.

3 V nadaljevanju knjige bomo uporabljali predvsem koncept neformalnega dela, ko bomo želeli zajeti vse oblike dela, od družinskega, domačega do gospodinjskega dela.

Zgodovina neformalnega dela

Konstruiranje gospodinje nastane v nasprotju s splošnim prepričanjem šele v 19. stoletju (Rener 2000). Vlada namreč prepričuje, da je spolna delitev dela univerzalna in prisotna od nekdaj. Ne le, da delitev dela po spolu ni univerzalna, kot ugotavlja Ann Oakley (2000), sploh ni razloga, čemu bi bila. Človeške kulture so različne in neskončno spremenljive, nastale so zaradi človeške iznajdljivosti in ne zaradi nepremagljivih bioloških sil (Oakley 2000). Šele z industrializacijo se je delo preneslo ven iz doma, pri tem sta se izoblikovali zasebna in javna sfera, kot ju poznamo danes, vloga žensk pa se je postopno omejila na skrb za otroke in gospodinjstvo (Hrženjak 2007). Delitev vlog po spolu je srednji razred uvrstil med svoje ideale v začetku 19. stoletja, v veljavi je ostala še po drugi svetovni vojni (Oakley 2000). Temu je sledila težnja po domestifikaciji žensk, ko od leta 1914 pa vse do petdesetih let 20. stoletja pride do prizadevanja po čedalje večjem zaposlovanju žensk obenem s prizadevanjem, da bi gospodinja ostala primarna vloga vsake ženske (Oakley 2000). Če se zaposli žena, njena vloga s tem še ne dobi avtomatično tiste moči in avtoritete, ki jo ima navadno vloga moža v zakonu (Oakley 2000).

Industrijski kapitalizem je tisti ekonomski in družbeni sistem, ki je povzročil zdajšnje odtujitev in zatiranje žensk kot gospodinj. Temelji pa na načelu ideologije spolnih vlog, v kateri sta ženskost in domestifikacija eno in isto (Oakley 2000). Mit o delitvi dela po spolu opisuje to, da je ženskam v družinski skupnosti dodeljena domača vloga kot nekaj naravnega, univerzalnega in neizogibnega. Temelji na trditvi, da so ženske v vseh družbah gospodinje po naravi in da morajo prevzeti to vlogo, če hoče družba preživeti (Oakley 2000). Gre za ohranjanje patriarhalnega sistema, v katerem sta domače delo in skrb za otroke dojeta kot odgovornost žensk (Leonard 2001).

Moderni položaj ženske temelji prav na spremembah, ki jih je prinesla industrializacija. S tem se tudi delo loči od družinskega življenja. Delo, ki ga ne opravljamo iz ljubezni, temveč zato, ker ga moramo. Ženska pa pri tem postane ekonomsko izkoriščana kot neplačana delavka. Delovno mesto in dom sta s tem ločena (Oakley 2000).

A ločitev sveta doma in sveta produktivnega dela, se pravi ločitev javne in zasebne sfere, ki je nastala z ekonomskim razvojem, nima posledic le za delo žensk, temveč tudi za delo in družinsko vlogo obeh spolov ter odnose med družino in ekonomijo (Oakley 2000).

Industrializacija je vplivala na vlogo ženske in na vlogo moškega. Toda s tem je moškim odprla svet zunaj doma s povečanjem razpona zaposlitev, ženskam pa svet zaprla na območje doma (Oakley 2000). Konstituiral se je svet družinske zasebnosti, v katerem je ženska dobila posebno mesto in poslanstvo, vzdrževanje skupnosti (Rener 2000).

Moškim je bila dodeljena instrumentalna vloga, ženskam pa ekspresivna vloga. Funkcionalistični teoretiki so tako zagovarjali, da je prelaganje neformalnega dela na ženske nujno za ohranjanje stabilnega družbenega reda. Vloga voditelja družine tako zajema instrumentalne dejavnosti, kot so odločanje, služenje denarja in upravljanje zunanjega okolja. Po drugi strani združevalna vloga zajema ekspresivne dejavnosti, kot so izražanje čustvene topline in integracijo družinskih odnosov (Oakley 1974).

Spolna (ne)enakopravnost

Zakonodaja prepoveduje spolno diskriminacijo. Tako v izobraževanju kot v politiki in ekonomiji ni izrecnih pravil, ki bi ločevala in stratificirala po spolu (Rener 1996). Toda formalna enakopravnost ob neenakih pogojih še ni zadostna (Jogan 2004). Prostorska in socialna mobilnost žensk se je v zadnjih nekaj letih povečala skupaj z njihovo neodvisnostjo. V tem obdobju so ženske bolj kot moški dvignile raven svojih profesionalnih kompetenc in zaposlitvenih dejavnosti, pri tem pa se spolna struktura neplačanega neformalnega dela v zasebni sferi ni znatno spremenila. Še vedno smo priča različni umeščenosti spolov v zasebnem in javnem življenju (Rener 1996).

Ženske opravijo večino neformalnega dela, kar obsega gospodinjsko, skrbstveno, potrošniško, organizacijsko, odnosno in skrbstveno delo. Asimetrična delitev neformalnega dela med spoloma in družbena nevidnost neformalnega dela zavirata enakopravnost moških in žensk, četudi ni več zakonskih in drugih institucionalnih ovir (Hrženjak 2007). Alokacija neformalnega dela v postmoderni tako še vedno funkcionira moderno. Razloge za nespremenjene spolne delitve neformalnega dela lahko iščemo v sami naravi tega dela, v funkcionalnosti družinskega življenja ter v značilnostih in razmerah, ki jih ustvarja družba tveganja (Švab 2001).

Spolna delitev dela znotraj gospodinjstva in družine se ohranja na ideologiji, ki temelji na domnevi, da so ženske naravno boljše pri določenih opravilih. Ista domneva spodbuja tudi delitev trga dela na

moške in ženske poklice (Adkins v Leonard 2001: 76). Naj ponovimo. Ne le, da delitev dela po spolu ni univerzalna, kot ugotavlja Ann Oakley (2000), sploh ni razloga, da bi bila (Oakley 2000).

Delphy in Leonard (1992) tako zagovarjata tezo, da je podrejenost žensk v zahodni družbi bolj ali manj posledica moškega izkoriščanja neformalnega dela (Delphy in Leonard 1992). Pri tem moramo imeti v mislih, da ne gre zgolj za izkoriščanje žensk s strani moških in reproduciranje vrednot, ki silijo ženske, da so poleg poklica tudi dobre matere, žene in gospodinje. Visoke standarde gospodinjenja širi tudi potrošniška kultura z reklamiranjem čistil in zdrave prehrane, večšin, ki naj bi jih osvojila vsaka "prava" mama.

Podoba junakinje našega časa je zato podoba ženske, ki je zaposlena, ki gospodinji, materini, skrbi za bolne in stare, pazi na zdravo prehrano, je informirana, izobražena in zabavna, reciklira in vestno ločuje odpadke. Včasih je tudi lepega videza (Rener 2000: 298).

Ponujene in družbeno odobrene možnosti, ki jih imajo ženske, ne izhajajo iz lastnih odločitev in pričakovanj, temveč iz zunanjega pritiska družbe in postmodernih ideologij, ki jih posredujejo mediji (Švab 2001).

(Ne)plačano delo

Trditve o večji spolni enakopravnosti navadno temeljijo na podatkih o zaposlovanju. Med tistimi, ki so končali univerzitetni študij, je delež žensk že višji od deleža moških (Statistični urad Republike Slovenije 2015). Vse več žensk vstopa na trg dela in tam zaradi dobre izobrazbe postajajo vedno bolj dragocene za delodajalce (Hrženjak 2007). Z zmanjšanjem negativnih odzivov na zaposlitev poročenih žensk pa se ne spremenijo tudi tradicionalne predstave o gospodinjski vlogi ženske (Oakley 2000).

V vseh sodobnih družbah je neformalno delo spolno določeno. Večinoma ga opravljajo ženske, zanj pa niso plačane (Rener 2000). Vlogi moškega in ženske v svetu dela tako še naprej ostajata ločeni, saj ženske določa njihova vloga znotraj družine (Oakley 2000). Ženske so še vedno primarno odgovorne za opravljanje opravil znotraj družine in doma ter skrb za otroke. Te zadolžitve so še posebej značilne za poročene ženske (Leonard 2001).

Od sedemdesetih let 20. stoletja ženske vedno bolj premeščajo dejavnosti, ki jih opravljajo, v javno sfero. Bolj kot kdaj prej so danes aktivne v svetu plačanega dela, kulture in politike. Hkrati moški več kakor prej prispevajo k vsakdanji skrbi za otroke, partnerje in člane družine, čeprav ta proces ostaja veliko počasnejši kot premeščanje dejavnosti žensk v javno sfero (Sevenhuijsen 2003).

Moški tako vstopa v delitev neformalnega dela predvsem prek vloge očeta. Njegova vključitev v neformalno delo se največkrat konča pri očetovski vlogi (Švab 2001). Navezava neformalnega dela na žensko reproduktivno funkcijo in materinstvo je točka, kjer lahko iščemo razlog za nesimetrično delitev neformalnega dela in za ohranjanje spolne delitve dela (Švab 2001).

Množični vstop žensk v sfero industrijskega mezdnega dela te slike ni spremenil (Rener 2000). Predvsem, ker so ženske vstopile na trg dela na spolno specifičen način (Leonard 2001). Treba je razlikovati med kakršnimkoli delovnim mestom in kariero. Spolna enakopravnost se tako ne more meriti zgolj z enakim deležem zaposlenih moških in žensk, temveč z enakim deležem moči, s katero razpolagajo v svetu dela. V pozni moderni spolna delitev dela tako ostaja še vedno tipično moderna.

V drugi polovici 20. stoletja je v vseh industrijskih državah prišlo do visoke rasti zaposlovanja žensk in s tem upadanja moške zaposlenosti. Večina odraslih žensk je danes zaposlenih zunaj doma. Dolgo obdobje zaposlenosti žensk kaže, da ženske zaposlenost zunaj doma razumejo kot svojo pravico in ne samo kot ekonomsko nujo (Rener 2000).

Ekonomska neodvisnost je ključna spremenljivka, ki omogoča ženskam spopad z nezadovoljujočimi zakonskimi odnosi (Dobash in Dobash v Leonard 2001: 75). Vendar se danes v industrijsko razvitem svetu predvsem od nastopa ekonomske in gospodarske krize zmanjšujejo tradicionalne oblike plačanega dela, kot je polna zaposlitev za nedoločen čas. Uveljavljajo se prekarne oblike dela, kot so pogodbene in časovno omejene zaposlitve, zaposlitve s skrajšanim delovnim časom ter delo na domu, ki so že postale večinska oblika zaposlenosti (Rener 2000) predvsem pri ženskah in mladih. V času gospodarske in ekonomske krize, v kateri smo trenutno, je takšnih prožnih oblik zaposlitve vedno več. Fleksibilne oblike zaposlitve se v zadnjem času povečujejo bolj, kot so se v preteklih letih. Integracija žensk v javno sfero se ne zdi več zadostna za razrešitev problemov, povezanih z neenakostjo spolov. Namesto tega bi moral nastopiti

razmislek o prevrednotenju zasebne in javne sfere ter njunih pripadajočih funkcij in vlog (Hrženjak 2007).

Spolna delitev skrbstvenega dela

Sodobne raziskave o spolni delitvi dela v gospodinjstvu in družini govorijo o jasnih razločitvah med spoloma. Moški opravljajo predvsem funkcionalno specifična dela z jasno določljivimi elementi in definiranimi mejami, to so predvsem visoko prostovoljna dela, za katera se lahko sami odločajo, kako bodo opravljena, in dela, ki jih je mogoče označiti kot pristočasna. Bistvena razlika med spoloma ostaja v negovalnem delu. Skrbstveno delo⁴, ki zajema skrb zase in za druge, kot je nega družinskih članov in članic, pomeni razširitev neformalnega dela, ki ga opravljajo ženske (Hrženjak 2007).

Skrbstvene naloge in čustveno delo niso zgolj katerikoli niz nalog, temveč niz nalog, ki je podlaga za vzpostavljanje spolne identitete in spolne razlike. To ne pomeni, da dejavnost skrbi opravljajo zgolj in samo ženske. Pomeni pa, da spolno zaznamovana pojmovanja oblikujejo pomen, ki ga pripisujemo vključevanju moških v te naloge, ter vrsto in količino podpore, ki jo dobijo od drugih z namenom, da bi izpolnili te dolžnosti (Morgan v Švab 2003). Čeprav je v zadnjem času opazna usmeritev vključevanja moških v skrb za otroke, kot je navzočnost očetov pri porodu, vključevanje očetov v varstvo, skrb in nego otrok ter igro z otroki, je celotno upravljanje skrbi in večina izvajanja skrbi še vedno predvsem domena žensk (Švab 2003).

S trendom staranja prebivalstva je pričakovati, da bo velik del skrbi za starejše prešel v zasebno sfero, na družinski krog, obremenjenost žensk z neformalnim delom pa se bo s tem povečala (Hrženjak 2007). Problem enakomerne delitve neformalnega dela predstavlja torej starajoča se družba, h kateri sodi tudi slovenska. Večanje prebivalstva, ki potrebuje skrb, terja več etike skrbi, ta pa se nalaga na ramena žensk bodisi v zasebni sferi ali z večjimi potrebami po ženskah na trgu dela tako v domovih za ostarele kot v bolnišničnih in zdravstvih ustanovah.

Pri tem se poraja strah, da bo pozitiven razvoj nege in skrbi popejgal ženske nazaj v njihovo tradicionalno vlogo. Kljub temu Selma

4 Angleški izraz *care* se v slovenščino prevaja tako skrb kot nega. Termin skrb je širši in se ne omejuje zgolj na negovalno delo, zato sem se v knjigi odločila za uporabo tega termina.

Sevenhuijsen (1998) opozarja, da bi naredili zgodovinsko napako, če bi zanikali pomen materinstva in skrbstva pri vlogi žensk. Moralna odgovornost matere je namreč po njenem mnenju oblika moralnosti. Na materinstvo tako ne moremo gledati kot na identiteto, temveč kot niz odgovornosti. Iz perspektive ženske problem nege in skrbi presega zgolj dilemo med plačanim delom in materinstvom ter njuno kombinacijo. Razlog, zakaj ženske prevzemajo večino bremena skrbi in nege, je tako posledica tega, da se njihove dejavnosti še vedno bolj kot pri moških odvijajo v sferi zasebnosti (Sevenhuijsen 1998).

Negovanje je tako najbolj žensko delo, saj ostaja temeljni sestavni del ideologije ženskosti, pri čemer je negovanje pomembnih drugih v družinskih ideologijah definirano kot ljubezen, in ne kot delo (Rener 2000). Prav ta dimenzija se vztrajno reproducira. Ženske se še vedno večinoma odločajo za področja študija in dela, ki so povezana z negovanjem in skrbjo za druge. Neplačano delo se tako spremeni v plačano delo z majhnimi spremembami v naravi opravljenih dolžnosti (Leonard 2001). Ženske pri tem skrbstveno delo opravljajo z večjo odgovornostjo, a hkrati tudi z manjšo močjo (Sevenhuijsen 1998). Poleg skrbstvenega dela se v neformalno delo umesti tudi odnosno delo. K odnosnemu delu sodijo dejavnosti negovanja družinskih članov, kar zaobjema zagotavljanje neodvisnosti, individualnost, prostost in zaščito hkrati, kar je tudi označeno kot žensko delo (Švab 2001).

Prav prenašanje dejavnosti iz zasebne sfere, družinskega in domačega okolja v svet dela je pogoj, da spolna delitev v gospodinjstvih ostaja dolgotrajna in obstojna. Selma Sevenhuijsen (1998) pri tem opozarja, da je negovalno delo pogosto dojet kot dolgočasno, monotono in tradicionalno. Iz tega razloga predstavlja oviro pri samoizpolnjevanju in ne postavlja temeljev za izgradnjo identitete pri moderni ženski, ki išče neodvisnost. Feministične avtorice so zato skrb in nego definirale kot domače delo in s tem omogočile, da se prestavi v območje plačanih storitev in da tudi moški opravijo svoje dolžnosti na področju skrbi (Sevenhuijsen 1998).

Susan Moller Okin (v Sevenhuijsen 1998) tako govori o odpravi spola oziroma o brezspolni družbi kot pglavitnemu cilju, ki bi ga mogli doseči z redistribucijo skrbstvenih nalog znotraj družine. Toda Moller Okin pripisuje tu preveč teže in pričakovanj skrbstvenim nalogam, saj pričakuje, da bodo vsi družbeni problemi, ki se konstruirajo okrog spola, rešeni, brž ko bo skrb enakomerno porazdeljena med spola. Izbris spola tako ni niti uresničljiv niti zaželen. Treba pa

je premisliti, kje so spolne razlike pomembne in kje ne (Sevenhuijsen 1998).

Neformalno delo kot zaposlitev

Po Ann Oakley (2000) tri politične trditve kažejo pot do osvoboditve gospodinj: (1) treba je odpraviti neformalno delo v zasebni sferi, (2) treba je odpraviti družino in (3) treba je odpraviti spolne vloge (Oakley 2000). Odprava gospodinjskih vlog se skuša doseči tudi s predlogom o gospodinjski plači, a ta po eni strani zgolj ohranja status neenakopravnosti, status quo (Oakley 2000). Zahteva po plačilu gospodinjskega dela je tako bolj premik k potrditvi kot pa zavrnitvi identifikacije žensk z njihovim neformalnim delom (Oakley 1974).

Na to kaže tudi podatek, da se danes po vsem svetu v sferi neformalnega dela zaposlujejo predvsem priseljenke, starejše ženske, dolgotrajno brezposelne ženske in mlade ženske, ki iščejo svojo prvo zaposlitev, ter delavke, ki jim osebni dohodek iz rednega delovnega razmerja ne zadostuje za preživetje (Hrženjak 2007: 7). Problem neplačanega dela tako ni preprosto rešljiv zgolj s tem, da ga premestimo na trg dela. Vsaj ne, če to delo temelji na neopredeljenih delovnih razmerah, brez pravic in dolžnosti, ki izhajajo iz delovnega razmerja. Problem dela iz ljubezni tako sega globlje in zahteva predvsem prevrednotenje neformalnega dela (Hrženjak 2007).

Problematika neformalnega dela se zaradi večjega povpraševanja po plačanem domačem delu in gospodinjskih delavkah ter pogostejšem neformalnem zaposlovanju na tem področju še dodatno zaplete. Zdaj to ni več zgolj problem politik enakosti spolov, simetrične delitve dela med partnerjema v zasebni sferi ter učinkovitih ukrepov za usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja, temveč postane tudi problem politik zaposlovanja, socialnih transferjev, ureditve področja plačanega domačega dela ter tudi migracijskih politik (Hrženjak 2007). Družbeni problem neformalnega dela s tem, ko postane predmet javnih politik, postane tudi javnopolitični problem.

Alenka Švab poleg tega opozarja, da storitve pomoči na domu lahko razbremenijo gospodinjstva samo določene vrste domačih opravil, veliko neformalnega dela pa kljub morebitni nadomestitvi neformalnega dela s plačanim delom še vedno ostane na ramenih žensk (Švab v Hrženjak 2007: 24–25). Ženskam predvsem ostane večina skrbstvenega in negovalnega dela, ki so ga posamezniki pripravljene premeščati v javno sfero le v izjemnih primerih.

Dvojna obremenjenost

Ker je neformalno delo obravnavano kot nedelo, je s tem prikrita dvojna obremenjenost sodobnih žensk tako z zaposlitvijo, s plačanim produktivnim delom v javni sferi kot z neformalnim delom, neplačanim reproduktivnim delom v zasebni sferi (Hrženjak 2007). Alva Myrdal in Viola Klein sta v študiji *Women's Two Roles* kot eni prvih prevzeli pojem dvojne vloge, ki zajema problem usklajevanja doma in dela (Oakley 1974). Rapoport pa uvede koncept preobremenjenosti kot izraz za dvojno obremenjenost (Oakley 1974).

Koncept dvojne obremenjenosti opisuje položaj žensk, ki poleg plačanega dela zunaj domače sfere opravljajo tudi neformalno delo in skrb za otroke znotraj doma. Pri tem je neformalno delo dojet kot nekaj manj vrednega v odnosu do plačanega dela in se zdi naravna spolna vloga žensk. Nekatere feministične avtorice so zagovarjale uvedbo plač za neformalno delo kot nujen korak k pridobitvi priznanja za to vrsto dela, ki ga ženske opravljajo v zasebnem svetu družine in gospodinjstva (Online Dictionary of the Social Sciences). V feminističnem družboslovju je bila sprejeta teza, da je moderni vstop žensk na trg delovne sile povzročil dvojno obremenjenost, ker se ob zaposlovanju žensk delo v družini ni simetrično delilo (Delphy in Leonard v Švab 2001).

Večina žensk v sodobnih družbah živi model dvojnega življenja, dvojne obremenjenosti. Te ženske pa ne predstavljajo več množičnega revnega prebivalstva, kjer je preobremenjenost z delom pomenila edino možnost za preživetje. Dvojno življenje redko vključuje harmoničen odnos med obema zadolžitvama ter ustvarja občutek fragmentirane in razcepljene identitete (Balbo 1981).

Koncept dvojne obremenjenosti žensk je treba razlikovati od koncepta dvokariernih družin. Ženske so bile dvojno obremenjene z delom že z vstopom na trg dela, z višjo izobrazbo pa skušajo na trgu dela graditi tudi svojo kariero, pri čemer je njihova obremenitev zdaj še večja. V tveganih razmerah postmodernosti se vedno bolj časovno in energijsko intenzivno intenzivira razmerje med zahtevami kariere in družine (Švab 2001). Ulrich Beck (2001) dvojno obremenjenost v družbi tveganja ponazori z naslednjimi besedami: "Družina postane trajno žongliranje z navzkrižnimi večkratnimi ambicijami med poklicnimi zahtevami, izobraževalnimi pritiski, zadolžitvami v zvezi z otroki in gospodinjstvo monotonijo." (Beck 2001: 108)

Prav zaradi neuravnotežene dinamike spreminjanja družbenih

vlog moških in žensk je nastal problem dvojne obremenjenosti žensk z neplačanim, necenjenim neformalnim delom v zasebni sferi in plačanim delom v javni sferi. Ženske namreč po podatkih raziskav porabijo več časa za neformalno neplačano delo znotraj družine in manj časa za plačano delo v primerjavi z moškimi. To ima posledice za konkurenčnost žensk na trgu dela ter vodi v neenakopravnost med spoloma pri družbeni distribuciji sredstev in moči ter lahko vpliva tudi na strategije odpuščanja v času gospodarske krize (Hrženjak 2007).

Dvojna navzočnost

Italijanske sociologinje Franca Bimbi, Laura Balbo in Chiara Sara-ceno so zavrnilo uveljavljen koncept dvojnega dela in dvojne obremenjenosti žensk s plačano zaposlitvijo in neplačanim delom ter ga nadomestile s konceptom dvojne navzočnosti, ki izpostavlja pozitivne vidike navzočnosti žensk tako v zasebnosti kot javnosti (v Rener 2000).

Ženske so vsakdanje migrantke med različnimi časi, prostori in prebivališči, večkrat menjavajo realne in simbolne okvire, veliko bolj od moških se izpopolnjujejo v spretnostnih organizacije, koordinacije in prilagajanja. Za ženske je to gotovo obremenitev. Obenem pa je to izkušnja življenja v dveh svetovih in dvojna navzočnost (Rener 2000).

Dvojna navzočnost, ki pomeni, da morajo ženske vsak dan opravljati fizične in predvsem miselne premike v polno navzočnost obeh svetov: zasebnega in javnega, stalna dvojna navzočnost v normativno in odnosno različnih okoljih ima tudi pozitivne učinke. Ženske so prisiljene v izpopolnjevanje organizacijskih, interakcijskih in prilagoditvenih veščin, ki v postindustrijskem svetu pridobivajo vedno večji pomen (Rener 1996). Ženske so tako dejansko dvojno navzoče, to pa seveda ne gre brez plačevanja določene cene (Švab 2001).

Sodelovanje v uveljavljenem svetu dela in politične moči pomeni, da ženske pridobivajo nove zmožnosti in veščine ter vire moči. Ohranjanje razdalje s tem svetom pa jim omogoča, da obdržijo občutek relativnosti in jim dovoljuje, da zavzamejo položaj moralne radovednosti, ki za druge pomeni gotovo in nedvomno moralnost (Sevenhuysen 1998).

V času ekonomske krize, ko trg dela ne more zaposliti celotnega aktivnega prebivalstva, se ženska populacija lahko izkaže z dvojno možnostjo. Ne samo, da je zaradi dvojne navzočnosti lahko bolj

združljiva in izkušena od moških, zaradi vloge, ki jo zavzema doma, je manj ranljiva za posledice, ki jih lahko prinaša brezposelnost, kot so na primer depresija, občutki manjvrednosti in družbena osama. Na to kažejo tudi raziskave gospodinjstev z brezposelnimi moškimi, kjer se udeležba pri družinskih dolžnostih kaže kot dodatno spodkopavanje tradicionalne moške identitete, temu pa se upirajo tako moški kot ženske (Leonard 2001).

4 Skrbstveno delo

Opredelitev skrbstvenega dela

V literaturi najdemo različne definicije, ki opredeljuje bolj ali manj isti koncept skrbstvenega dela, pri čemer dojemamo skrb kot osnovno življenjsko dejavnost ter nujni temelj vsakdanjega življenja. Skrbstveno delo je tako skrb zase kot za drugega, za nego potrebne družinske člane in članice, ter pomeni razširitev ženskega neformalnega dela (Hrženjak 2007: 25). Iz etike skrbi izhaja opredelitev skrbi kot temeljne človeške dejavnosti, ki je nujna za človekov obstoj in delovanje (Seidler v Humer 2007: 76). Sem sodijo še negovalno delo in odnosno delo, ki ga je opredelila M. Bianchi in zajema negovanje bolnih, skrb za stare, ustvarjanje prijetnega počutja in tako naprej.

Joan Tronto in Berenice Fisher opredelita skrb kot proces in prakso, kot “dejavnost človeške vrste, ki zaobjema vse, kar delamo, da ohranjamo, nadaljujemo in popravljamo naš svet tako, da lahko kar najbolje živimo v njem.” (Sevenhusijen 2003: 20) Skrb je trajen življenjski proces, ki ga sestavljajo štiri faze, kot jih opredeli Joan Tronto: (1) *skrbeti za* v smislu pozornosti, prepoznati potrebo po skrbi, (2) *poskrbeti za* v pomenu odgovornosti, ustrezno ukrepati, (3) *dajati skrb*, pri čemer gre za usposobljenost, udejanjamo skrb, ter (4) *biti deležen skrbi*, odzivnost (Tronto v Sevenhusijen 2003: 20; Tronto v Humer 2007: 83). Zgornja definicija še vedno daje pomembno težo skrbi v vseh družbenih sferah, a hkrati, kot opozarja Sevenhusijen, nasprotuje “močnim težnjam po romantizaciji in privatizaciji skrbi, povezanimi s simboli in normami ženskosti” (Sevenhusijen 2003: 20). Slednje je potrebno, ne ker ženske ne bi hotele več skrbeti za odvisne člane družbe, temveč predvsem, ker

se količina tega dela povečuje, zmožnosti žensk za opravljanje skrbi pa zmanjšujejo. Kljub številnim družbenim spremembam in politikam enakosti spolov je področje skrbi in skrbstvenih dejavnosti še vedno najpogosteje razumljeno kot neformalno delo, ki je neopazno, to je nevidno delo, ki ga opravljajo ženske ter pripada ženskam in zasebni sferi (Humer 2007: 85). V sodobnem kapitalističnem sistemu je skrb za družinske člane razumljena kot del neformalnega dela v zasebni sferi, za katero smo že ugotovili, da je opredeljeno kot žensko delo, ki ga ženska opravlja iz ljubezni. Zato to delo ni dojeto kot pravo delo, temveč kot delo, ki ni stvar javnega interesa. Je neproduktivno delo, ki ne ustvarja nove vrednosti, temveč je usmerjeno predvsem v potrošnjo. Ker je neplačano delo in obravnavano kot nedelo, je s tem prikrita dvojna obremenjenost zaposlenih žensk s plačanim reproduktivnim delom v javni sferi in neplačanim reproduktivnim delom v zasebni sferi (Hrženjak 2007: 7). Dejstvo, da je neformalno delo v zasebni sferi obravnavano kot nedelo, povzroča nevidnost plačanega neformalnega dela doma, ki je, kot ugotavlja Majda Hrženjak, v sodobnih družbah razširjeno prav toliko, kot je bilo v preteklosti, s to razliko, da danes o tem delu molčimo (Hrženjak 2007: 7). Če želimo poskrbeti za ostarele člane družbe, je tako nujno treba razmišljati o skrbstvenem delu kot o dolžnosti vsakega izmed nas, ne glede na spol.

Oskrbovanje lahko za družinskega oskrbovalca predstavlja štiri vrste obremenitev: (1) telesno, (2) psihično, (3) socialno in (4) finančno (Mestheneos et al. v Hvalič Touzery 2009: 111). Vendar na skrbstveno delo ne moremo gledati zgolj kot na obremenitev. Že zgornje opredelitve nas napeljujejo k razmišljanju o skrbi kot procesu in odnosu. Skrb je dejavnost, odnos in delo, ki obsega interakcijo med dvema posameznikoma (Humer 2007: 81). Oskrbovanje je tako tudi združevalni dejavnik, ki povečuje zaupanje v družino in utrjuje medgeneracijske odnose.

Kdo bo skrbel

Slovensko prebivalstvo se stara. Prebivalstvo Slovenije se je pričelo starati na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Delež starejših je že večji kot delež mlajših. Leta 2003 je v Sloveniji delež starejših od 64 let prvič presegel delež mladih (0–14 let), čez približno 50 let pa bo delež starejših od 79 let prvič presegel delež mladih (Šircelj 2009: 39). Leta 2013 je v Sloveniji med nekaj več kot dvema milijonoma prebivalcev živelo 14,6% mlajših od 15 let in 17,5% starih 65 let in več

(Statistični urad Republike Slovenije 2015). Glede na demografske trende bodo starejši, ki imajo 65 let in več, vedno pomembnejši del prebivalstva. Ker smo v sodobni družbi priča demografskim spremembam, podaljševanju življenjske dobe – pričakovano trajanje življenjske dobe za otroke, rojene leta 2013, je 76,93 leta za moške in 83,13 leta za ženske (Statistični urad Republike Slovenije 2015) – in staranju prebivalstva, lahko z gotovostjo govorimo, da govorjenje o staranju ni odveč in vsekakor ne gre za pretirano retoriko. Staranje prebivalstva ima pomembno posledico, in sicer vprašanje skrbi za stare ljudi. Medicina se hitro razvija in podaljšuje življenje ljudi, to pa zahteva tudi razmišljanje o kakovosti življenja. Ljudje so tudi dalj časa aktivni, tako da se večja količina skrbstvenega dela, ki postaja vedno bolj pomembno. Povečuje se predvsem vsakdanja skrb za zelo stare in druge skupine ljudi, ki so odvisni od skrbi drugih. Zelo verjetno je namreč, da bo vsak od nas na določeni točki v življenju moral skrbeti za ostarelega svojca.

Obenem se v družbi staranja srečujemo z velikokrat slišanim in izpostavljenim problemom zmanjšanja ekonomskega temelja za kolektivno skrb in storitve za starejše, kot so pokojnine in kolektivno zdravstveno varstvo. To pomeni neizogibno zmanjšanje medgeneracijske solidarnosti, obenem pa tudi potencialno skrbstveno vrzel, saj za starejši del prebivalstva nima kdo skrbeti. Komerčnih in kolektivnih storitev ni dovolj, ženske pa vse manj časa ostajajo v zasebni sferi in so v obdobju zaposlovanja žensk pretežno navzoče v javni sferi. Številni avtorji tako že dalj časa opozarjajo, da bodo staranje in starajoča se družba glavni problem socialnih politik v industrijskih državah (Baldock v Renner 1997: 41).

Družina ima pogosto vlogo prvega oskrbovalca in ponuja oporo v kriznih razmerah (Hojnik Zupanc 1999: 144). Z reorganizacijami družin, ločitvami, razvezami in vnovičnimi porokami se tradicionalne predstave, pričakovanja in dolžnosti med starši in otroki oziroma generacijami podirajo in zahtevajo spremembe (Renner 2000). Kot kažejo podatki, se veliko snah znajde v oskrbovanju starejšega, ne po lastni izbiri. Vprašanje je, ali bodo ob spreminjanju družinskih struktur sploh še pristajale na takšno delitev dela. Sorodstvene in družinske strukture niso več tako trajne, temveč se spreminjajo in reorganizirajo. Spremenjena struktura družine, povečana zaposlenost žensk in naraščajoči pritiski delovnega življenja na družinsko življenje sprožajo vprašanje delitve odgovornosti za skrb za odvisno prebivalstvo, kot so otroci in starejši (Armingeon v Mandič 2009: 148).

Tu pa izstopa predvsem vprašanje spolne delitve dela. Oskrba starih ljudi je namreč še vedno prepuščena ženskam in ostaja njihova naloga ter odgovornost znotraj družinske mreže (Hvalič Touzery 2009). Približno dve tretjini družinske oskrbe zagotavljajo ženske (Mestheneos et al. v Hvalič Touzery 2009: 111). In čeprav ženske v zasebni sferi opravljajo večino gospodinjskega, domačega in družinskega dela, je bolj kot vse druge oblike neformalnega dela prav skrbstveno delo izrazito prepuščeno njim (Humer 2007: 75). Leta 1995 je dopust za nego bolnega družinskega člana izkoristilo le 5,6 % moških in kar 28 % žensk (Kozmik v Kanjuro-Mrčela in Černigoj-Sadar 2006: 719). Ženske tako namenijo negi in skrbstvenim dejavnostim več časa in opravijo več skrbstvenega dela kot moški, tako količinsko kot glede na obliko skrbi (Humer 2007: 75).

Kot opozarja Srna Mandič (2009: 150), podatki o veliki obremenjenosti z delom v slovenski populaciji, predvsem žensk v aktivnem obdobju, vzbujajo skrb, da je dogovor o medgeneracijski pomoči v zasebni sferi že blizu kritične omejenosti (Mandič 2009: 150). Med ženskami srednjih let lahko govorimo celo o pojavu sendvič generacije, ko je ženska ujeta na eni strani med usklajevanje poklicnih obveznosti iz javne sfere in skrb za svojo družino, na drugi strani pa opravlja tudi negovalna in terapevtska dela ter materialno podpira starejše člane družine in sorodnike (Widding Isaksen v Hrzenjak in Humer 2009: 182). Hochschild je kot ponazoritev izjemne obremenjenosti žensk poleg koncepta druga izmena (*second shift*), ki opozarja na dvojno obremenjenost žensk s plačanim in domačim delom, vpejala še koncept tretje izmene (*third shift*), v kateri ženske vzdržujejo in popravljajo svoje odnose z otroki in partnerjem, ki se počutijo zanemarjene in jezne zaradi prenatrpanega ženinega urnika (Altschuler 2004: 145). Pričakujemo lahko, da se na ženske kot osrednje negovalke ostarelih ne bo več mogoče tako zelo opirati. Razloga ne gre iskati v zmanjšani ljubezni do bližnjih ali nasprotovanju negi, temveč v preobremenjenosti. V svojem sistemu vrednot ženske namreč niso več pripravljene privoliti v izbiro med družinskim življenjem in zaposlitvijo (Rener 1997: 43).

Tradicionalna delitev skrbstvenega dela, ki je potekala po spolu ter po delitvi zasebno in javno, po kateri je bila skrb za druge predvsem potisnjena v zasebno, družinsko življenje (Humer 2007: 79) v roke žensk, in kjer je skrb postala nevidna, je postavljena pod vprašaj. Ni več gotovo, komu pripada skrb za nego za odvisne člane skupnosti. Po tem, ko se je javni steber skrbi za starejše že začel majati, pokojninska

blagajna in socialna politika opozarjata na težave in nevzdržnost sistema. Tudi zasebni steber, na katerega vedno bolj odrivamo skrb za odvisne člane, postaja vedno bolj negotov. Zaradi staranja prebivalstva, profesionalizacije, fleksibilizacije in prekarizacije dela, sprememb v strukturi in dinamiki postmoderne družine, individualizaciji in nestabilnosti življenjskih potekov, prevladi etike dela nad etiko skrbi pa postaja skrbstveni deficit osnovna značilnost postindustrijskih družb, med katere sodi tudi Slovenija (Hrženjak 2010: 157). Poleg izraza skrbstveni deficit, ki ga je uvedla Hochschild, se pogosto govori tudi o krizi skrbi, kot isto značilnost poimenuje Lewisova (Černigoj-Sadar in Kanjuo-Mrčela 2010: 124). Z nastopom ekonomske in gospodarske krize leta 2009 in poznejšim izbruhom politične krize v Sloveniji se večja tudi delež brezposelnega prebivalstva, predvsem med mladimi, povečuje se revščina, med volivci upada zadovoljstvo z demokracijo in zaupanje v politične institucije. Kdo bo skrbel za ostarelo družbo, postaja vedno bolj tehtno vprašanje.

Delo iz ljubezni

Raziskave starejših in skrbstvenega dela v Sloveniji so omejene predvsem na raziskave omrežij opore, s čimer se že več let intenzivno ukvarja več slovenskih sociologinj. Čeprav te ne kažejo izrecno na obseg skrbstvenega dela, pa jasno kažejo na to, katere opore so pomembne in kdo so najpomembnejši dajalci opore. Pomembna razsežnost skrbstvenega dela je čustvena opora, ki jo ponudimo drugim. Čustvena opora namreč olajšuje spopadanje s stresnimi dejavniki in spodbuja dobro počutje v vseh življenjskih obdobjih (Ryan v Šadl in Hlebec 2009: 237). V Sloveniji so pomembni dajalci emocionalne opore predvsem ožji družinski člani: otroci in partner. Pomembnost čustvene opore s strani družinskih članov in sorodnikov se v času celo povečuje. Primerjave v času so namreč pokazale, da se je opora zožila na družinsko sorodstvena omrežja (Šadl in Hlebec 2009).

Družinsko življenje je za posameznike najpomembnejše in najbolj odločilno v otroštvu in starosti. Družina je namreč eden temeljnih socialnih območij izvajanja skrbi ter ohranjanja odnosov in komunikacije, ki se prepletajo s skrbjo. Kakovost življenja starih ljudi je tako marsikdaj odvisna od družinske nege in podpore. Velika večina držav, razen skandinavskih, odriva starost ter skrb za starejše državljane v sfero zasebnosti in družine, kjer ima država le malo odgovornosti (Rener 2000). Med neformalnimi oskrbovalci, med katere sodijo tudi

prijatelji, sosedge in znanci, družinski oskrbovalci predstavljajo največjo skupino (Hvalič Touzery 2009). Po podatkih najnovejših kvantitativnih raziskav tako polovico oskrbovalcev predstavljajo otroci oskrbovanih ljudi (med njimi je večina hčera: 89%), po slabo petino pa zakonci in snahe (Hvalič Touzery 2009).

Anthony Giddens ugotavlja, da je medsebojna skrb v okviru družine odvisna predvsem od kumulativnih zavezanosti. To pojasnjuje, zakaj je eden od otrok pripravljen pomagati staršem, drugi pa ne (Giddens 2000). Človek prosi za pomoč tiste, s katerimi se najbolje razume in jim zaupa. In kot poudarjata Beck in Beck- Gernsheim, se v individualiziranih družbah, kakršna je naša, okrepi iskanje intimnosti in ljubezni v partnerskem odnosu ter drugih bližnjih družinskih odnosih, saj so druge vezi preveč oslabele, nezanesljive ter tvegane in spremenljive (Beck in Beck- Gernsheim 2006).

Raziskave javnega mnenja v Sloveniji kažejo na visoko stopnjo zaupanja prav družini (npr. Hafner Fink et al. 2013), kar lahko durkheimovsko pojasnimo kot visoko integriranost v družbi. Posamezniki in posameznice tako svojim ostarelim ne odrečejo pomoči iz ljubezni, saj so to edine trdne vezi, ki jih gojijo v današnji družbi. To pa seveda ne pomeni, da družina v današnji družbi zagotavlja brezpopojno solidarnost in oporo. Tudi sama se namreč spopada s številnimi težavami. Kvalitativna raziskava, ki sta jo izvedli raziskovalki Zdenka Šadl in Valentina Hlebec, namreč kaže na to, da emocionalna opora, ki jo nudijo družinski viri, ne izhaja primarno iz nekakšnega občutka dolžnosti, temveč je pomembno odvisna od kakovosti odnosov in vzajemnega razumevanja, ki ga ti odnosi ponudijo (Šadl in Hlebec 2009). Družinski oskrbovalci pa so kot najpomembnejše razloge za oskrbovanje starejših ljudi omenili čustveno vez, občutek dolžnosti in moralne odgovornosti ter postopen prehod v oskrbovanje (Hvalič Touzery 2009: 111).

Neformalno delo je zaradi pojmovanja o neločljivosti materinstva in neformalnega dela sklop čustvenega in racionalnega vidika. Gre za celostno delo, ki ga določata povezanost emocionalnih in racionalnih elementov. Neformalno delo je nadomestljivo le delno (Švab v Hrženjak 2007: 24). Marsikateri starostnik tako izrazi željo, da bi zanj skrbeli doma, kjer lahko prejema tudi ljubezen, in dojema odhod v dom za ostarele, kot da ga odtrgajo od ljubezni.

Skrbstveno delo, ki zajema skrb zase in skrb za druge, kot je nega skrbi potrebnih družinskih članov in članic, pomeni, kot smo že večkrat omenili, razširitev ženskega neformalnega dela (Hrženjak 2007).

Negovanje namreč ostaja ključni sestavni del ideologije ženskosti, ki je v družinski ideologiji zaradi svoje čustvene razsežnosti opredeljeno kot ljubezen, in ne kot delo oziroma kot delo iz ljubezni (Rener 2000).

Številne ženske preživijo večino svojega življenja kot negovalke pomembnih drugih. V povprečju 17 let skrbijo za svoje otroke, jih negujejo in podpirajo, nato 18 let namenjajo skrb in pomoč svojim in partnerjevim staršem ter, ne nazadnje, deset let negujejo svojega ostarelega partnerja. Ostarele ženske negujejo svoje partnerje, sestre negujejo brate, hčere in snahe pa svoje in moževe starše ... (Rener 1997: 44). Neformalno delo v zasebni sferi je označeno kot delo iz ljubezni, kot delo, ki ni posledica družbene pogodbe, temveč naravna značilnost ženske (Hrženjak 2007: 23). Posameznica ne more odreči skrbi in nege preostalim članom družine, tudi če je preobremenjena in tega finančno ne zmore, tudi če se ji zdi, da bi to delo lažje opravili, če bi si ga medsebojno razdelili. Kajti ko odreče skrbstveno delo, to deluje, kot da bi družinskim članom odrekla ljubezen.

V modernem svetu ima namreč ideologija odločujočo in produktivno vlogo. Konstruiral se je svet zasebnosti. V njem je dobila ženska posebno mesto in poslanstvo. Njena vloga je postala vzdrževanje skupnosti, integracijska vloga, ki se kaže na dva specifična načina, z delom brez plačila in s predajanjem, vdanostjo, ljubeznijo brez vračila ali s kombinacijo obojega, z delom za ljubezen (Rener 2000: 284). Razlog, zakaj ženske prevzemajo večino bremena, skrbi in nege, je tako posledica tega, da se njihove dejavnosti še vedno bolj kot pri moških odvijajo v sferi zasebnosti (Sevenhuijsen 1998).

Ženska je postavljena v položaj, da ob prevzemanju svoje družbene vloge prevzema tudi obveznosti in zadolžitve, ki so specifične za njeno statusno vlogo. Enako je tudi z nasprotnim spolom. Le da ženska vloga nalaga skrb za nego in dobro počutje družinskih članov, pri čemer ne zahteva povračila, saj to počne iz ljubezni, mitične nesebičnosti in altruizma.

Kot opozarja Selma Sevnhusijen, ima vsakdanja skrb bistveno opraviti s tem, kdo smo in kdo smo lahko, se pravi z identiteto. Neločljivo je povezana z utelešenjem in intimnostjo. Je del primarnih odnosov in čustvene dinamike, s katerimi so ti povezani (Sevehusijen 2003: 35). In prav tu se nam kaže pristajanje na skrbstveno delo žensk iz ljubezni. Skrb za družinske člane gradi žensko identiteto in njeno vlogo integratorke v sorodstveni mreži. Ženski je tako družbeno pripisana identiteta povezovalke med generacijami, spoli in družinami, saj skrbi za otroke in obnemogle starejše, moške in ženske

ter za lastno in moževo družino. Trud in obremenitve se opravičujejo z ljubeznijo. Vse to počnejo iz ljubezni do družine in doma.

Skrbstveno delo in obljube za prihodnost

Pogosto je skrb v praksah vsakdanjega življenja razumljena kot samoumevna, povsod navzoča in integrirana na vsa področja življenja, obenem pa nevidna (Humer 2007: 81), kot velika količina neformalnega dela, ki ga tudi opravljajo ženske. Nevidnost skrbstvenega dela je iskati prav v razlogu, da je potisnjeno v sfero zasebnosti, v odgovornost žensk. Šele ko je družbeni problem postal javnopolitični problem in z nastopom zaskrbljenosti socialne države, kako se bo spoprijemala s povečanim številom skrbi potrebnih ostarelih državljanov, se je počasi začelo odkrivati pomen in breme skrbstvenega dela.

Nekateri avtorji tako že odkrivajo opazne spremembe tudi na področju etike skrbi. Nizozemska analitičarka Selma Sevenhuijsen (2003) opozarja na relokacijo vsakdanje skrbi, ki smo ji priča danes. Skrb naj bi se tako že premeščala z žensk na moške, saj ženske vedno bolj premeščajo svoje dejavnosti v javno sfero, obenem pa moški bolj kakor prej prispevajo k vsakdanji skrbi za otroke, partnerje in člane družine.

Čeprav njena ugotovitev nekoliko drži, moramo ostati do nje rahlo zadržani. Tudi sama Sevenhuijsen opozarja, da ta proces poteka počasneje kot prisotnost dejavnosti žensk v javni sferi (Sevenhuijsen 2003: 15). Predvsem pa je treba opredeliti, da se skrbstveno in negovalno delo premeščata v javno sfero v manjšem obsegu in bolj izrazito na nekaterih področjih. Tako je sistem vrtcev in vzgoje otrok od obdobja baby boom generacije precej razvejen in je zanj poskrbljeno v določenem obsegu. Ukrepi socialne politike, povezani z družino in visoko stopnjo zaposlenosti žensk, imajo v Sloveniji namreč več kot polstoletno tradicijo (Černigoj- Sadar v Kolarič et al. 2009: 53). Njihov razvoj je bil podprt z razvejeno mrežo vrtcev, uvedbo obveznega zavarovanja za primer starševstva in drugih družinskih prejemkov. Vzpostavljen je bil tudi davčni sistem, ki je temeljil na prihodkih posameznikov. Politično spremenjena vloga žensk v družbi pa se ni pokazala tudi v vsakdanji praksi, kjer so se dokaj ohranili patriarhalni odnosi in tradicionalno dojemanje materinstva (Kolarič et al. 2009: 53). Skrb za starejše pa ostaja predvsem na območju zasebnosti in na ramenih hčera in snah.

Domovi za starejše tako v povprečju v Evropi po podatkih sprejmejo le 4% prebivalstva. V domovih za stare ljudi je trenutno manj kot tretjina ljudi potrebnih pomoči, javne socialne pomoči na domu pa le okrog 50.000 starih ljudi (Hvalič Touzery 2009: 120). Negovalne institucije, kot so bolnišnice, sprejmejo le bolnike za krajši čas, nega kronično bolnih starostnikov pa pozneje pristane na plečih družinskih članov, zlasti žensk. V bližnji prihodnosti oziroma zelo kratkem času verjetno še ne moremo pričakovati dobro razvitega institucionalnega skrbstva za starejše oz. dobro organiziranega sistema podpore družinam, ki skrbijo za starejšega. Podatki kažejo, da breme skrbi za otroke, partnerje in starejše sorodnike še vedno večinoma nosijo ženske. Vse to kaže, da bodo tudi v prihodnje neformalni viri pomoči, kot je družina, ostali bistvenega pomena pri zagotavljanju socialnega varstva starih ljudi.

Že zgoraj smo se rahlo dotaknili problema druge relokacije skrbi, ki jo ugotavlja Sevenhusijen. Dejavnosti skrbi, ki so prej potekale doma, naj bi se vedno bolj premeščale v zunanji svet, in sicer v kolektivne in komercialne storitve. Danes imamo poleg javnega in državnih oblik institucionalnega varstva ter neformalnega sektorja tudi zasebne neprofitne organizacije, pa tudi zasebne profitne organizacije, ki zagotavljajo institucionalno varstvo starih ljudi ter storitve in pomoč starim ljudem, ki živijo doma. Družini in neformalnemu omrežju pri skrbi za ostarele vedno bolj pomagata država in neprofitni sektor (Hlebec 2009). Raziskave tako kažejo, da v zadnjih nekaj desetletjih evropske družbe doživljajo vrnitev plačane pomoči na domu. Predvsem pri skrbi za otroke in starejše ter tudi pri vzdrževanju gospodinjstva (Hrženjak 2010: 157).

Pri plačani pomoči na domu pa pogosto mislimo na pojav globalne verige skrbi, ki je vedno bolj prisoten. Vrnitev plačanega skrbstvenega dela v zasebne domove odpira teorije globalizacije, migracije in spolov. Gre za eksploatacijo specifično feminiziranega skrbstvenega dela migrantk, ki prihajajo iz revnih držav v bogate, da bi z delom skrbi za otroke, starejše in domove evropskih zaposlenih žensk srednjega in višjega razreda svojim otrokom, ki so jih pustile v varstvu drugih žensk, omogočile boljše življenje. Rezultati raziskovalnega projekta *Neformalno reproduktivno delo: trendi v Sloveniji in EU* pa so pokazali, da v Sloveniji na področjih varovanja otrok in nege starejših prevladuje lokalna veriga skrbi, kjer so kot oskrbovalke plačane predvsem domačinke, področje čiščenja pa je tisto, ki je zaznamovano s sovpadanjem ženskega spola, druge etničnosti in

revščine (Hrženjak 2010: 157–158). Slednje so namreč oblike neformalnega dela, za katere se več plačuje migrantke in priseljenke.

“Kljub razširjeni mešani ekonomiji varstvenih storitev za starejše Slovenija zaradi močnih trendov staranja prebivalstva doživlja na tem področju skrbstveni deficit (Hrženjak 2010: 159).” Skrb za starejše tako v številnih primerih kljub premeščanju ostaja v zasebni sferi, v območju družine. Empirična raziskava, ki je potekala v okviru raziskovalnega projekta *Neformalno reproduktivno delo: trendi v Sloveniji in EU*, je pokazala, da kar 65 % anketiranih gospodinjstev ni naklonjenih zadovoljevanju skrbstvenih potreb s plačano pomočjo na domu, temveč bi za to raje poskrbeli v okviru družine. Leta 2009 je storitve plačanega dela na domu uporabljalo 5 % gospodinjstev, od tega le 23 % za oskrbo starejših (Hrženjak 2010: 162). To nam kaže na dojemanje skrbstvenega dela kot nedela in predvsem kot dejanje iz ljubezni. Relokacija skrbstvenega dela v javno sfero je tako sicer legalna, ne pa vedno tudi legitimna.

Tretja relokacija skrbi nas na tej točki ne zanima, a naj jo omenim. Odvija se v zdravstvu in pomeni premik od zdravljenja k skrbi.

Sociolog Kees Schuyt po drugi strani govori in uporablja koncept razskrbljanja države blaginje, pri čemer ima v mislih brisanje, opuščanje in zmanjševanje skrbstvenih ureditev iz finančnih razlogov. Iz podobnih razlogov, kot opozarja Selma Sevenhusijen, prihaja tudi do tako imenovane taylorizacije skrbstvenega dela, pri kateri se prakse skrbi delijo na različne vrste skrbi in izračunavanje skrbi v fiksnih časovnih enotah, kar poimenuje skrb na štoparico (Sevenhusijen 2003: 28). Oba primera potrjujeta našo skepsu o dejanski relokaciji skrbi v javno sfero kolektivne in komercialne storitve. Takšni pojavi namreč kažejo na utrjevanje skrbstvenega dela v zasebni sferi in dodatno obremenjujejo ženske. In čeprav kritika države in državne skrbstvene politike ter opozorilo stroke pripomore k izboljšavi te politike, obenem pušča grenak priokus. Daje nam občutek, da je zasebna sfera najbolj usposobljena, najprimernejša in lahko zagotovi najboljšo skrb za odvisne člane. S takim govorom se izkazuje nezaupanje do javnih storitev in povečuje vrednost skrbi na domu. Ta pa zaradi pomanjkanja znanja in preobremenjenosti ženskih članov družine ni nujno takšna. Tako se relokacija skrbi, o kateri govori Selma Sevehusijen, upočasnjuje in ovira.

Družina kot najpomembnejša enota neformalnega sektorja nosi še zmeraj pomemben del bremena pri zagotavljanju socialne varnosti in blaginje za svoje člane. Kolarič in soavtorice ugotavljajo, da

je sicer podprta s pozitivnimi ukrepi družinske politike (Kolarič et al. 2009: 71), a to ne velja v primeru skrbi za starejše, kjer še vedno čakamo na ustrezno javnopolitično ureditev.

Velik problem pri spoprijemanju s skrbjo za starejše v Sloveniji namreč predstavlja prav to, da ni ustrezne politike. Kot opozarja sociologinja Alenka Švab (2003), so v družinski politiki medgeneracijski odnosi popolnoma izključeni. Predmet obravnave so le v socialni politiki v zoženem razumevanju kot skrb za starejše, za katero je treba določiti delitev odgovornosti med družino in državo. Po nekaterih ocenah kar 12% starejših od 65 let ne more več skrbeti zase. Glede na to, da je v institucionalnem varstvu zagotovljenih mest za manj kot 5% starejših od 65 let, je jasno, da za ostalih 7% skrbi družina in neformalno omrežje. Domači oskrbovalci so v Sloveniji še vedno brez kakovostne in sistematične podpore (Hlebec 2009: 10). Politika skrbi za starejše hkrati samoumevno razume primarno odgovornost družin in s tem predvsem žensk, da skrbijo za starejše v pomenu neplačanega neformalnega dela, ki ga država podpira v omejenem obsegu.

Ta politika ima še eno pomanjkljivost, da ne upošteva recipročnega medgeneracijskega odnosa. Starejša generacija namreč predstavlja tudi pomemben vir podpore družinam z otroki predvsem v smislu varstva otrok, in ne le prejemnika skrbi. Starejši člani družine pogosto ponujajo tudi druge oblike materialne in nematerialne oblike pomoči družinam, na primer reševanje stanovanjskega problema ali pomoč v obliki dobrin, oblek, pridelave prehrane in storitev pospravljanja, čiščenja, priprave kosila (Švab 2003: 70–71). V Sloveniji 30% ljudi, starih med 50 in 64 let, na dan skrbi za predšolske in šolske otroke in 13% starejših od 65 let (Hlebec 2009: 11). Hkrati skrbijo tudi za ostarele starše (Hlebec 2009: 11). Po eni strani ima zviševanje starosti ob upokojitvi pozitivne posledice za trg delovne sile in vzdržljivost pokojninske blaginje, po drugi strani pa lahko ima nenačrtovane posledice za družinske tokove medgeneracijske solidarnosti.

Medgeneracijsko zavezništvo oziroma medgeneracijska solidarnost v smislu odgovornosti in skrbi med generacijami je bistvenega pomena, saj družba brez teh vezi opore ne bi mogla obstati. Staranje prebivalstva, pri čemer mislimo na povečevanje povprečne življenjske dobe in predvsem povečevanje deleža starih, postavlja pod vprašaj že ustaljene kanale izmenjave. Čeprav smo doslej usmerili pozornost predvsem na izmenjavo opore in virov blaginje ter skrbstvenega dela od otrok k staršem, se je treba zavedati, da je prenos virov od

staršev k otrokom pogostejši in intenzivnejši kot od otrok k staršem. Rezultati raziskav namreč kažejo, da viri tečejo predvsem od staršev k njihovim odraslim otrokom in da to velja v vseh državah in v vseh starostnih skupinah (Mandič 2009). V nadaljevanju se bomo tako posvetili opori in neformalnemu delu, ki ga opravljajo starejše ženske.

5 Neformalno delo starejših žensk

Starost in delo

Kljub družbi staranja, ko je delež starejšega prebivalstva v Sloveniji že presegel delež mlajšega prebivalstva, kar se je prvič zgodilo že leta 2003 (Šircelj 2009: 39), in tako imenovani demografski eksploziji starih ljudi na starost ostajajo vezani pojmi in asociacije, kot so šibkost, nebogljenost, neproduktivnost, zmanjšana avtonomija ... (Rener 1997: 41). Oznaka starejši ljudje označuje dva običajna pomena starosti, z njim lahko poimenujemo kronološko starost, oziroma se nanaša na delovno aktivnost oziroma opustitev delovne aktivnosti in z njo povezan status upokojenstva (Rener 1997: 41–42). Prav zato, ker s starostjo povezujemo status opustitve delovne aktivnosti, je premalokrat izpostavljeno in pogosto pozabljeno, da so tudi stari ljudje integrirani v gospodarski sistem kot potrošniki, obenem pa predstavljajo pomemben del neformalne ekonomske menjave blaga in storitev (Rener 1997: 42). Na tem mestu tako skušamo opozoriti na ambivalenten položaj skupine starejših, ki na eni strani predstavljajo vzdrževano kategorijo, ki potrebuje skrb in nego ter bremeni družbeni sistem (Hojnik Zupanc 1999: 20), na drugi strani pa je to skupina, ki pogosto ponudi oporo svojim družinskim članom in opravlja vrsto neformalnega dela.

Čeprav se pogosto govori o družbi staranja predvsem v pomenu ekonomskih težav, s katerimi se spopada ekonomska politika, in o pomanjkanju prenosa virov od otrok k ostarelim staršem, je prenos virov od staršev k otrokom pogostejši in intenzivnejši kot od otrok k staršem. Tradicionalno velja, da starejše generacije v končnem

seštevku dajejo več kot prejemajo. Rezultati raziskave SHARE, ki se je leta 2004 izvajala v 10 državah, namreč kažejo, da viri tečejo predvsem od staršev k njihovim odraslim otrokom in da to velja v vseh državah in vseh starostnih skupinah (Mandič 2009: 140–144). Vsak peti prebivalec Slovenije, star nad 50 let, opravlja skrbstveno vlogo v družini. Pri tem vlogo družinskega oskrbovalca prevzema kar dve tretjini žensk (Filipovič Hrast et al. 2014). Čeprav je najstarejša generacija (prebivalci, stari nad 70 let) prejemnica opore, tudi ta starostna skupina zagotavlja oporo svojim otrokom. Za starostno skupino, staro od 50 do 70 let, pa velja, da prejema toliko opore, kot jo zagotavlja svojim otrokom (Hlebec et al. 2012). Starejša generacija tako predstavlja pomemben vir podpore družinam z otroki predvsem v smislu varstva otrok in ne le prejemnika skrbi. Starejši člani družine pogosto ponudijo tudi druge oblike materialne in nematerialne oblike pomoči družinam, na primer reševanje stanovanjskega problema ali pomoč v obliki dobrin.

Zaradi podaljševanja življenjske dobe se je podaljšalo obdobje, ki ga posamezen delavec preživi kot upokojenec (Gauthier in Smeeding 2003: 147). Umik s trga dela in množenje bolezenskih stanj v obdobju odraslosti pomenita manj časa za plačane dejavnosti in več časa za druge dejavnosti (Gauthier in Smeeding 2003: 266). Prav zato je toliko pomembnejše, v kaj se ta čas pretvarja. In prav to, kaj starejši ljudje počnejo v obdobju petnajst let od upokojitve, je malo znano. A to še ne pomeni, da na starost lahko gledamo kot na obdobje nedela in na obdobje, ko delo ne igra svoje vloge. Ohranjanje produktivnosti in opravljanje storitev ali manjših del za druge lahko za starejše predstavlja strategijo ohranjanja lastne identitete. Občutek potrebnosti pa pozitivno vpliva na zdravstveno počutje in na občutke zadovoljstva z življenjem (Hojnik Zupanc 1999: 83).

Položaj žensk v starosti

Starejše ženske so socialno najbolj ranljiva skupina prebivalstva. Socialno so ranljivejše od starih moških in bolj ranljive od mladih ljudi obeh spolov. Glavni dejavniki tveganja, ki zadevajo starejše ženske, so tako revščina, šibko zdravje, slabe stanovanjske razmere in družbena osama (Renner 1997: 45). Evropski Observatorij za stare ugotavlja, da predstavljajo starejše ženske, med njimi zlasti vdove, najrevnejšo in socialno najbolj izključeno kategorijo prebivalstva v Evropi, tako da lahko že govorimo o izraziti feminizaciji revščine v

starosti (Denman v Renner 1997: 45). Podobno so se v Sloveniji kot najbolj ranljiva gospodinjstva za revščino izkazala enočlanska gospodinjstva, v katerih živijo starejše ženske. Ta gospodinjstva nosijo že več kot 50 % tveganje za revščino (Hlebec et al. 2010: 28). Med temi gospodinjstvi pa so nekoliko bolj ranljiva tista z zelo maloštevilnim omrežjem, ki se za pomoč in oporo pogosto lahko obrnejo le na enega posameznika (Hlebec et al. 2010: 36).

Slab ekonomski položaj žensk na starost je posledica različnih dejavnikov. Zaradi daljše pričakovane življenjske dobe žensk v primerjavi z moškimi je večja verjetnost, da je ravno žena tista, ki na stara leta ovdovi in ostane sama. Gospodinjstvo vzdržuje samo z enim dohodkom. Zaradi plačne vrzeli med spoloma pa ženske v povprečju prejemajo nižjo plačo od moških in tako tudi nižjo pokojnino. Leta 2012 je v Sloveniji ženska v povprečju zaslužila 94,87 % moške plače (Statistični urad Republike Slovenije 2015). Vdove se tako v povprečju znajdejo v slabšem ekonomskem položaju od vdovcev. Kombinacija nižjega ekonomskega dohodka in večje verjetnosti samskega gospodinjstva, ki ga mora vzdrževati tudi nekaj let, skupino samskih ostarelih žensk postavi v položaj tveganja za revščino.

Nekatere upokojenke skušajo v obdobju upokojitve svoj ekonomski položaj izboljšati z vključitvijo v različne sive ekonomije. Najpogosteje se odločajo za opravljanje neformalnega dela, kot so razna gospodinjstva, čiščenje, pospravljanje, pa tudi skrb za otroke in nega starejših obnemoglih. Tu ima pomembno vlogo tudi samookrba. V kolikšnem obsegu starejše ženske vstopajo v sivo ekonomijo, ni znano. Vendar nam številni primeri pričajo o tem pojavu.

Zavedati se je treba, da starim starim (ljudje nad 85. letom starosti) z leti zdravje in moč pešata, s tem pa se povečuje potreba po raznih storitvah in negi in obenem zmanjšuje možnost vključevanja v kakršnokoli obliko plačanega dela, pa tudi neformalnega plačanega dela.

Starejše ženske so poleg ekonomske prikrajšanosti, ki smo jo že omenili, deležne še ene, družbene neslišnosti. V javnem življenju tako rekoč niso navzoče, o njihovih stiskah, željah in potrebah vemo malo ali celo nič (Renner 1997: 47).

Poraba časa pri starejših

Kvantitativnih meritev pojava neformalnega dela starejših žensk tako rekoč ni. Da bi si vsaj malo predstavljali razmerje med starejšimi

ženskami in delom, ki ga opravljajo, si bomo pomagali z raziskavami, ki so na voljo in nam bodo vsaj malo osvetlile naše raziskovalno vprašanje. Oglejmo si najprej mednarodne raziskave porabe časa pri starejših ljudeh.

Na splošno podatki primerjalnih raziskav kažejo, da se z leti povečujejo prostočasne dejavnosti, upadajo pa druge dejavnosti (Sayer in Gornick 2009: 217). Nezmožnost, bolezen, zmanjšana mobilnost nedvomno vplivajo na dodelitev časa pasivnim dejavnostim (Gauthier in Smeeding 2003: 264). Tako je velik del časa, ki nam ostane na voljo po upokojitvi, preusmerjen prav v tako imenovane pasivne dejavnosti, kot so gledanje televizije, poslušanje glasbe, branje, počivanje in tako naprej. Čeprav mlajši odrasli porabijo manj časa za gledanje televizije, pa porabijo manj časa tudi za branje, šport, hobije, igre, ročne spretnosti in verske dejavnosti v primerjavi s starejšimi odraslimi. Starejši odrasli redkeje kot mlajši odrasli usmerjajo svoj čas v plačano delo in psihično obremenjujoče dejavnosti, pogosteje pa v družinske in v dom usmerjene dejavnosti (Gauthier in Smeeding 2003: 247, 250). Podatki panelne raziskave, opravljene v dveh časovnih meritvah (1987/88 in 1992/94) v Združenih državah kažejo, da se z upokojitvijo poveča čas, ki ga starejši odrasli namenjajo opravljanju domačih opravil, pa naj gre za opravila, ki so jih že prej opravljali sami ali njihov partner. Upokojitev tako lahko vpliva na povečanje opravljanja oblik neformalnega dela v okviru zasebne sfere (Szinovacz 2000: 78, 85). Podobno je raziskava, izvedena v Kanadi, pokazala, da starejši namenijo več časa osebni skrbi, a enako časa kot mlajši odrasli gospodinjskim dejavnostim, nakupovanju in skrbi za otroke. Poseben del dodelitve časa starejših odraslih je tako usmerjen prav v zdravje in nego, ki omejujejo njihove dnevne dejavnosti (Gauthier in Smeeding 2003: 250). Pri tem se skupina starih starih razlikuje od mlajših starejših. Raziskava, izvedena v Nemčiji, je na primer pokazala, da tako imenovani stari stari (to so ljudje nad 85. letom starosti) opravljajo manj dejavnosti proizvodnje in potrošnje kot mlajši starejši, za kar je vzrok zmanjšana možnost mobilnosti (Gauthier in Smeeding 2003: 251). S starostjo posamezniki zmanjšajo pestrost dejavnosti, ki jih opravljajo, obenem pa več časa preživijo sami (Gauthier in Smeeding 2003: 247, 250). Slednje ni vedno posledica lastne izbire, temveč tudi okrnjena socialna omrežja. Gerontološke raziskave, izvedene v Sloveniji, so namreč pokazale, da se družbena omrežja v starosti krčijo zaradi izgube sodelavcev in zaradi smrti nam dragih (Hlebec 2003).

Poleg zmanjševanja časa, namenjenega plačanemu delu, lahko na starost opazimo povečano dodeljevanje časa neformalnemu delu in prostočasnim dejavnostim ter dejavnostim, povezanim z zdravjem in nego. Kljub spremembam v porabi časa se tudi na starost ohranjajo nekateri vzorci spolno asimetrične delitve dela. V obdobju med letoma 1987 in 1992 je bila izvedena raziskava porabe časa med starejšimi iz devetih različnih državah (Avstrija, Kanada, Finska, Nemčija, Italija, Nizozemska, Švedska, Združeno kraljestvo in Združene države Amerike). Državno reprezentativen vzorec starejših odraslih anketirancev so prosili, naj izpolnijo dnevnik, seznam dejavnosti, ki jih opravijo prek dneva. Raziskava je pokazala, da na splošno ljudje, starejši od 45 let, namenijo 2,4 ure na dan plačanemu delu, 4 ure gospodinjskemu delu, 3,6 ure aktivnemu preživljanju prostega časa ter 14 ur pasivnim dejavnostim. Pričakovani čas, namenjen plačanemu delu, z leti znatno upada (Gauthier in Smeeding 2003: 259). V tej raziskavi je čas, namenjen delu, nižji za ženske kot moške anketirance. V vseh starostnih obdobjih pa ženske posvečajo več časa domačim opravilom kot moški. Ženske s starostjo posvečajo vse manj časa dejavnostim v hiši, za moške pa velja prav nasprotno. Tako imenovani spolni razkorak se z leti zmanjšuje (Gauthier in Smeeding 2003: 260). Panelna raziskava, opravljena v Ameriki, po drugi strani ugotavlja, da z upokojitvijo nastopi bolj tradicionalna delitev neformalnega dela. Možje tako prevzamejo večjo količino tradicionalno moških del in opustijo del gospodinjskih opravil, ko se žena upokoji (Szinovacz 2000: 85). Tudi za varstvo otrok v rahlo večjem deležu skrbijo ženske kot moški in nekoliko pogosteje ženske v starostnem obdobju od 45 do 54 let kot starejše ženske (Gauthier in Smeeding 2003: 264). Tu ima pomembno vlogo zdravstveno stanje para, ob boleznih enega od partnerjev se drugi dejavneje vključi v opravljanje njegovega neformalnega dela (Szinovacz 2000: 85). V Avstriji, na Finskem in v Italiji pa ženske v primerjavi z moškimi posvečajo več časa plačanemu delu in neformalnemu delu v vseh starostnih obdobjih (Gauthier in Smeeding 2003: 261). Ženske namenjajo več časa tudi družabnim dejavnostim kot moški (Gauthier in Smeeding 2003: 262). Na splošno pa se spolne razlike v porabi časa načeloma z leti zmanjšujejo in ne povečujejo (Gauthier in Smeeding 2003: 267).

Starejši odrasli pa v primerjavi s predsodki ne živijo bolj izolirane življenja kot mlajši odrasli. Druženju in socializiranju namenjajo prav toliko časa kot mlajši odrasli. S starostjo pa odrasli namenjajo več časa aktivnostim, kot so hobiji, ročne spretnosti in branje (Gauthier in Smeeding 2003: 263).

Starejši in delo v Sloveniji

Tudi raziskave, izvedene med slovenskimi anketiranci, so pokazale, da starejši ljudje niso zgolj in samo pasivni porabniki časa. Po podatkih raziskave EQLS 2003 v Sloveniji 30 % ljudi, starih med 50 in 64 let, vsak dan skrbi za predšolske in šolske otroke in 13 % starejših od 65 let. Hkrati ti ljudje skrbijo tudi za ostarele starše. Deset odstotkov starih med 50 in 64 let na dan skrbi za svoje starše in kar 14 % starše oskrbuje nekajkrat na teden (Hlebec 2009: 11). Predvsem ostarele ženske so tiste, ki negujejo svoje partnerje (Rener 1997).

Leta 2009 je bila v okviru projekta Neformalno reproduktivno delo: trendi v Sloveniji in EU izvedena telefonska anketa. Plačane storitve neformalnega dela na domu je uporabljalo 5 % anketiranih gospodinjstev. Kar v 44,2 % je gospodinjstvo pomoč na domu opravljala upokojenka. Pri tem skrb za otroke opravljajo predvsem študentke in upokojenke, torej mlade in starejše ženske slovenskega etničnega izvora s praviloma srednjo ali višjo izobrazbo. Delo oskrbe za starejše pa opravljajo predvsem starejše ženske, upokojenke ali zaposlene, s poklicno šolo, večina je samskih ločenih ali vdov (Hrženjak 2010: 162–163). Starejše samske ženske, kot so upokojenke in nižje kvalificirane ženske, še posebej, če so samske matere, so družbena skupina z visokim tveganjem revščine. Tem ženskam neformalno skrbstveno delo, kot je pomoč starejšim in čiščenje, pomeni preživetveno strategijo in preživetveni zaslužek (Hrženjak 2010). Hlebec in sodelavci so prepoznali več aktivnih strategij, s katerimi si starejši revni priskrbijo dodatne vire za preživetje. Te strategije obsegajo: iskanje dodatnih finančnih virov dohodkov in dobrin, samoskrbo s hrano, gospodarjenje s hrano, gospodarjenje z viri, vzdrževanje socialnega omrežja in stikov, plačevanje storitev in uslug, delitev stroškov med družinskimi člani in delitev dela med družinskimi člani (Hlebec et al. 2010: 48). Vse te aktivne strategije predstavljajo nekakšno obliko dela, ki jo opravlja starejše prebivalstvo.

Čeprav, kot smo že omenili, ni kvantitativnih podatkov, ki bi nam pokazali, kako razširjen je pojav plačanega gospodinjjskega dela med upokojenkami pri nas, pa že ti podatki kažejo, da je naša predstava o starejših kot neaktivnem vzdrževanem prebivalstvu neustrezna. V primerjavi z moškimi iste starosti ženske navadno ohranjajo breme neplačanih obveznosti, kot je gospodinjstvo ter skrb za sorodnike in prijatelje, tudi v starejših letih (Altschuler 2004: 144).

Pomen domačega dela pri starejših ženskah

Ann Oakley (2000) je v svojo knjigo *Gospodinja* uvrstila poglobljene intervjuje z mladimi gospodinjami in njihove poglede na lasten položaj v zasebni sferi. Bolj malo je podatkov in raziskav, ki bi bili usmerjeni na neformalno delo starejših žensk. Gerontološke raziskave se pogosteje usmerjajo na raziskovalne probleme, kot so kakovostna starost in skrb za starejše. Produktivni vidik starejše populacije pa je, kot smo že omenili, spregledan. Raziskava med starejšim revnejšim prebivalstvom v Sloveniji je na primer pokazala, da ima za starejše opravljanje dela pomembno psihološko vlogo, saj delo dojemajo kot vrednoto. Starejšim dejavnost daje občutek koristnosti in fizične zmogljivosti (Hlebec et al. 2010: 50). Oglejmo si zdaj rezultate raziskave, izvedene leta 2003 v Združenih državah Amerike, kjer so opravili 53 poglobljenih intervjujev z ženskami, stariimi od 55 do 84 let, z ekonomsko in etnično različnimi ozadji (Altshuler 2004).

Vse razen ene izmed anketiranih žensk so bile vključene v neplačane obveznosti, kot so finančna in čustvena pomoč odraslim otrokom, vzgoja vnukov, obiskovanje sorodnikov, prijateljev, sosedov in pomoč tem ljudem. Ta skupina žensk je v svojem življenju skrbela in še vedno skrbi za neplačana gospodinjstva opravila, kot so čiščenje, nakupovanje, kuhanje, pranje, prevoz, nasveti, čustvena podpora, delo v skupnosti, pomoč in nega ostarelih (Altshuler 2004).

Skoraj četrtina anketirank je neplačane obveznosti označila za delo, predvsem ker so fizično naporne, morajo biti opravljene, so nujne, trajne in porabljajo tako čas kot energijo. Delo tako niso zgolj dejavnosti, ki jih posameznik opravlja za plačilo. Dvajset odstotkov anketirank je vse dejavnosti, razen skrbi za druge, označilo kot delo. Četrt anketirank je bilo neopredeljenih, trideset odstotkov anketirank pa neformalnega dela ni dojelo kot delo, temveč kot življenjski potek, bistveno sestavino življenja in pa kot zadovoljujoče in prijetno, ko je enkrat opravljeno, predvsem če so imele na voljo izbiro in delo ni bilo obvezujoče (Altshuler 2004).

Anketiranke so svoje obveznosti označile kot delo predvsem zato, ker so jih spremljale trajne potrebne in nepriznane miselne dejavnosti. Skrbeti za nekoga oziroma pomagati drugemu, je bilo dojeno kot delo v primeru, ko je bil prejemnik nevhvaležen, žaljiv, osredotočen sam nase, zamerljiv, nezadovoljen. Skrbstveno delo je tako lahko precej stresno. Kadar je bilo delo dobro opravljeno in samozadovoljujoče, ga niso dojele kot delo. Ženske v raziskavi so tako opisale

razsežnosti neplačanega dela, ki so bile drugim pogosto nevidne, kot je trajna miselna dejavnost v smislu nadzorovanja, načrtovanja dejavnosti in razmišljanja (Altshuler 2004).

Anketiranke so opazile, da je gospodinjsko delo zanje z leti izgubilo na pomenu. Razlog je bil predvsem v spoznanju, kaj je res pomembno v življenju. Skoraj polovica žensk pa je obžalovala, ker so bile zaradi bremena neplačanega dela v preteklosti prikrajšane za izobrazbo, kariero in svobodo. Prav te ženske se zdaj trudijo, da za to ne bi bili prikrajšani njihovi otroci in vnuki (Altshuler 2004).

6 Družbene spremembe

Staranje prebivalstva

Neformalno delo kot družbeni problem se zaradi družbenih sprememb v sedanosti zaostčuje. Pri tem so opazne vedno večje težnje po oblikovanje alternativnih rešitev. V prvi vrsti na pogoje neformalnega dela vpliva proces staranja prebivalstva. Na proces staranja prebivalstva smo opozarjali že vso knjigo, zato bomo na tem mestu izpostavili le najpomembnejše. Prebivalstvo razvitih držav se hitro stara. Delež starejših od 60 let danes predstavlja že 22 % prebivalstva v teh državah in ponekod celo presega delež mladih do 15 let. Do leta 2050 bodo starejši od 60 let zajemali že 33 % prebivalstva (Statistični urad Republike Slovenije 2010: 11). Staranje prebivalstva je značilno tudi za Slovenijo. Hitro se povečuje predvsem delež prebivalstva, starejšega od 85 let. Obenem se je v obdobju od 1981 do 2009 za 9 % zmanjšal delež otrok, mlajših od 15 let. Zaradi staranja slovenskega prebivalstva pa se je zvišala tudi povprečna starost prebivalstva. Leta 2009 je bila povprečna starost slovenskega prebivalstva že 41,4 leta. Zaradi izboljšanja sistemov oskrbe in napredka v medicini pa tudi v Sloveniji upada število umrlih v mlajših starostnih skupinah in se podaljšuje življenjska doba (Statistični urad Republike Slovenije 2010: 14–22). Posamezna družina tako obsega več generacij. Ne govorimo več o dveh generacijah: otroci in starši, temveč pogosto o treh ali celo štirih generacijah v posamezni družini, ki poleg skrbi za otroke ponuja tudi skrb starejšim in obnemoglim članom družine. Staranje prebivalstva tako prinaša številne posledice. Predvsem to pomeni povečan delež odvisnega starejšega prebivalstva, ki

bo potreboval skrb, nego in sredstva za preživetje. Nato to pomeni spremembe v družini (Czekanowski 2011).

Spremembe v družini

Družbene spremembe v demografski strukturi niso edine spremembe, ki vplivajo na spolno neenako delitev neformalnega dela. V sodobnosti se srečujemo tudi s spremembami v družini. Vloga gospodinje, pa naj gre za starejše ali mlajše ženske, se konstituira in definira v odnosu do družine in partnerstva, saj je ta vloga, kot jo je opredelila že Oakley (2000), umeščena v zakon (Oakley 2000). Družina je namreč naša temeljna družbena enota. Vzorec spolnih vlog, ki ga najdemo v družini, je hkrati najpogostejši vzorec spolnih vlog v naši družbi (Oakley 2000). Da bi našli ustrezne rešitve za simetrično alokacijo neformalnega dela, je treba razumeti prav odnose in razmerja v družini. Nastanek neformalnega oziroma gospodinjanskega dela v času industrializacije pa ni edina sprememba, ki jo je prinesla industrializacija. Industrializacija je imela tri glavne posledice: (1) ločitev moškega od povezanosti z vsakdanjim potekom družinskega življenja, (2) ekonomsko odvisnost žensk in otrok od moških ter (3) ločitev gospodinjanskega dela in skrbi za otroke od drugega dela (Oakley 2000).

Vedno večja egalitarnost modernega zakona v sodobnosti ni neposredno vplivala na institucionalizirano segregacijo zakonskih vlog in odpravila vseh posledic industrializacije, kljub vsemu pa lahko zaznamo pomembne spremembe v zasebni sferi. Povprečni življenjski potek ženske v preteklosti je bil veliko bolj vezan na družinsko okolje, kot je danes (Rener 1995). Ne nazadnje se ženske danes lahko odločijo, da v življenju ne bodo materinile in se s tem odpovejo tudi dvojni obremenjenosti v zasebni in javni sferi (Sullivan 2004). V zadnjih opredelitvah družine pa se veliko govori tudi o konceptu novega očeta, ki postaja del moške spolne identitete: oče, ki znatno sodeluje pri skrbi za otroke v nasprotju s tradicionalno vlogo očeta vzdrževalca (Sullivan 2004).

Pri vsem tem moramo upoštevati tudi prisotnost individualizma v pozni moderni. Zato moramo pri vnovičnem premišljevanju o vlogi neformalnega dela žensk odmisлити najprej družino kot heteroseksualno nuklearno skupnost. V družinskem življenju se v zadnjih nekaj desetletjih dogajajo pomembne spremembe (Švab 2003), ki same po sebi zahtevajo refleksijo tudi s stališča neformalnega dela v družini. V

današnjem času ni več mogoče govoriti o družini v edninski in kategorični obliki. Družina v družinskih politikah še vedno predpostavlja spolno neenako delitev dela in briše različna družinska izkustva ter občutja, ki izhajajo iz različnih družinskih vlog. Poznomoderne družine podirajo normativne in ideološke predstave o jedrni družini in vedno bolj delujejo v smeri preseganja družinskih meja, zajemajo zelo različne prekdužinske odnose, ki so bodisi medsorodniški bodisi prijateljski odnosi različnih oblik (Švab 2003).

Med spremembami, ki jih prinaša pozna moderna, in razvojem bolj intimnih in enakih odnosov, ki vodijo k progresivnemu spodkopavanju spolne neenakosti, je namreč teoretična povezava. Te spremembe so vsekakor povezane tudi z vzponom individualizma (Sullivan 2004). Domala celotno družboslovje v zadnjih desetletjih govori o individualizaciji družb pozne moderne kot o njihovem temeljnem prepoznavnem znaku (Kralj 2006). Individualizem je v jedru odčaranja sveta sodobne družbe, ki človeka osvobajajo spon redov, ki ga transcendirajo. Ljudje se tako osvobajajo družbenih oblik industrijske družbe, kot so razred, sloj, družina ... Nastane potreba, da človek šele postane to, kar je (Taylor 2000; Beck 2001). Individualizacija, kot pravijo sociologi, je evolucijski dosežek pozne moderne. Individualizacija naj bi bila tako univerzalen trend. Lahko jo je sicer upočasniti ali začasno ustaviti, popolnoma ustaviti pa je ni mogoče (Kralj 2006). Povečan individualizem in vpliv praznega gnezda, ko starša ostaneta v gospodinjstvu sama, a ne ostarela, ko enkrat otroci odrastejo in zapustijo dom staršev, poveča vlaganje vase in delo na sebi tako pri moških kot tudi pri ženskah, to pa posledično lahko privede do uravnoteženega partnerskega odnosa. V prejšnjih desetletjih je dolgost ženskega življenja zadoščala ravno za vzgojo določenega števila otrok. Danes pa je življenje za otroka za žensko le prehodno obdobje (Beck 2001).

Pri tem je treba imeti v mislih, da se generacije še niso zamenjale. Otroci dvojno obremenjenih mater in reorganiziranih družin šele vstopajo na trg dela in ustvarjajo lastne družine, pri tem pa morda že prenašajo nove vzorce enakomerne delitve gospodinjškega dela, a v družbi staranja predstavljajo manjšino populacije.

Kot opozarja Ulrich Beck (2001), individualizacija še ne pomeni vnovič vstalega individuuma, temveč je povezana s standardizacijo in institucionalizacijo življenja. Osvobojeni individuum je zdaj odvisen od trga delovne sile, izobrazbe, potrošnje, socialnopravnih ureditev in oskrbe, od načrtovanja prometa, potrošnih ponudb, možnosti in

trendov v medicinskem, psihološkem in pedagoškem svetovanju ter oskrbi (Beck 2001: 109).

Nekateri so še bolj kritični do obljub, ki naj bi jih prinašala individualizacija in spremembe v družini. Koncept individualizma, ki so ga sodobni sociološki avtorji uvedli in vpeljali, se pri analizi domačega dela izkaže za napačnega in ne zdrži bremena, ki ga želi nositi. Podobno ugotavlja tudi Ana Kralj, da na ravni ekonomije vsakdanjega preživetja individualizem ni in ne more biti prevladujoča praksa (Kralj 2006). Individualizacija deluje kot izmišljen koncept in prevara. Kot številni poznomoderni koncepti je bil tudi ta najverjetneje oblikovan na podlagi usmeritev, ki so se kazale na manjšem delu populacije, za katero pa veljajo posebni pogoji. Koncept individualizacije tako lahko drži za mladega, heteroseksualnega, izobraženega, dobro stoječega moškega iz Panevrope, za vse preostale pa se izkaže za neresničnega. Iz tega navidez zelo preprostega in nadvse priljubljenega koncepta takoj izpadejo ženske. Omejuje jih že materinstvo kot tako. Že mogoče, da se ženske danes lahko svobodno odločijo, da ne bodo materinile, toda predpostavka individualizma temelji na zamisli, da ne žrtvuješ ničesar, temveč se ti možnosti izbir in različnih ravnanj odpirajo same po sebi.

Do koncepta individualizacije tako ostajamo kritični. Sprva ponujene možnosti in priložnosti ne izpolnjujejo pričakovanj. Mož in žena sta kljub večji enakopravnosti na nekaterih področjih obdržala iste vloge matere in očeta, pri čemer se vloga ženske kot gospodinje še naprej ohranja. Poleg tega se obremenjenost žene z družbo staranja samo še povečuje. Poleg otrok in moža pade nanjo še breme skrbi za ostarele člane družine. Urejanje življenja v zasebnosti je tako vse preveč odvisno od že obstoječih institucij in javne sfere. Pritiski po individualizaciji so namreč discipliniranje in ideološka razgradnja sleherne skupnosti, saj hkrati poteka individualizacija odgovornosti in tveganj (Kralj 2006). Ustajene ureditve pa se tudi z vzponom individualizacije še vedno s težavo spreminjajo, tako tudi delitev dela med spoloma v zasebni sferi.

Spreminjanje spolne delitve dela

Poleg sprememb v družini lahko kljub ohranjanju spolno asimetrične alokacije neformalnega dela tudi tu zaznamo manjše spremembe. Raziskava, izvedena med študentsko populacijo (Rener 1996), že kaže na manjši vpliv spolne pripadnosti. Pri mladih lahko opazimo

stališča, ki se ne razlikujejo pomembno glede na spolno pripadnost. Postmoderne težnje o zmanjšanju pomena spola kot standardnega dejavnika vpliva na življenjski potek so tako najbolj prisotne prav med študentsko populacijo (Rener 1996). Mladi torej danes že napovedujejo morebitne spremembe k spolni enakosti.

Na splošno pa lahko govorimo o počasnem spreminjanju delitve dela. Gre za komaj opazne spremembe, ki se bolj kot v materialni izvedbi izražajo v spreminjanju identitet, percepcij, zavesti in tudi vrednot (Švab 2001). Kako malo je zamenjana vloga v zasebni sferi med spoloma družbeno sprejeta, je razvidno iz tega, da moške njihovo okolje hvali za opravljeno neformalno delo, senčne strani pa navadno padejo na ženo. Ob ne dovolj dobro opravljenem neformalnem delu je tako izpostavljena očitkom, da je slaba mati (Beck 2001: 156).

Vsakdanje pogajanje med moškimi in ženskami o razdelitvi domačega dela lahko obravnavamo v okvirih širšega družbenega procesa, ki obsega majhne spremembe tako v zavesti kot tudi v praksi (Sullivan 2004). Gre šele za spremembo retorike, ki pa se lahko razširi na dejansko delitev nalog med partnerjema (DeVault v Švab 2001). Sprememba retorike lahko pomembno vpliva na spremembe pri posameznikih, ko so že postavljene možnosti za simetrično alokacijo neformalnega dela z javnopolitičnimi ukrepi.

Javne politike lahko spodbujajo spremembe v javni sferi, to pa lahko vodi tudi v spremembe v zasebni sferi. Nekateri raziskave o vplivu ženskega zaposlovanja so pokazale, da zaposlovanje žensk vodi do vnovičnega definiranja in vrednotenja družinskih obveznosti ter nekoliko tudi do premestitve družinskih vlog in odgovornosti med partnerjema (Švab 2001). Usmeritve moških in žensk, ki delujejo v smeri spolno enake delitve neformalnega dela, so pomembna značilnost potrditve hipoteze o počasnem spreminjanju k stanju večje enakosti (Sullivan 2004). Čeprav družine razvijajo individualne mehanizme premeščanja neformalnega dela, pa teh sprememb še ne moremo interpretirati kot izginjanje spolne delitve dela. Spolna asimetrična alokacija neformalnega dela se zaenkrat pomika k večji simetričnosti le v tistem minimalnem obsegu, ki ga zahtevajo zunanji pogoji. Kompleksnost neformalnega dela je namreč ovira, ki skupaj z zahtevami postmoderne družbe preprečuje razvoj v simetrično spolno delitev dela (Švab 2001). Osamljeni in redki primeri enakomerne delitve dela med spoloma kljub temu lahko prispevajo k spremembam. Odločilna sprememba je lahko počasna in mirna, a

privede do dolgoročno korenite transformacije (Sullivan 2004). Prav v pozni moderni še bolj velja, da nič ni več nespremenljivo, za zmeraj dano, vse je vedno bolj odprto in možno (Rener 1996: 149).

Ekonomska in gospodarska kriza

Ena od družbenih sprememb, ki lahko vpliva na neplačano neformalno delo v zasebni sferi kakor tudi na zaostritev neformalnega dela in aktualizacijo družbenega problema, je tudi kontekst gospodarske in ekonomske krize, ki je nastopil leta 2007 z zlomom hipotekarnega trga v ZDA (Jauk 2012: 3). Različna sociološka preučevanja neformalnega dela se ne dotikajo neformalnega dela v času krize. Smernice bomo tako poskušali oblikovati tudi na podlagi podatkov, ki smo jih dobili o položaju družine v času krize. Ne nazadnje, kot ugotavlja Ann Oakley (1974; 2000), se neformalno delo odvija prav v okviru družine.

Kriza, tudi ekonomska in gospodarska, lahko, kot prvo, vpliva na utrditev tradicionalnih ureditev in vlog. Izkušnje preteklih ekonomskih kriz kažejo na utrditev spolne delitve dela in stabilizacijo tradicionalnih vlog. V osemdesetih letih je poglobljanje ekonomske krize z upadajočo kakovostjo življenja ljudi povzročilo začasno stabilizacijo družinske strukture, to pa se je kazalo predvsem v zmanjšanju števila razvez. Pod pritiskom zunanjih obremenitev in stresov se je družina začasno stabilizirala in v obrambi pred zunanjimi pritiski potlačila lastno potencialno konfliktnost (Rener 1995: 20).

Stabilizacija družinskih razmer lahko pomeni tudi povečan pomen vlog iz zasebne sfere v nasprotju z vlogami, ki jih določene skupine zasedajo v javni sferi. Maca Jogan je v obdobju tranzicije, ki je imela za posledico tudi ekonomsko recesijo in prestrukturiranje gospodarstva, opazila povečano težjo po domestifikaciji žensk v Sloveniji. Gesli “nazaj k družini” in “proč od umazanega javnega življenja” sta tako ob začetku tranzicije odmevali v vseh tranzicijskih družbah. Potekalo je uresničevanje “prave” vloge ženske in ideologija enega družinskega skrbnika (Jogan 2000).

Obdobja krize poleg utrjevanja tradicionalnih oblik institucij in tradicionalnih vlog vodijo tudi k refleksiji in spraševanju o družbenih vlogah ter vlogi družbenih institucij, ki so drugače izpostavljene spremembam. Takšnim izpraševanjem je izpostavljena tudi institucija družine. Kot opozarja Gittins, se govorjenje o krizi družine vselej okrepi v obdobjih gospodarskih recesij, politične negotovosti in tedaj,

ko upada rast prebivalstva (Gittins v Rener 1995). Del takšnih spraševanj in refleksij je iskanje krivca za nastale družbene razmere.

Obdobja krize zato, kot drugo, iščejo krivca in tistega, ki je odgovoren za nastalo poslabšanje stanja. Ideologije krize navadno učinkujejo tako, da socialne in politične probleme spreminjajo v personalne in individualne ter tako vzbujajo občutek krivde. Občutki krivde pri tem niso enakomerno razporejeni, ker se zlasti ženske obravnavajo kot primarno odgovorne za družino in blaginjo družine, težave v doseganju teh ciljev pa se obravnavajo kot individualna in kolektivna krivda žensk (Rener 1995: 19).

Predvidevamo lahko, da je obdobje gospodarske krize intenziviralo refleksijo in govorjenje tudi o spolno neenaki delitvi dela med moškimi in ženskami. Neformalno delo kot samooskrba namreč, kot poudarja Immanuel Wallerstein (2006), predstavlja velik del dohodkov sodobnega gospodinjstva in je s tega stališča tudi ekonomsko pomembno.

V času krize se tako, kot tretje, poveča ekonomski pomen neformalnega plačanega dela. To nam kažejo že pretekle izkušnje iz obdobja krize. Z ekonomsko recesijo in prestrukturiranjem gospodarstva so v Sloveniji po letu 1991, ko so propadle številne tovarne in podjetja, brezposelne delavke iskale nove vire prihodka (Hrženjak 2007). Z nastopom ekonomske krize se podpira tudi večja raba neformalnega dela, kar pomeni več neplačanega dela, ki je opravljeno v okviru družine (Černigoj-Sadar 1985: 63). Vloga neformalnega plačanega dela je postala pomembnejša v ekonomskem pomenu, številne Slovenke so tako našle priložnost v plačanem neformalnem delu in hodile gospodinjit v sosednje ekonomsko bolj stojеče države, da bi dobile dodatna sredstva za življenjske potrebsčine (Hrženjak 2007). Pri tem gospodinje lahko postanejo preobremenjene. Poleg gospodinjkega dela, ki ga opravljajo za druga gospodinjstva, jim ostane tudi neformalno delo doma. Povečanje plačanega neformalnega dela je opazno tudi v zadnjem času, ko se povečuje število težje zaposljivih žensk, ki odhajajo na delo v sosednje države kot plačane domače delavke.

Ekonomski pomen neformalnega dela v zasebnosti pa je tudi to, da nam omogoča manj trošenja v času krize. Storitve in morebitni pridelki in proizvodi, ki jih opravimo sami, nas sicer obremenjujejo in časovno zaposlujejo, a nam jih ni treba iskati na trgu in zanje plačevati ... Skrb za starejše in otroke se ob zmanjšanju socialnih transferjev spet vrača in utrjuje svoje mesto v zasebni sferi. Ob dvigu brezposelnosti predvsem med mladimi pa postaja vedno bolj očiten pretok podpore, tudi finančne, od starejših k mlajšim.

Če povzamemo, ima kriza lahko številne vplive. Kot prvo, se v obdobju krize utrjujejo in stabilizirajo tradicionalne ureditve in vloge, poveča se spraševanje in govor o institucijah, ki so pod vplivom sprememb, za nastale spremembe pa se išče krivca. Vsi ti dejavniki vplivajo na stabilizacijo zasebne vloge žensk. Ženske so v obdobjih krize pogosto izpostavljene kot nosilke krivde. V trenutni krizi sicer še ni opaziti konstruiranja sovražnega govora ali diskurza, ki bi neposredno obtoževal ženske za nastanek ekonomske krize. Ob daljšem trajanju takšne krize pa tudi tega ni mogoče izključiti. Kot smo že omenili, se v času gospodarske krize po drugi strani povečuje ekonomski pomen neformalnega dela v zasebni sferi. Slednje lahko vodi v višje vrednotenje neformalnega dela. Eden ključnih problemov neformalnega dela je namreč prav to, da je necenjeno in nevidno.

V trenutni gospodarski krizi bi lahko ženske izkoristile tudi svoj privilegiran položaj v družbi in svojo multiplo prisotnost. Ženske so sicer tudi v postsocialističnih družbah ob začetku tranzicije razpolagale z večjo količino kulturnega kot pa ekonomskega kapitala, a to ni preprečilo takratne marginalizacije žensk v teh družbah (Jogan 2000). Povečanje socialne negotovosti in neenakosti ter očitne težnje po redomestifikaciji žensk so tudi na Slovenskem prispevale k povečanju materialne in moralne nadobremenjenosti žensk v javni in zasebni sferi. Negativne učinke družbenih sprememb so predelovale in blažile predvsem ženske (Jogan 2000).

In prav tu se kažejo možnosti, ki nam jih ponuja koncept multiple prisotnosti, avtoric France Bimbi, Laure Balbo in Chiare Saraceno (v Renner 2000). Prisotnost v multiplih prostorih, ki jih izvajajo ženske, se lahko v razmerah pozne moderne izkaže kot prednost in omogoča lažje krmarjenje med številnimi vlogami, ki jih prevzemajo posamezniki. Potreba po takšnih izkušnjah in spoznanje, da lahko obremenjenost postane tudi prednost, pa lahko povzroči spreminjanje danega stanja. Ob novih pogojih neformalnega dela, ko ženska ni zgolj potisnjena v sfero zasebnosti, temveč prečka meje zasebnosti in javnosti, lahko tudi moške zamika po takšnih izkušnjah. Če nič drugega, se lahko vsaj neformalno delo začne vrednotiti v skladu s prednostmi, ki jih prinaša, in vnosom, ki ga zahteva.

Zastavlja se sicer vprašanje, ali imajo v današnjih razmerah ženske zadostno količino kulturnega kapitala in ali bodo njihove izkušnje iz obeh svetov sploh opažene. Bo to zadostovalo, da ne bodo znova marginalizirane in potisnjene v zasebno sfero? Današnja kriza se po eni strani kaže kot priložnost, da bi zaradi večje izobraženosti in

usposobljenosti žensk lahko pričakovali, da na strategije odpuščanja ne bo vplival spol in da bo pri tem breme neformalnega dela doma prevzel partner, ki bo ostal doma ne glede na njegov spol, pri tem pa se bo počasi izgubila spolno neenaka delitev neformalnega dela, a po drugi strani se zdi, da bo slednja le še bolj utrjena.

Raziskave učinkov brezposelnosti na družinsko življenje so namreč že pokazale, da se brezposelni moški ne vključujejo v delitev neformalnega dela v zasebni sferi, oziroma se ta z njihovo brezposelnostjo ne spreminja (Švab 2001). Če bi v razmerah zmanjšanja delovnih mest delodajalci raje obdržali ženske, zaradi njihove izobrazbe in usposobljenosti, ni nujno, da bi se njihova dvojna obremenjenost bistveno zmanjšala, prej bi se povečala. Brezposeln mož bi namreč lahko pomenil večjo količino odnosnega in skrbstvenega dela, ki bi ga morala ženska opraviti. Prav zavedanje tega, da je ženska lahko vedno znova potisnjena nazaj v varno zavetje doma, povzroča to. Ženske so tako pogosto odpuščene med prvimi.

Obdobja krize tako upravljajo s push in pull dejavniki, ki lahko privedejo do spolno simetrične delitve dela v zasebni sferi. Kratka analiza obstoječega stanja nas je privedla do ugotovitve, da obdobje krize upravlja z naslednjimi push dejavniki:

- stabilizacija tradicionalnih vlog
- domestifikacija žensk
- kolektivna krivda žensk.

Obdobje trenutne ekonomske krize pa razpolaga tudi s pull dejavniki:

- ekonomska pomembnost neformalnega dela v zasebni sferi
- višja izobrazbena raven žensk
- multipla navzočnost žensk.

Treba se je zavedati, da obdobje trenutne gospodarske in ekonomske krize tako razpolaga z dejavniki privlaka in odboja na poti do spolno simetrične delitve neformalnega dela v sferi zasebnosti. Pri tem ni vprašanje, kateri bodo prevladali. Hkratno delovanje pull in push dejavnikov pomeni zgolj počasne spremembe.

7 Sklepni del

V knjigi smo se opredelile javnopolitičnega problema spolne delitve neformalnega dela s posebnim poudarkom na skrbstvenem delu ter neformalnem delu starejših žensk lotili skozi vidik spola. Pristop spola je ključen, ker se problem neformalnega dela kaže predvsem v neenako razporejeni moči med spoloma in kljub priznanju neformalnega dela kot dela, v njegovi necenjenosti. Skrbstveno delo pa predstavlja eno od pomembnejših področij neformalnega dela. V sklepnem poglavju se bomo zopet vrnil k teoretskim pristopom in povzeli, kako spolno neenako delitev neformalnega dela pojasnjujejo različne sociološke teorije.

1. Visoko zaupanje v družino kaže na visoko integriranost naše družbe po Durkheimu. Neformalno delo skrbi za ohranjanje in povezovanje medgeneracijskih vezi in povečevanje pomena družine in družinskega dela, ki morda ni javno priznано, a mu posamezniki pripisujejo velik pomen. Ženska se tako žrtvuje z namenom, da koristi tudi drugim članom družbe in za ohranitev družbenega reda in konsenza. Pri tem lahko prepoznamo tudi funkcionalno vlogo družbenega problema, ki je postavljen v vlogo ohranjanja družbenega reda.
2. Ženske z opravljanjem pričakovanih in normiranih vlog, pri čemer je vloga ženske postala vzdrževanje skupnosti in integracijska vloga, ohranja družbeno strukturo družbe. Opravljanje neformalnega dela je tako zanjo del "gender displaya". Posamezniki ustvarjajo in vzdržujejo družbeni red skozi konstitutivne interakcijske prakse.
3. Po teoriji menjave posameznik v svojem ravnanju preuči stroške in koristi. Ženske v menjalne procese znotraj institucij vstopajo z manjšo močjo in morajo pristajati na slabšo menjavo. Da bi

ohranili večji družinski dohodek, so navadno ženske tiste v družini, ki prevzamejo neformalno delo in zanemarijo kariero.

Za javnopolitični problem, ki vstopi na dnevni red, je značilno, da se zanj iščejo rešitve, ki bodo problem bodisi razrešile ali vsaj omilile. Tako stroka že dalj časa opozarja, da je spolno neenako delitev neformalnega dela možno odpraviti le z ustreznimi politikami in vključitvijo vladnih in drugih deležnikov v razreševanje problema (Černigoj-Sadar 2000: 37). Neformalno delo je družbeni problem, ki posega na različna javnopolitična področja, tako ga urejajo socialne politike, družinske politike, politike enakih možnosti ter politike zaposlovanja (Kanjuo-Mrčela in Černigoj-Sadar 2006), ki lahko ta problem umestijo na svoj dnevni red in predvidijo alternativne rešitve zanj. Glede na teoretski pristop pa lahko za neformalno delo kot javnopolitični problem predvidimo alternativne rešitve, ki jih implicira posamezna sociološka teorija. V Preglednici 7.1 smo tako sami oblikovali alternativne rešitve javnopolitičnega problema glede na teoretski pristop. Pri tem ne dajemo prednosti nobeni izmed rešitev. Nekatere od teh teorij in rešitev so, ne nazadnje, že preživele. Želimo le pokazati, kako lahko različni teoretski pristopi glede na opredelitev družbenega problema predvidijo tudi rešitev problema.

Preglednica 7.1: Javnopolitične alternativne rešitve spolno neenake delitve neformalnega dela glede na teoretski pristop

DRUŽBENI PROBLEM	TEORETSKI PRISTOP	ALTERNATIVNA REŠITEV
Neformalno delo in spolno neenaka delitev	Funktionalistična in sistemska teorija	Obstoj spolno neenake delitve neformalnega reda zagotavlja stabilnost družbenega reda. Ker neformalno delo ohranja družbeni red in je s tega stališča funkcionalno, naj se država ne vpleta.
	Simbolni interakcionizem	Opravljanje neformalnega dela za ženske predstavlja izražanje spola v družbenih razmerah. Treba je spodbujati enako vlogo obeh spolov. Spodbuja naj se spolno enaka delitev dela v zasebni in javni sferi.
	Teorija socialne izmenjave	Ženske imajo v družbi slabšo pogajalsko moč. Njihove plače so pogosto nižje, zato morajo več prispevati v zasebni sferi. Politike "enako plačilo za enako delo" in pozitivna diskriminacija žensk pri zaposlovanju določenih poklicev bi izboljšala pogajalski položaj žensk.

Neformalno delo v celoti smo zaradi spolne neenakosti pri opravljanju tega dela prepoznali kot družbeni problem. Rešitve prepoznane problema pa se začnejo iskati šele, ko problem stopi na dnevni red političnih institucij in ga lahko opredelimo kot javnopolitični problem. V sklepu prav tako ohranjamo razliko med družbenim in javnopolitičnim problemom. Tako bomo najprej problematizirali

prihodnost skrbstvenega dela in pomena neformalnega dela starejših žensk ter povzeli, zakaj lahko ob teh dveh pojavih govorimo o družbenih problemih. Za vsakega od teh dveh problemov bomo predstavili tudi poizkuse iskanja alternativnih rešitev in s tem že oblikovanje javnopolitičnega problema. Končali bomo s spremembami, ki jih v spolno delitev dela prinašata ekonomska in gospodarska kriza

Skrbstveno delo

S povečevanjem skrbstvenega dela, pešanjem države blaginje in preobremenjenostjo žensk z neformalnim družinskim delom se jasno postavlja vprašanje, kdo bo skrbel. Ne samo, kdo bo skrbel za ostarelo prebivalstvo danes, temveč tudi, kdo sploh bo skrbel za nas, ko bomo ostareli. Ker je količina tega dela velikanska in nadvse obremenjujoča, predstavlja že družbeni problem. Oskrbovalko obremenjuje psihično, telesno, finančno in socialno. Klasični teoretski pristopi, ki pojasnjujejo ohranjanje spolne neenakosti pri opravljanju neformalnega dela, posameznikove interese obravnavajo kot skupne interese ter poudarjajo ohranjanje sistema, sožitja, konsenza. Z družbenimi spremembami pa se zaostrejuje tudi razmere obravnavanih družbenih problemov. Prišlo je do spremenjenih razmer, spremenjenih družinskih ureditev ter reorganizacije družine, naraščajoče individualizacije in, ne nazadnje, do nestabilnosti tekoče moderne. Tako sistem kot družbeni red in družina niso več gotovost. Spet se postavlja vprašanje, čemu bi nekdo pristajal na veliko količino skrbstvenega dela v družini, če je njegova lastna partnerska skupnost tako krhka in spremenljiva. Zakaj bi nekdo žrtvoval sebe v razmerah povečane individualizacije. Odgovor na to vprašanje nam za obdobje družbenih sprememb ponudi Tanja Rener. Ženske pristajajo na skrbstveno delo iz ljubezni, kot ga opredeljuje Tanja Rener (2000). Delo iz ljubezni je tako del ženske ideologije, ki ima v pozni moderni osrednjo vlogo. Oskrbovalci pa pomoči ne ponudijo iz dolžnosti, temveč iz sočutja, ljubezni. Ulrich Beck (2001) namreč ugotavlja, da so prav v razmerah pozne moderne družinske vezi edina trdna struktura, ki jim je ostala in na katero se lahko zanesejo.

Zgornji odgovor ne kaže zgolj na razloge, zakaj ženske pristajajo na skrbstveno delo, temveč tudi na pomen in vlogo samega skrbstvenega dela ter na spremenjene razmere, zaradi katerih je družbeni problem skrbstvenega dela aktualiziran. Vsa ta spoznanja so nam lahko v pomoč pri iskanju alternativnih javnopolitičnih rešitev.

Ne nazadnje je vloga stroke, zaradi znanja, s katerim razpolaga, v opredeljevanju javnopolitičnega problema zelo pomembna. Skrbstveno delo bi bilo lahko v iskanju alternativnih rešitev premeščeno v javno sfero in kolektivne institucije in se obravnavalo kot javnopolitični problem. Čeprav sociologinja Selma Sevenhusijen (1998; 2003) že govori o primerih relokacije skrbi, menim, da smo uspešno argumentirali, da se ta relokacija odvija odločno prepočasi, če sploh. Ideologija ljubezni v pozni moderni deluje očitno premočno in preveč zmogljivo, zato se še vedno odvija potiskanje skrbstvenega dela v zasebno sfero. Posledično se ne iščejo nove rešitve za opravljanje skrbi za starejše. Treba se je namreč zavedati, da se skrbstveno delo za starejše samo še povečuje, ženske pa niso več samo dvojno, temveč že trojno obremenjene, kot pravi Hochschild (Altschuler 2004). Predvsem ženske v tako imenovani sendvič generaciji že dosejajo meje svojih zmogljivost. Na skrbstveno delo zgolj v okvirih zasebne sfere zato preprosto ne smemo več računati.

Relokacije skrbi v javno sfero in kolektivne institucije pa posledično ne smemo razumeti kot odtujitev med člani družine, zmanjšano integracijo in tudi ne kot povečano individualizacijo ali sebičnost. Prav zaradi žensk, ki opravljajo skrbstveno delo, je treba poskrbeti, da skrbstvenega dela ne prelagamo zgolj nanje, temveč da ga porazdelimo. Prevelika obremenjenost z delom pomeni slabše opravljanje tega dela in slabše psihično počutje tako oskrbovalca kot oskrbljenega ter posledično slabše odnose med njima. V takšnih razmerah pa se lahko oskrbovani počuti odveč. Prerazporeditev skrbi bi lahko pomenila kakovostnejšo oskrbo, boljše počutje vpletenih in predvsem zadovoljstvo vseh. V tem primeru bi ženske lahko priznale svojo preobremenjenost in legitimno odklonile dodatno delo. Rešitve je mogoče iskati tudi v javnopolitični podpori družine in solidarnosti v družini pri opravljanju skrbstvenega dela ter predvsem v nudenju zmogljivosti (*capabilities*) (Hobson 2014) družinskim članom, da si skrbstveno delo razdelijo oziroma del skrbstvenega dela prenesejo v javno sfero.

Čeprav se trenutno zdi, da je na vprašanje, kdo bo skrbel za ostarele in obnemogle, nemogoče odgovoriti, je čas, da se o starosti in skrbi za ostarele čim več govori. Odgovor na to vprašanje namreč že nujno potrebujemo. Vsi prepoznani družbeni problemi kličejo po rešitvah, ki naj bi bile zagotovljene z javnimi politikami (Hanberger 2001: 58; Eitzen in Sage 2009: 2). Opredelitev družbenega problema kot javnopolitičnega problema je sicer za reševanje tega problema

ključno, ne zagotavlja pa še rešitve. Predvsem je pomembna umestitev javnopolitičnega problema na formalni dnevni red ustreznih institucij ter v nadaljevanju uspešnost nadaljnjih faz oblikovanja in izvajanja javnih politik (Lajh in Kustec Lipicer 2007: 140). Stroka tudi na področju skrbstvenega dela tako že dalj časa ugotavlja, da je v problematiko nudenja skrbi ostarelim treba vključiti vse deležnike in problem reševati v okvirih javne politike (Černigoj-Sadar 2000: 37). Javne politike lahko igrajo pomembno vlogo pri oblikovanju odnosa do spolno enake delitve skrbstvenega dela (Černigoj-Sadar in Kanjuo-Mrčela 2010: 136). Nekaj dokumentov je bilo na področju skrbi starejših že sprejetih: v Zakonu o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (1999) je opredeljen dodatek za pomoč in postrežbo, Zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju (1992) omogoča nadomestilo za nego ožjega družinskega člana, Zakon o socialnem varstvu (1992) opredeljuje pomoč družini na domu (Hlebec et al. 2010). Poleg tega to področje posredno ureja Zakon o enakih možnostih (2002), ki prepoveduje diskriminacijo na podlagi spola pri zaposlovanju, ter Zakon o starševstvu in družinskih prejemkih (2001), ki predstavlja podlago za usklajevanje dela in družine (Kanjuo-Mrčela in Černigoj-Sadar 2006: 719).

V Sloveniji se je v zadnjem času že večkrat odprlo vprašanje o zakonski ureditvi problematike, povezane z dolgotrajno oskrbo. To kaže tudi na to, da je skrbstveno delo že prešlo fazo družbenega problema in ga lahko naslavljamo kot javnopolitični problem. Kljub pričakovanjem in večletnim pripravam pa še vedno ni bil sprejet Zakon o dolgotrajni oskrbi in zavarovanju za dolgotrajno oskrbo. Ob pojavljanju novih javnopolitičnih problemov, predvsem povezanih z ekonomsko in gospodarsko krizo, kot je na primer visoka stopnja brezposelnosti predvsem med mladimi, najverjetneje zmanjkuje časa, kadrov, zanimanja in finančnih virov za uspešno ureditev dolgotrajne oskrbe. Kljub temu najdemo predvsem v zadnjem času nov interes pri odločevalcih za razrešitev tega javnopolitičnega problema. V začetku leta 2015 so socialni partnerji podpisali socialni sporazum za leto 2015–2016, v katerem je bila kot ena od temeljnih zavez socialnih partnerjev določena tudi “ureditev sistema dolgotrajne oskrbe in osebne asistence” (Vlada Republike Slovenije 2015). Nov predlog zakona o dolgotrajni oskrbi naj bi bil glede na socialni sporazum vložen v zakonodajni postopek že leta 2015 (Vlada Republike Slovenije 2015). S tem je bila razrešitev problema skrbstvenega dela v družini, ki predstavlja veliko breme predvsem za ženske, umeščena

v načrt dela vlade za leto 2015 in na dnevni red ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti.

Javne politike pa lahko delujejo tudi v smeri večje podpore skrbstvenemu delu, ki ga opravljajo družinski člani. Na podlagi poglobljenih intervjujev med starejšim socialno izključenim prebivalstvom so Hlebec in sodelavci (Hlebec et al. 2010: 87–90) identificirali nekaj predlogov in ukrepov javnih politik, ki bi prispevali tudi k reševanju problematike skrbstvenega dela. Raziskava je namreč pokazala, da se starejši največkrat obračajo po pomoč ravno k svoji družini. Ena od težav, s katerimi so se srečevali starejši, je bil neprožen delovni čas družinskih članov. Večja fleksibilnost delovnega časa tistih, ki skrbijo za starejše in obnemogle, ter pravica do bolniške za skrbstveno delo starejših, bi družinskim članom nedvomno olajšala razporejanje skrbstvenega dela. Ustrezen ukrep bi bil tudi uvedba profesionalnega spremstva starejših pri obisku zdravnikov, uvedba negovalnih bolnišnic, ki bi skrbele za okrevanje starejših ob odpustu iz bolnišnice, razširjene oblike financiranja storitev na domu ter prilagoditev in razširitev storitev na domu ter uvedba prilagojenega, subvencioniranega javnega prevoza, ki bi povečal neodvisnost starejših. Ukrepi bi morali biti usmerjeni tudi v informiranje o že delujočih programih pomoči in možnosti rabe teh programov ter v izobraževalne programe pridobivanja veščin nege. Zakonska ureditev sicer še ne pomeni rešitve in odgovora na problem, a kljub temu predstavlja korak v smeri spopadanja s posledicami staranja družbe in povečano potrebo po skrbstvenem delu. Javnopolitične rešitve morajo namreč predvsem zagotoviti zmogljivosti (Hobson 2014) za spolno enako delitev skrbstvenega in neformalnega dela ter spodbujati, da se posamezniki odločajo za spolno simetrično alokacijo neformalnega dela.

Neformalno delo starejših žensk

Kot družbeni problem se ne kaže zgolj spolno neenaka delitev dela. Ženske ne nazadnje ne predstavljajo homogene družbene skupine. Starejše ženske predstavljajo posebno družbeno skupino. Neformalno delo, ki ga opravljajo starejše ženske, se kaže problematično predvsem zato, ker je nevidno. Starejši in starejše ženske so pogosto stereotipno obravnavani zgolj kot prejemniki nege in pomoči. Pri tem pa tudi na delo ne smemo gledati tako ozko kot na delo, ki je plačano in ga opravlja moški v javni sferi. Simbol delavca 20. stoletja je bil namreč moški industrijski delavec. Kljub spreminjanju razumevanja

dela pa je prevladujoča definicija dela še vedno pretežno dojeta zgolj kot služba oziroma zaposlitev in poklic oziroma profesija (Kanjuo-Mrčela 2002: 33). Sociologi že nekaj let opozarjajo na ta problem in skušajo rekonceptualizirati koncept dela ter ga ustrezno razširiti. Ženske so zaradi razmeroma dolge tradicije zaposlovanja v Sloveniji že obravnavane tudi kot delavke, tudi gospodinjsko delo se zaradi prizadevanj in opozarjanj stroke že razume kot delo, delo starejših in predvsem delo starejših žensk pa je še vedno nevidno in nepriзнano. Neformalno delo starejših žensk je vsekakor tema, ki si zasluži dodatno preučevanje in pozornost. Najštevilčnejša demografska skupina je tako prepogosto spregledana in marginalizirana. Poleg spola je treba vnesti v preučevanje tudi druge razsežnosti identitete, kot so starost, nacionalnost, razredna pripadnost, spolna orientacija, rasa, etnija, verska pripadnost ...

Starejše ženske niso pasivna in odvisna skupina prebivalstva, temveč se vključujejo v opravljanje neformalnega dela in s tem prispevajo tako k ekonomiji kot k produkciji. Razlogi, zakaj starejše ženske še vedno opravljajo gospodinjsko delo in skrb za druge, tudi na starost, ko naj bi si vzeli čas zase, za počitek in hobije, pa so lahko različni. Ker so starejše, samske ženske najbolj ranljiva skupina prebivalstva in jim preti največje tveganje, da bi pristale na robu revščine, se nekatere izmed njih odločijo opravljati gospodinjska dela, kot so čiščenje in pospravljanje, pa tudi varstvo otrok in skrb za starejše, tudi za plačilo. Plačano gospodinjsko delo je predvsem dodatna možnost zaslužka in preživetja za samske ženske, ki se znajdejo na robu revščine. V takšnem primeru jim plačano neformalno delo predstavlja preživetveno strategijo in eksistenčno nujo.

Opravljanje neformalnega dela lahko pomeni tako tudi širjenje in ohranjanje socialnega omrežja. Socialno omrežje je namreč tisto, ki nudi socialno oporo, ki je prav na starost najpomembnejša. Starejše ženske lahko ohranjajo stike z drugimi ljudmi, ko skrbijo za druge starejše, varujejo otroke, nakupujejo ali pa, ko v poletnih dneh preživijo večino časa zunaj doma in opravljajo delo na vrtu ter so tako bolj v stiku s sosesko in sosedi. Delo namreč za večino ljudi ostaja središčna dejavnost, pomemben del življenja in vir identitete (Giddens et al. v Kanjuo-Mrčela 2002: 34).

Dodatno raziskovanje na tem področju bi lahko pripomoglo k boljšemu oblikovanju socialnih politik in pri prizadevanju za oblikovanje kakovostne starosti. Dobrodošli bi bili ukrepi v smeri spodbujanja k večji udeležbi starejših ljudi v različnih programih in dejavnostih, k

urvedbi pravice do prejemanja pokojnine in delu za plačilo ali pa lažjega dostopa starejših do dodatne zaposlitve za polovični delovni čas (Hlebec et al. 2010: 90–92). Predvsem je to pomembno na področju plačanega neformalnega dela starejših žensk, ki nekaterim na starost predstavlja preživetveno strategijo. Na tem področju je julija 2013 prišla v veljavo novela Zakona o urejanju trga dela, ki omogoča upokojencem opravljanje začasnega in občasnega dela v obsegu, dovoljenem z zakonom (Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti 2013). Na tem mestu ustreznosti sprejete novele ne bomo vrednotili. Podatki, v kolikšnem obsegu in kako težko se ženske spopadajo z revščino na starejša leta, bi tako lahko pomagalo oblikovati ustrezne programe pomoči. Raziskave na področju neplačanega neformalnega dela pri starejših ženskah ter normativna ureditev dela starejših pa bi pomembno prispevala k drugačnemu dojemanju in vrednotenju starejše populacije in tudi k cenjenju njihovega dela.

Neformalno delo žensk in družbene spremembe

Zaradi družbenih sprememb se lahko problematika posameznih družbenih problemov zaostri. Podobno je problematika skrbstvenega dela večja zaradi staranja prebivalstva in sprememb v družini. Po drugi strani pa neformalno delo in samooskrba pridobiva na pomenu zaradi ekonomske in gospodarske krize v zadnjih nekaj letih. Čeprav se trenutna ekonomska kriza po eni strani kaže kot priložnost za ženski del prebivalstva, da si končno izbori svoj položaj v javni sferi, obenem pa bi končno prišlo tudi do simetrične alokacije neformalnega dela, pomeni kriza tudi nevarnost, da bodo ženske spet potisnjene v svoje moderno definirane vloge. Kriza namreč pomeni dodatno obremenjenost žensk, saj morajo v razmerah negotovosti opravljati še več skrbstvenega in odnosnega dela. Dodatno obremenjenost za ženski del prebivalstva predstavlja starajoča se družba. Pri vsem tem pa slabo kaže, da bi moški v primeru brezposelnosti prevzeli breme domačega in gospodinjanskega dela nase. Vse našteje družbene spremembe so tako dodatno zaostriale problematiko neformalnega dela in potrebo po reševanju te problematike.

Kljub večji izobraženosti žensk – število diplomiranih žensk že nekaj let vsako leto presega število moških (Statistični urad Republike Slovenije 2015), bolje so usposobljene in imajo boljše znanje – se zdi, da bo ta prednost zopet potisnjena v ozadje. Ženske bo delno reševala njihova izkušnja iz dvojne navzočnosti, saj vse dejavnosti, ki

jih opravljamo danes, vplivajo na možnosti naše zaposlitve. Tako na trgu dela štejejo tudi prostočasne dejavnosti, izkušnje, usposabljanja, zanimanja, pa vse tja do značaja in zdravstvenega stanja posameznika. Hkrati pa delo v zasebni sferi lahko vodi v utrujenega plačanega delavca (Hrženjak 2007). Sprememba družinskih in partnerskih ureditev lahko prav tako prispeva k spremenjenim razmeram v delitvi dela, vendar je treba opozoriti, da krize navadno zgolj potrdijo tradicionalne vloge družin in jih stabilizirajo. Vstop žensk v javno sfero in na trg dela ni odpravil spolne asimetrične delitve domačega dela. Tudi če ženske v razmerah ekonomske krize obdržijo zaposlitev in celo pridobijo na ekonomskem kapitalu, to še ne bo pomenilo, da bodo pridobile tudi na moči in ugledu in da se bo njihova obremenjenost s skrbstvenim delom in domačim delom zmanjšala. Skrbstveno in neformalno delo se bo najverjetneje, kot smo že omenili, celo povečalo. Ženske bodo zdaj poleg skrbi za dom in otroke morale skrbeti še za moža in ga s stališča odnosnega dela zaščititi. Hkrati se bo za ženske povečala tudi obremenjenost v javni sferi. Na njihove rame so bo zgrnila vloga vzdrževalca in dolžnost oskrbeti družino z ekonomsko varnostjo.

Beck in Beck-Gernsheim (2006) po drugi strani opozarjata, da se ženske v pozni moderni vse bolj zavedajo same sebe in niso več pripravljene pristajati na okoliščine tradicionalnega razmerja. Čustveno oporo in stabilizacijo v razmerju iščejo tudi zase (Beck in Beck-Gernsheim 2006). Ženske bodo tako lahko morebitno preobremenjenost tudi zavrnila. Emancipacija žensk in njihova ekonomska neodvisnost je spodbudila ženske, da v partnerju ne vidijo le preskrbovalca sebe in njihovih otrok. Omogočila jim je zahtevo po boljšem, bolj kakovostnem razmerju in to, da iz razmerja izstopijo, ko jim ne zadošča več.

V družbi tveganja so se kljub vsemu nekatere okoliščine spremenile. Mladi študentje in študentke niso več toliko določeni s svojo spolno pripadnostjo. Izhajajo iz družin, ki ne predstavljajo zgolj tradicionalne ureditve vlog in odnosov. Izhajajo iz reorganiziranih družin, čistih partnerskih odnosov, razdrtih in sklenjenih ljubezenskih vezi, kjer se razmerja ohranjajo le pod določenimi pogoji in dokler trajajo čustva. V starajoči se družbi predstavljajo manjšino in njihove prakse še ne nakazujejo težnje spreminjanja razmer. Poleg tega družba staranja zanje pomeni še dodaten izziv. Pričakovati je, da se bo zaradi družbe staranja skrbstveno, odnosno in negovalno delo toliko povečalo, da ne bo zgolj dodatno obremenilo žensk, a bo terjalo, da se v skrbstveno delo dokončno vključijo tudi moški. Temelji

neplačanega dela žensk nemara še niso zamajani, a so spremembe že opazne.

Da bi popolnoma izginila spolna asimetrična delitev domačega dela, se zdi, da bodo potrebni večji premiki. Kot pravi Ulrich Beck (2001), izenačitev moških in žensk ne more uspeti v institucionalnih strukturah, ki se po svojem kroju ne navezujejo na izenačitev (Beck 2001). Delitev na javno in zasebno sfero ter razmejitev med tem dvojim bi morala biti prevrednotena, pri čemer bi bila vrednost obeh enakovredna. Tudi Majda Hrženjak (2007; 2010) opozarja na potrebo po prevrednotenju zasebne in javne sfere ter njunih pripadajočih funkcij in vlog. O institucijah zasebne sfere, ki kljub spremembam ostajajo v večini še vedno moderne, bi morali znova premisliti. Veliko tega se že dogaja. Nekaterih družbenih problemov ne moremo rešiti zgolj in samo z javnimi politikami. Potrebne bodo tudi spremembe na individualni ravni ter spremenjene družbene vloge moških in žensk. Prevrednotenje starševstva, družine in partnerstva ter organiziranje v institucije in skupnosti enakovrednih odnosov. Lahko bi rekli tudi uvedba čistega razmerja, kot predlaga Anthony Giddens (2000). Zmogljivost (Hobson 2014) za takšno prevrednotenje pa lahko zagotovimo v okviru javnih politik.

Cisto razmerje je privilegirana oblika človeške skupnosti v sodobnosti, ki nastane na podlagi upravljanja obeh oseb v razmerju (Bauman 2003) in se nanaša na spremembo v družini. Čeprav je nastanek čistega razmerja povezan z romantično ljubeznijo, je zanj značilna sotočna ljubezen. Sotočna ljubezen predpostavlja enakost pri čustvenem dajanju in prejemanju, kar je pomembno tudi za čisti odnos. Preobrazba intimnosti namreč omogoča vsesplošno demokratizacijo medosebne sfere (Giddens 2000). Preobrazba intimnosti zagotavlja razmere, ki bi lahko prinesle spravo med spoloma. Sama zamisel čistega razmerja že temelji na enakopravnem in simetričnem odnosu med partnerjema. Čisti odnos naj bi bil tako omogočen šele z enakopravnostjo žensk. Zaradi visokih zahtev, ki jih gradnja in ohranjanje čistega odnosa postavlja partnerjema, pa čisti odnos lahko prinaša tudi nezadovoljstvo. Trenutno v zasebni sferi še vedno vladajo psihološke in ekonomske razlike med spoloma, zaradi katerih je razdalja med ideali čistega razmerja in realnostjo še vedno precejšnja (Giddens 2000). Pri tem je treba opozoriti, da čisto razmerje ni nekaj, kar bi v realnosti bilo v idealno tipski obliki (Švab 2000). Cisto razmerje je namreč še eden izmed poznomodernih konceptov, ki je bil oblikovan na podlagi majhnega števila trendov in za katerega ne moremo

trditi, da obstaja. O njem tako lahko govorimo zgolj kot o ideji. Poleg prevrednotenja družine bi bilo treba prevrednotiti tudi koncept dela in ga ocenjevati tudi po drugih merilih, ne zgolj po profitu, pri čemer se je treba zavedati, da vsako delo lahko prinaša pozitivne posledice.

Obdobje visokega standarda in gospodarske rasti se tako izkaže za primernejše od obdobja krize za vzpostavljanje pravic manjšin oziroma marginalnih skupin. V obdobju ekonomske blaginje posamezniki, ki si lastijo privilegije in moč, izboljšanja položaja manjšin ne dojemajo kot jemanje in kratenje pravic in se ne čutijo ogrožene. Obdobja krize po drugi strani iščejo dežurnega krivca in grešnega kozla za nastalo stanje in s tem opravičujejo morebitno poslabšanje položaja prikrajšanih skupin prebivalstva. Kljub vsemu Immanuel Wallerstein opozarja, da smo trenutno v sistemski krizi in stopamo v dobo zgodovinskega prehoda. Narave novega sistema še ne poznamo, je pa od delovanja v času prehoda odvisen novi sistem (Wallerstein 1999). Kljub ne najbolj optimalnim razmeram za spreminjanje spolno asimetrične delitve domačega dela je morda napočil čas, ko se je treba lotiti sprememb.

Do takrat pa bo, kot kaže, še vedno več žensk kot moških še naprej “v svet zrlo skozi kuhinjsko okno in z rokami v pomivalnem koritu” (Peckham Rye Group v Oakley 2000: 44).

Seznam virov in literature

- Altschuler, J. (2004) 'Meaning of Housework and Other Unpaid Responsibilities Among Older Women', *Journal of Women & Aging*, 16 (1/2): 143–159. Dostopno na: <http://www.hsworthpress.com/web/JWA> (29. januar 2010).
- Balbo, L. (1981) 'International Notes', *Signs*, 6 (4): 763–770. Dostopno na: <http://www.jstor.org/stable/3173745> (10. marec 2009)
- Bauman, Z. (2003) *Liquid Love*, Cambridge: Polity.
- Beck, U. in Beck-Gernsheim, E. (2006) *Popolnoma normalni kaos ljubezni*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Beck, U. (2001) *Družba tveganja: Na poti v neko drugo moderno*, Ljubljana: Kratina.
- Czekanowski, P. (2011) Implications of Population Ageing for Family Relations and Family Care, v A. Hoff (ur.) *Population Ageing in Central and Eastern Europe: Societal and Policy Implications*, Farnham, Burlington: Ashgate.
- Černigoj-Sadar, N. in Kanjuo-Mrčela, A. (2010) 'V iskanju ravnotežja med plačanim delom in skrbstvenim delom v družini', *Teorija in praksa*, 47 (1): 123–138.
- Černigoj-Sadar, N. (1985) 'Izkušnje plačanega dela in družine', *Družboslovne razprave*, 2 (3): 55–65.
- (2000) 'Spolne razlike v formalnem in neformalnem delu', *Družboslovne razprave*, 16 (34–35): 31–52.
- Delphy, C. in Leonard, D. (1992) *Familiar Exploitation: A New Analysis of Marriage in Contemporary Western Societies*, Cambridge: Polity Press.
- Dery, D. (2000) 'Agenda Setting and Problem Definition', *Policy Studies*, 21 (1): 37–47.

- Dunn, N. W. (2008) *Public Policy Analysis: An introduction*, New Yearsy: Pearson.
- Durkheim, E. (1988) *The Division of Labour in Society*, Eastbourne: Palgrave.
- (1992) *Samomor: Prepoved incesta in njeni izviri*, Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Dye, R. T. (1995) *Understanding Public Policy*, New Yearsy: Prentice Hall.
- Eitzen, S. D. in Sage, G. H. (2009) *Solutions to Social Problems: Lessons from State and Local Government*, Boston: Pearson Education.
- Filipovič Hrast, M., Hlebec, V., Knežević Hočvar, D., Černič Istenič, M., Kavčič, M., Jelenc Krašovec, S., Kump, S. in Mali, J. (2014) *Oskrba starejših v skupnosti: dejavnosti, akterji in predstave*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, D. (2007) 'Oblikovanje in izbor alternativnih rešitev', v D. Fink Hafner (ur.), *Uvod v analizo politik: teorije, koncepti načela*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Gauthier, H. A. in Smeeding, M. T. (2003) 'Time use at older ages: cross-national differences', *Research on Ageing*, 25: 247–274. Dostopno na: <http://roa.sagepub.com/cgi/content/abstract/25/3/247> (29. januar 2010).
- Giddens, A. (2000) *Preobrazba intimnosti: spolnost, ljubezen in erotika v sodobnih družbah*, Ljubljana: cl*.
- Glass, J. (2003) *Sociological perspective on Work and Family*, Referat na konferenci NICHD/Sloan Foundation: Workplace/Workforce Mismatch: Work, Family, Helath and Wellbeing, Washington D.C. Dostopno na: <http://www.scribd.com/doc/24528839/Sociological-Perspectives-on-Work-and-Family> (2. februar 2010).
- Goffman, E. (1977) 'The Arrangement Between the Sexes', *Theory and Society*, 4(3): 301–332. Dostopno na: <http://web.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/ehost/pdf?vid=2&hid=103&sid=b4cdee33-0f48-44b2-a4a7-982121f43a04%40sessionmgr113> (12. januar 2010).
- Grdešić, I. (1995) *Političko odlučivanje*, Zagreb: NIP "Alinea".
- (2006) *Osnove analize javnih politika: Policy-analiza*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

- Hafner Fink, M., Malnar, B., Kurdija, S., Uhan, S. in Štebe, J. (2013) Slovensko javno mnenje 2013: Mednarodna raziskava Nacionalna identiteta, mednarodna raziskava Razumevanje vloge državljana in Ogledalo javnega mnenja [datoteka podatkov]. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij [izdelava], 2013. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2014.
- Hanberger, A. (2001) 'What is the Policy Problem? Methodological Challenges in Policy Evaluation', *Evaluation*, 7 (1): 45–62.
- Hlebec, V., Filipovič Hrast, M., Kump, S., Jelenc Krašovec, S., Pahor, M. in Domajnko, B. (2012) *Medgeneracijska solidarnost v Sloveniji*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Hlebec, V., Kavčič, M., Filipovič Hrast, M., Vezovnik, A. in Trbanc, M. (2010) *Samo da bo denar in zdravje: življenje starih revnih ljudi*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Hlebec, V. (ur.) (2009) *Starejši ljudje v družbi sprememb*, Maribor: Aristej.
- (2003) 'Socialna omrežja starostnikov v Sloveniji', *Družboslovne razprave*, 19 (43): 171–182. Dostopno na: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dr/dr43Hlebec.PDF> (10. marec 2009).
- (2009) 'Starejši ljudje v družbi sprememb', v V. Hlebec (ur.), *Starejši ljudje v družbi sprememb*, Maribor: Aristej.
- Hobson, B. (ur.) (2014) *Worklife Balance: The Agency and Capabilities Gap*, Oxford: Oxford University Press.
- Hojnik Zupanc, I. (1999) *Samostojnost starega človeka v družbeno–prostorskem kontekstu*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Hogwood, B. W. in Gunn, A. L. (1984) *Policy Analysis for the Real World*, Oxford: Oxford University Press.
- Hrženjak, M. in Humer, Ž. (2009) 'Družbena delitev skrbstvenega dela – preizkusni kamen socialne pravičnosti in politik enakosti spolov', v V. Tašner (ur.), *Brez spopada: kultur, spolov, generacij*, Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Hrženjak, M. (2007) *Nevidno delo*, Ljubljana: Mirovni inštitut.
- (2010) '(Ne)formalno skrbstveno delo in družbene neenakosti', *Teorija in praksa*, 47 (1): 156–171.
- Humer, Ž. (2007) 'Skrbstvene aktivnosti moških v družinskem življenju', *Družboslovne razprave*, 23 (56): 75–89.

- Hvalič Touzery, S. (2009) 'Družinska oskrba bolnih starih družinskih članov', v V. Hlebec (ur.), *Starejši ljudje v družbi sprememb*, Maribor: Aristej.
- Jauk, V. (2012) *Težave slovenskih podjetij v času krize*, Delo diplomskega seminarja, Maribor: Ekonomsko-poslovna fakulteta.
- Jogan, M. (2000) 'Postsocializem in androcentrizem', *Družboslovne Razprave*, 16 (34–35): 9–30. Dostopno na: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dr/dr34-35jogan.PDF> (4. januar 2008).
- (2004) 'Slovenska (postmoderna) družba in spolna neenakost', *Družboslovne Razprave*, 20 (41–42): 361–376. Dostopno na <http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/tip20041-2jog-an.pdf> (4. januar 2008).
- Jones, C. O. (1977) *An Introduction to the Study of Public Policy*, North Scituate, Massachusetts: Duxbury Press.
- Kanjuo-Mrčela, A. in Černigoj-Sadar, N. (2006) 'Starši med delom in družino', *Teorija in praksa*, 43 (5–6): 716–736.
- Kanjuo-Mrčela, A. (2002) 'Sodobna rekonceptualizacija dela: Delo med racionalnim in emocionalnim', *Teorija in praksa*, 39 (1): 30–48.
- Knoepfel, P., Larrue, C., Varone, F. in Hill, M. (2011) *Public Policy Analysis*, Bristol: The Policy Press.
- Kolarič, Z., Rakar, T., in Kopač Mrak, A. (2009) 'Slovenski sistem blaginje v procesu postopnega spreminjanja', v V. Hlebec (ur.), *Starejši ljudje v družbi sprememb*, Maribor: Aristej.
- Kraft, M. E. in Furlong, S. R. (2010) *Public Policy. Politics, Analysis, and Alternatives*, Washington: CQ Press.
- Kralj, A. (2006) 'Navleči se na Wallersteina', v I. Wallerstein, *Uvod v analizo svetovnih sistemov*, Ljubljana: cf*.
- Lajh, D. in Kustec Lipicer S. (2007) 'Proces oblikovanja dnevnega reda', v D. Fink Hafner (ur.), *Uvod v analizo politik: teorije, koncepti načela*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Lamanna, M. A. (2004) *Decentering Durkheim: His writings on the Family*. Referat na konferenci American Sociological Association, San Francisco, 1–17. Dostopno na: <http://content.ebscohost.com.nukweb.nuk.unilj.si/ContentServer.asp?T=P&P=AN&K=15928649&EbscoContent=dGJyMMTo50SeqLc4NfsOLCmr0ieprNSr6%2B4TbSWxWXS&ContentCustomer=dGJyMPGssEuwrK5KucPfgex%2BEu3q64A&D=sih> (29. januar 2010).
- Leonard, M. (2001) 'Old Wine in New Bottles? Women Working

- Inside and Outside the Household', *Women's Studies International Forum*, 24 (1): 67–78.
- Levine, D. N. (1995) *Visions of the sociological tradition*, Chicago: University of Chicago Press.
- Mandič, S. (2009) 'Medgeneracijsko zaveznštvo, izmenjava virov blaginje in sodobne dileme' v V. Hlebec (ur.), *Starejši ljudje v družbi sprememb*, Maribor: Aristej.
- Marshall, G. (1998) *A Dictionary of Sociology*, Oxford, New York: Oxford University Press.
- Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti (2013) *Žačasno in občasno delo upokojenecov*. Dostopno na: http://www.mddsz.gov.si/si/delovna_podrocja/trg_dela_in_zaposlovanje/zaposlovanje/upokojenci/ (21. maj 2015).
- Oakley, A. (1974) *The Sociology of Housework*, New York: A Division of Random House.
- (2000) *Gospodinja*, Ljubljana: cf*.
- Online Dictionary of Social Sciences. Dostopno na: <http://bitbucket.icaap.org/dict.pl> (3. maj 2009)
- Parsons, W. (2005) *Public Policy: An introduction to the theory and practice of policy analysis*, Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Peyrot, M. in Burns, S. L. (2010) 'Social Problems and Public Policy: A Theoretical Overview of Policy Issues and Implications', v Peyrot, M. in Burns, S. L. (ur.), *New Approaches to Social Problems Treatment*, Bingley: Emerald.
- Rener, T. (1995) 'Ideologije krize', v T. Rener, V. Potočnik in V. Kozmik (ur.), *Družine različne – enakopravne*, Ljubljana: Vitrum.
- (1996) 'Študentke', v B. Tivadar (ur.), *Predah za študentsko mladino*, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Urad Republike Slovenije za mladino.
- (1997) 'Rastoča Manjšina', *Družboslovne razprave*, 13 (24–25): 40–48. Dostopno na: <http://dk.fdv.uni-lj.si/druzboslovnerazprave/pdfs/dr24-25rener.pdf> (12. januar 2010).
- (2000) 'O delu "iz ljubezni"', v A. Oakley, *Gospodinja*, Ljubljana: cf*.
- (2008) 'Goffman: o spolu in spolni razliki', *Dialogi*, 44 (10): 41–51.
- Ripley, R. B. (1987) *Policy Analysis in Political Science*, Chicago: Nelson-Hall Publishers.

- Sayer, C. L. in Gornick, J. C. (2009) 'Older Adults: International Differences in Housework and Leisure', *Social Indicators Research*, 93 (1): 215–218. Dostopno na: <http://www.springerlink.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/content/a162nu46402k52nn/fulltext.pdf> (29. januar 2010).
- Sevenhuijsen, S. (1998) *Citizenship and the Ethics of Care: Feminist Considerations of Justice, Morality and Politics*, London, New York: Routledge.
- (2003) 'Prostor za skrb. Pomen etike skrbi za socialno politiko', v S. Sevenhuijsen in A. Švab (ur.), *Labirinti skrbi: pomen perspektive etike skrbi za socialno delo*, Ljubljana: Mirovni Inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Sevenhuijsen, S. in Švab, A. (ur.) (2003) *Labirinti skrbi: pomen perspektive etike skrbi za socialno politiko*, Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Smith, C. (2005) *Public Policy Writing*. Dostopno na: http://core.ecu.edu/engl/smithcath/ppolicy_book/home.htm (13. oktober 2014).
- Vlada Republike Slovenije (2015) *Socialni sporazum za obdobje 2015–2016*. Dostopno na: http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/projekti/2015/Socialni_sporazum/Socialni_sporazum_2015_-_2016.pdf (16. april 2015).
- Statistični urad Republike Slovenije (2010) *Starejše prebivalstvo v Sloveniji*. Dostopno na: <http://www.stat.si/doc/StarejsePrebivalstvo.pdf> (19. maj 2015).
- Statistični urad Republike Slovenije (2015) Dostopno na: <http://www.stat.si/> (16. april 2015).
- Stewart, J. Jr., Hedge, D. M. in Lester, J. P. (2008) *Public Policy: An Evolutionary Approach*, Boston: Wadsworth Cengage Learning.
- Sullivan, O. (2004) 'Changing Gender Practices within the Household: A theoretical Perspective', *Gender and Society*, 18 (2): 207–222. Dostopno na: <http://www.jstor.org/stable/4149433> (4. oktober 2008).
- Sydie, R.A. (1994) 'Sex and the sociological fathers', *Canadian Review of Sociology & Anthropology* 31 (2): 117–138. Dostopno na: <http://web.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/ehost/pdf?vid=2&hid=101&sid=0c81ca30-142a-40f5-9c88-18409268e6ac%40sessionmgr112> (29. januar 2010).

- Szinovacz, E. M. (2000) 'Changes in Housework after Retirement: A Panel Analysis', *Journal of Marriage and Family*, 62 (1): 78–92.
Dostopno na: <http://www.jstor.org/stable/1566689> (1. februar 2010).
- Šadl, Z. in Hlebec, V. (2009) "Saj veš, se najprej na domačega obrneš" - Emocionalna opora v družinskih omrežjih, v V. Hlebec (ur.), *Starejši ljudje v družbi sprememb*, Maribor: Aristej.
- Šircelj, M. (2009) 'Staranje prebivalstva v Sloveniji', v V. Hlebec (ur.), *Starejši ljudje v družbi sprememb*, Maribor: Aristej.
- Švab, A. (2000) 'Nova intimna razmerja? Zasebnost in intimnost v pozni modernosti', v A. Giddens, *Preobrazba intimnosti: spolnost, ljubezen in erotika v sodobnih družbah*, Ljubljana: cf*.
- (2001) *Družina: od modernosti k postmodernosti*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- (2003) 'Kako "skrbna" je država? Konceptualizacija skrbi v družinski politiki v Sloveniji', v S. Sevenhuijsen in A. Švab (ur.), *Labirinti skrbi: pomen perspektive etike skrbi za socialno delo*, Ljubljana: Mirovni Inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Taylor, C. (2000) *Nelagodna sodobnost*, Ljubljana: študentska založba.
- Wallerstein, I. (1999) *Utopistike: Dediščina sociologije*, Ljubljana: cf*
- .(2006) *Uvod v analizo svetovnih sistemov*, Ljubljana: cf*.

Stvarno in imensko kazalo

A

Adkins, L. 31
 Altschuler, J. 42, 56, 72, 81
 analiza javnih politik 1, 13, 14, 82
 Armingeon, K. 41

B

Balbo, L. 36, 37, 66, 81
 Baldock, C. 41
 Barnett, R. 21
 Bauman, Z. 78, 81
 Beck, U. 36, 44, 61, 63, 71, 77,
 78, 81
 Becker, H. 14
 Beck-Gernsheim, E. 77, 81
 Berger, P. 16
 Bianchi, M. 39
 Bimbi, F. 37, 66
 brezspolna družba 34
 Burns, S. L. 10, 85

Č

Černič Istenič, M. 82
 Černigoj-Sadar, N. 25, 42, 43,
 65, 70, 73, 81, 84
 čisti odnos 78
 čisto razmerje 78
 čustvena opora 43
 čustveno delo 27, 33

D

deležniki 8, 11, 12, 13, 16, 25,
 70, 73

DeLeon, P. 7
 delo iz ljubezni 35, 45, 71
 Delphy, C. 1, 25, 26, 27, 28, 31,
 36, 81
 demografske spremembe 1, 41
 Denman, M. 53
 Dery, D. 9, 11, 14, 81
 Dewey, J. 15
 dnevni red x, 1, 7, 8, 10, 11, 12,
 13, 16, 17, 70, 73, 74, 84
 Dobash, Re. 32
 Dobash, Ru. 32
 domače delo 1, 3, 4, 19, 25, 26,
 27, 28, 29, 34, 35, 42, 57, 62,
 63, 77, 78, 79
 Domajnko, B. 83
 druga izmena 42
 družba staranja 41, 51, 61, 62, 77
 družba tveganja 30, 36, 77
 družbene spremembe 1, 5, 12, 15,
 17, 59, 64, 66, 71, 76
 družbeni konstrukt 14, 16, 18
 družbeni problem 1, 3, 4, 5, 7, 8,
 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17,
 18, 25, 34, 46, 59, 64, 69, 70,
 71, 72, 73, 74, 76, 78
 družina v, 1, 3, 5, 17, 19, 22, 23,
 25, 28–37, 40, 41, 42, 43, 44,
 45, 46, 47, 48, 49, 52, 59, 60,
 61–65, 69, 70, 71, 72, 73, 74,
 76, 77, 78, 81, 84, 85
 družinska politika 2, 49, 61,
 70, 87

družinsko delo 1, 4, 23, 27, 28,
42, 69, 71
Dunn, N. W. 12, 13, 82
Durkheim, E. 15, 18, 19, 82, 84
dvojna navzočnost 2, 4, 37, 76
dvojna obremenjenost 2, 3, 4, 36,
37, 40, 42, 60, 61, 67
dvokarierne družine 36
Dye, R. T. 8, 10, 12, 82

E

Eitzen, S. D. 72, 82
ekonomska in gospodarska kriza
1, 5, 17, 27, 32, 43, 71, 73, 76
ekonomska kriza 32, 37, 64, 65,
66, 67, 76, 77
etika skrbi 33, 39, 43, 46, 86, 87

F

Filipovič Hrast, M. 52, 82, 83
Fink Hafner, D. iv, v, 12, 82, 84
Fisher, B. 39
Frazer, E. 4
Fuller, R. C. 16
funkcionalistična teorija 18
funkcionalistični pristop 4, 15
Furlong, S. R. 13, 17, 84

G

Gauthier, H. A. 52, 54, 55, 82
Giddens, A. 44, 75, 78, 82, 87
Gittins, D. 64
Glass, J. 19, 20, 21, 22, 82
Goffman, E. 20, 82, 85
Gornick, J. C. 54, 86
gospodinjstvo delo 1, 4, 22, 26,
28, 35, 53, 55, 56, 58, 60, 61,
65, 75, 76
Grdešić, I. 7, 8, 9, 11–13, 15, 82
Group, P. R. 79
Gunn, A. L. 7, 8, 12, 13, 14, 83

Gusfield, J. 8

H

Hafner Fink, M. 44, 83
Hanberger, A. 7, 10, 14, 72, 83
Hedge, D. M. 86
Hill, M. 84
Hlebec, V. 5, 43, 44, 47, 49, 52,
53, 54, 56, 57, 73, 74, 76,
82, 83, 84, 85, 87
Hobson, B. 72, 74, 78, 83
Hochschild, A. R. 42, 43
Hoff, A. 81
Hogwood, B. W. 7, 8, 12, 13, 14,
83
Hojnik Zupanc, I. 2, 41, 51, 52,
83
Hrženjak, M. 3, 27, 29, 30, 31,
33, 35, 36, 37, 39, 40, 42, 43,
44, 45, 47, 48, 56, 65, 77, 78,
83
Humer, Ž. 39, 40, 42, 46, 83
Hvalič Touzery, S. 40, 42, 44,
47, 84

I

individualizacija 15, 43, 44, 60,
61, 62, 71, 72

J

James, W. 15
Jauk, V. 64, 84
javna sfera 25, 29, 32, 35, 36, 37,
40, 41, 42, 46, 48, 60, 62, 63,
64, 70, 72, 74, 76, 77, 78
javne politike 2, 3, 7, 8, 10, 12,
13, 15, 16, 35, 72, 74, 78
javnopolitične rešitve 1
javnopolitični problem iv, x, 1, 4,
5, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15,
17, 35, 46, 69, 70, 72, 73

javnopolitični proces x, 1, 7, 10, 13
 Jelenc Krašovec, S. 82, 83
 Jogan, M. 30, 64, 66, 84
 Jones, C. O. 7, 8, 9, 84

K

Kanjuro-Mrčela, A. 42, 43, 70,
 73, 75, 81, 84
 Kavčič, M. 82, 83
 Klein, V. 36
 Knežević Hočevar, D. 82
 Knoepfel, P. 7, 8, 12, 84
 Kolarič, Z. 46, 48, 84
 konstruktivistični pristop 15, 16
 Kopač Mrak, A. 84
 Kozmik, V. 42, 85
 Kraft, M. E. 13, 17, 25, 84
 Kralj, A. 27, 61, 62, 84
 kriza skrbi 43
 Kump, S. 82, 83
 Kurdija, S. 83
 Kustec Lipicer, S. 9, 10, 11, 16,
 73, 84

L

Lacey, N. 4
 Lajh, D. iv, 9, 10, 11, 16, 73, 84
 Lamanna, M. A. 18, 19, 84
 Larrue, C. 84
 Leonard, D. 1, 25, 26, 27, 28, 29,
 31, 32, 34, 36, 38, 81, 84
 Lester, J. P. 86
 Levine, D. N. 14, 85
 Luckman, T. 16

M

Mali, J. iv, 82
 Malinowski, B. 15
 Malnar, B. 83
 Mandič, S. 41, 42, 50, 52, 85
 Marshall, G. 22, 85

Marshall, N. 21,
 Mauss, A. 16
 Mayers, R. R. 16
 McCombs, M. E. 16
 Mead, G. H. 15
 Mead, M. 15
 medgeneracijska solidarnost 2,
 41, 49
 Mestheneos, E. 40, 42
 Mills, C. W. 16
 Moller Okin, S. 34
 Morgan, D. 33
 multipla prisotnost 66
 Myrdal, A. 36

N

neformalno delo v, x, 1, 3, 4, 5, 7,
 16–20, 21, 25–36, 39, 40, 42,
 44, 46, 48, 49, 51, 53–60, 62,
 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71,
 74, 75, 76, 77
 negovalno delo 33, 34, 35, 39,
 46, 77
 neplačano delo 25, 26, 27, 28, 35,
 37, 40, 58, 65, 78
 nevidno delo 3, 20, 40

O

Oakley, A. 19, 25, 26, 27, 29,
 30, 31, 35, 36, 57, 60, 64,
 79, 85
 odnosno delo 34, 39, 76, 77

P

Pahor, T. 15
 Parsons, T. 15
 Parsons, W. 7, 14, 15, 16, 85
 Peyrot, M. 10, 85
 plačano delo 25, 31, 32, 34, 35,
 36, 37, 48, 53, 54, 55, 65,
 77, 81

Plech, J. 21
 politični odločevalci 8, 9, 12, 73
 politike enakih možnosti 2, 70
 politike enakosti spolov 35, 40, 83
 politike zaposlovanja 2, 35, 70
 postmoderna 26, 36, 84, 87
 Potočnik, V. 85
 pozitivistični pristop 15, 16
 pozna moderna 32, 60, 61, 64,
 66, 71, 72, 77

R

Rakar, T. 84
 Rener, T. 1, 20, 27, 28, 29, 30, 31,
 32, 34, 37, 41, 42, 43, 45, 51,
 52, 53, 56, 60, 62, 64, 65, 66,
 71, 85
 Ripley, R. B. 7, 9, 10, 11, 85
 Ryan, R. 43

S

Sage, G. H. 72, 82
 samooskrba 26, 53, 56, 65, 76
 Saraceno, C. 37, 66
 Sayer, C. L. 54, 86
 Schon, D. A. 14
 Schuyt, K. 48
 Seidler, J. V. 39
 Sevenhuijsen, S. 4, 32, 34, 37, 45,
 46, 86, 87
 Shaw, D. L. 16
 simbolni interakcionizem 4, 16,
 18, 20
 sistemska teorija 4, 18, 19, 70
 skrb na stoparico 48
 skrbstveni deficit 43, 48
 skrbstveno delo v, 1, 3, 4, 5, 16,
 17, 18, 19, 20, 21, 23, 27, 30,
 33, 34, 39, 40, 41, 42, 43, 45,
 46, 47, 48, 49, 56, 67, 69, 71,
 72, 73, 74, 76, 77, 81, 83

Smeeding, M. T. 52, 54, 55, 82
 Smith, A. 22
 Smith, C. 12, 86
 socialna politika 20, 41, 43, 46,
 49, 70, 75
 socialno omrežje 54, 56, 75
 sotočna ljubezen 78
 spolna identiteta 20, 33, 60
 spolna razlika 20, 21, 33, 35,
 55
 spolna vloga 18, 29, 35, 36, 60
 staranje prebivalstva v, 1, 3, 4,
 13, 17, 33, 41, 43, 48, 59,
 76
 Stewart, J. 7, 8, 9, 11, 12, 13,
 86
 stroka 5, 12, 17, 48, 70, 72, 75
 Sullivan, O. 60, 61, 63, 86
 Sydie, R. A. 18, 19, 86
 Szinovacz, E. M. 54, 55, 87

Š

Šadl, Z. 43, 44, 87
 Širclj, M. 40, 51, 87
 Štebe, J. 83
 Švab, A. 26, 30, 31, 32, 33, 34,
 35, 36, 37, 44, 49, 60, 63,
 67, 78, 86, 87

T

Taylor, C. 61, 87
 tekoča moderna 71
 teorija socialne izmenjave 4, 18,
 22
 Tivadar, B. 85
 tradicionalna vloga 33, 60, 64,
 67, 77
 Trbanc, M. 83
 tretja izmena 42
 trojna obremenjenost 72
 Tronto, J. 39

U

Uhan, S. 83

V

Varone, F. 84

Vezovnik, A. 83

W

Wallerstein, I. 26, 27, 65, 79,
84, 87

Widding Isaksen, L. 42

Z

zasebna sfera 29, 33, 34, 48, 54,
64, 66, 72, 78

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za družbene vede

